T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI ANASANAT DALI
HALI- KİLİM VE ESKİ KUMAŞ DESENLERİ PROGRAMI

İRAN'IN AZERBAYCAN BÖLGESİNDE SUMAK DOKUMALARI VE ANADOLUDAKİ UZANTILARI. (20. YY)

(Sanatta Yeterlik Tezi)

Hazırlayan:

20026070 Katayoun SARNESAR

Danışman:

Prof. Aydın UĞURLU

İSTANBUL - 2008

İÇİNDEKİLER

Sayfa no.

ÖNSÖZ……...III
ÖZET……IV
SUMMARY……V
HARİTALAR LİSTESİ……...VI
RESİMLER LİSTESİ……VII
ÇİZİMLER LİSTESİ……X
GİRİŞ……...1
1.1. İRAN COĞRAFİYASINDA AZERBAYCAN BÖLGESİNİN KONUMU……...3
1.1.1. Azerbaycan Bölgesinin Coğrafi Tanımı……..5
1.1.2. Azerbaycan Bölgesinin Tarihi……8
1.2. İRAN'IN AZERBAYCAN BÖLGESİNDE DOKUMACILIK……14
2.BÖLÜM……..19
2.1. SUMAK (VERNİ) TANIMI……19
2.2. SUMAK (VERNİ) ÇEŞİTLERİ……..23
2.3. SUMAK (VERNİ) DOKUMASINDA KULLANILAN MALZEMELER……..24
2.4. SUMAK (VERNİ) DOKUMA TEKNİKLERİ……...24
2.4.1. İran Azerbaycan Bölgesinde Sumak Dokuma Tekniklerine verilen İsimler……...25
2.4.2. Anadolu'da Sumak Dokuma Tekniklerine Verilen İsimler...25
2.4.2.1. Yöresel Teknik Tanımlamalar……26
2.4.2.2. Literatürde Yapılan Tanımlamalar……...26
2.4.2.2.1. Düz Sumak Dokuması……..26
2.4.2.2.2. Balıksırtı Sumak Dokuması…….....27
2.4.2.2.3. Ters Sumak Dokuması…….....27
2.4.2.2.4. Çapraz Sumak Dokuması Ulgama…….....28
2.4.3 Geçirtme Kayık……...28

2.5. SUMAK DOKUMASINDA KULLANILAN GEREÇLER…… 28
2.5.1. TEZGÂH……28
2.5.1.1. Yatay Tezgâh……28
2.5.1.2. Dikey Tezgâh……29
2.5.2. Kirkit, Şiş, Bıçak……29
2.6. KULLANIM ALANLARI……...30
2.6.1. Yaygı……31
2.6.2. Örtü……31
2.6.3. Taşımada Kullanımı……..32
2.7. MOTİF ve KOMPOZİSYON……33
2.7.1. Sumağın Yüzey Bölümleri……35
2.8. SUMAKTA KULLANILAN RENKLER……..36
3. BÖLÜM……37
3.1. ANADOLU'NUN COĞRAFİ KONUMU……..37
3.2. İRAN- AZERBAYCAN BÖLGESİ İLE ANADOLU ARASINDAKİ SOSYAL KÜLTÜREL İLİŞKİLER……..38
3.3. ANADOLU'DA DOKUMACILIK……41
3.4. ANADOLU SUMAK ÖRNEKLERİ……..43
4. BÖLÜM……46
4.1. SONUÇ……46
5. EKLER……..48
6. KAYNAKLAR……126
7. SÖZLÜK……..153
8. ÖZGEÇMİŞ……141
9. SUMAK UYGULAMALARI……142

ÖNSÖZ

"İran'ın Azerbaycan Bölgesinde Sumak Dokumaları ve Anadolu'daki Uzantıları.(20.Y.Y.)" başlıklı tez çalışması, edebiyat, arşiv ve alan araştırmaları bağlamında gerçekleştirilmiştir. Bu çok farklı ve geniş kaynak araştırmasının bilimsel çerçevede değerlendirilip tezin hazırlanmasında desteğini ve bilgisini esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof. Aydın UĞURLU' ya öncelikle teşekkür ederim.

Bu çalışmada bana yardımcı olan, M.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları öğretim üyesi sayın Prof. Dr. Şerife ATLIHAN' a çok teşekkür ederim. Ayrıca İran Doğu Azerbaycan Eyaleti, El Sanatları Kurumu çalışanlarına, Yakup SATTARZADE' ye, Erdebil Eyaleti El Sanatları kurumu, Meşkin idaresi Bölüm Başkanına, Köcenek köyünün dokumacılarına, Erdebil Eyaleti Aşayir Genel Müdürlüğü çalışanlarına, değerli arkadaşım Tebriz İslami Sanatlar Üniversitesi Öğretim Üyesi Rahim Çarhi'ye, Azerbaycan Halı ve Halk Tatbiki Devlet Müzesi müdürü Prof. Dr. Röya TAGIYEVA, Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarına ve İYEM Derneği'ne çok teşekkür ederim.

Tez çalışması süresince maddi ve manevi olarak bana destek veren eşim Hüseyn İSALI'ya, arkadaşımız editör Dr. Natig ABDULLAYEV'e ve Burçin DİNÇBİLEK'e, dayım Dr. Cevat EDRİSİ'ye, değerli anneme, babama, kardeşime ve eşimin ailesine teşekkür eder ve şükranlarımı sunarım.

ÖZET

Bu tezin konusu, İran'ın Azerbaycan Bölgesinde ve Anadolu'daki sumak dokumalarıdır. Tezde, İran'ın Azerbaycan Bölgesinin ve Anadolu'nun coğrafyası, tarihi, soysa-kültürel yapısı ve dokumacılık geleneği bağlamında sumak dokumacılığı ele alınmıştır. Bu bağlamda İran'ın Azerbaycan Bölgesi ile Anadolu'nun aynı kültürel unsurlardan oluşması vurgulanmış ve sumak dokumacılığının ortak uğraş alanlarından biri olduğuna işaret edilmiştir.

Tezde ayrıca sumak dokumacılığının tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Kuzey Azerbaycan'ın bu tarihsel gelişim sürecinde önemli bir konuma sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu çerçevede "sumak" isimlendirilmesinin de Kuzey Azerbaycan'la ilgili olduğu ortaya konulmuştur.

Tezde sumak tanımına, sumak dokumacılığına ve sumakla ilgili diğer dokumacılık bilgilerine yer verilmiştir. Yazılı kaynakların yeterince olmaması, tezin hazırlanmasında daha çok teknik ve alan araştırmalarına sebep olmuştur. Özellikle İran'ın Azerbaycan Bölgesindeki sumak dokunan köylerdeki Yörük grupları ve geleneksel sumak tüccarları ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Azerbaycan, Sumak, Kayık, Yaygı, Şahseven, Tezgâh, Yün, Dokuma Tekniği, Anadolu.

SUMMARY

The aim of this thesis is that the sumac textiles in Azerbaijan Region of Iran and Anatolia have been examined. At the thesis, the sumac weaving has been undertaken in the context of the geography, history, socio- cultural structure and weaving tradition of Azerbaijan Region of Iran and Anatolia. In this context, the forming of Azerbaijan Region and Anatolia with the same cultural elements has been expressed and it has been pointed that the sumac weaving is one of the common work areas.

At the thesis, the historical development of the sumac weaving also has been undertaken. It has been expressed that The Northern Azerbaijan, during this historical development, has an important position. In this context, it has been evidenced that naming “sumac” is related to the Northern Azerbaijan.

At the thesis, there has been information about the sumac definition, sumac weaving and other weaving. Because the written sources are not sufficient, it caused more technical and area researches to be prepared while preparing thesis. Especially Yuruk groups and traditional sumac merchants in Azerbaijan Region of Iran have been investigated.

KEYWORD: Azerbaijan, sumac, Gayıq, Rug, Shahsavan, Loom, Wool, Weaving Technique, Anatolia.

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.1. İran Haritası.
Harita 1.2. İran Coğrafi Bölgeler Haritası.
Harita 1.3. İran Eyaletler (Otsan) Haritası.
Harita 1.4. İran Azerbaycan Bölgesinin Haritası (Güney Azerbaycan).
Harita 1.5. M.Ö. VI. ve V. Yüzyıllarda Ahameniş İmparatorluğu Sınırları.
Harita 1.6. Osmanlı ve Safavi İmparatorluklarının Sınırları.
Harita 2.1. Azerbaycan Cumhuriyeti Haritası.
Harita 3.1. Türkiye Haritası.
Harita 3.2. Türkiye Coğrafi Bölgeler Haritası.
Harita 3.3. Anadolu İller Haritası.
Harita 3. 4. XV. Yüzyılda Yakın Doğuda Osmanlı ve Memluk İdaresindeki Çeşitli Göçebelerin İran'a Göçleri.

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1.1. Part Dönemine Ait Olan Bir Kumaş Parçası. (M.S. 40-50) Bulunduğu Yer Sülale Köyü, Erdebil Eyaleti.
Resim 1.2. Pazirik Halısı. (M.Ö. V-III).
Resim 1.3. Şah Abbasi motifi ile tasarlanmış Tebriz Halısı.
Resim 1.4. Erdebil Halısı, 1539 – 1540 Yüzyıl, Yün – İpek Malzemeli.
Resim 2.1. Verni, Karabağ, 19. Yüzyıl, Yün Malzemeli, 270x202 cm. The Azerbaijan Museum of The Art of Carpet-making and of Folk Crafts, Baku.
Resim 2.2. Sumak, XV-XVI., Hermitage müzesi.
Resim 2.3. Sumak, XV-XVI. , Washington Textile Museum.
Resim 2.4. Sumak, Şahseven, Yün Malzemeli, 200x120 cm, Müzafferiye (Kapalı Çarşı) Tebriz, 2004.
Resim 2.5. Sumak, İpek Malzemeli, 200x150 cm, Merend İlçesi, Doğu Azerbaycan Eyaleti, İran.
Resim 2.6. Sumak Yün- İpek (Kef İbrişim), 200x120 cm, Ahar İlçesi, Doğu Azerbaycan Eyaleti, İran.
Resim 2.7. Düz Sumak Dokuması, Detay.
Resim 2.8. Balıksırtı Sumak Dokuması, Detay.
Resim 2.9. Ters Sumak Dokuması, Detay.
Resim 2.10. Çapraz Sumak Dokuması, Ulgama, Detay.
Resim 2.11. Geçirtme, Detay.
Resim 2.12 Yatay Tezgâh, Hana.
Resim 2.13. Dikey Tezgâh.
Resim 2.14. Kirkit, Şiş, Bıçak.
Resim 2.15. Sumaklardan yapılan çantalar.
Resim 2.16 Halı Sumak, Doğu Azerbaycan Eyaleti.
Resim 2. 17. Kenare Sumak, Yün Malzemeli, Kökboya, 117 Yıllık, Muğan Yöresi, 2006
Resim 2. 17.a. Kenare Sumak, Detay.
Resim 2.18. Mesnet Sumak, Batı Azerbaycan Eyaleti, 2003.

Resim 2. 19. At Çulu, Yün-ipek Malzemeli, Kök boya, Şahseven, , İran Azerbaycan Bölgesi.
Resim 2. 20. Deve Çulu, Yün Malzemeli, Kökboya, XIX. Yüzyıl, Azerbaycan Halı ve Halk Tatbiki Devlet Müzesi, Bakû.
Resim 2. 21. Çuval, XX. Yüzyıl, Azerbaycan Halı ve Halk Tatbiki Devlet Müzesi, Bakû, 2005.
Resim 2. 22. Hurçin, Yün Malzemeli, Şahseven, XX. Yüzyıl, Zencan, İran.
Sumak, Tebriz, Doğu Azerbaycan Eyaleti, 2003.
Resim 2. 23. Tuz Torbası, Yün Malzemeli, XIX. Yüzyıl, İran Azerbaycan Bölgesi. Sumak, Tebriz, Doğu Azerbaycan Eyaleti, 2003.
Resim 2. 24. Şahsevenlere Ait Farmaşlar, Meşkinşehr Yöresi, İran, 2006
Resim 2.24.a. Farmaş, Yün Malzemeli, XX. Yüzyıl, Azerbaycan Halı ve Halk Tatbiki Devlet Müzesi, Bakû, 2005
Resim 2. 25. Sumak, İpek Malzemeli, Köçenek köyü, Meşkin Yöresi, Erdebil Eyaleti, 2006.
Resim 2. 26. Sumak, Yün Malzemeli, XIX. Yüzyıl, Yılan Yılan Desenli, Kazvin Eyaleti, 2001.
Resim 2. 27. Son Dönemde Kooperatifler Tarafından Dokunan Sumak Örneği.
Resim 2. 28. Sumakça, 110x200 cm, Azerbaycan Cumhuriyeti, 2006.
Resim 2. 29. Sumak, Tavus Motifli, 175x210 cm, Azerbaycan Cumhuriyeti, 2006.
Resim 2. 30. Sumak Şamlı Desenli Doğu Azerbaycan Eyaleti, 2003
Resim 2. 31. Püştü (Minder) Sumak.
Resim 2. 32. Sumak, Yün Malzemeli, 100x175 cm, Balıkesir, Batı Anadolu, 2008.
Resim 2. 32. a. Detay.
Resim 2. 33. Kenare Sumak, Yün Malzemeli,198x118 cm, Balıkesir, 2007.
Resim 2. 34. Mesnet Sumak, Yün Malzemeli, 110x175 cm, Balıkesir, 2008.
Resim 2. 35. Sumak, Yün Malzemeli, 190x57cm, XX. Yüzyıl, Hakkâri.
Resim 2. 36. Sumakta Yüzey Bölmeler.
Resim 2. 37 Sumak, Yün Malzemeli, Kökboya, Tebriz, 2000.
Resim 2. 38. Sumak, Tebriz, Doğu Azerbaycan Eyaleti, 2003.
Resim 2. 39. Sumak, Tebriz, Doğu Azerbaycan Eyaleti, 2003.

Resim 3. 1. Çuval, Toroslar'da Konar-Göçer Yaşayan" Aydınlı Türkmenlerinden, Kaysri- Pınarbaşı, 1992.
Resim 3. 2. Çuval, Selçuk-Barutçu Köyü, Yün Malzemeli, 120x155 cm,100–150 Yıllık, Detay,
Resim 3. 3. Çuval, Malatya, Yün Malzemeli, 190x105 cm, Çapraz ve Ters Sumak Dokuması, Mehmet Çetinkaya Koleksiyonu, 2008.
Resim 3.4. Sumak, Balık Sırtı Sumak Dokuması, Adıyaman, 1968, Detay.
Resim 3. 5. Farmaş, Yün Malzemeli, Kars.
Resim 3.6. Farmaş, Yün Malzemeli, Kars.

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çizim 1. 1. Şah Abbasi Motifi.

Çizim 1. 1.a. Hatayı Motifi.

Çizim 2. 1. Horoz ve Kuş Motifleri.

Çizim 2. 2. Düz Sumak Dokuması.

Çizim 2. 3. Balıksırtı Sumak Dokuması.

Çizim 2. 4. Ters Sumak Dokuması.

Çizim 2. 5. Çapraz Sumak Dokuması, Ulgama.

Çizim 2. 6. Geçirtme.

Çizim 2. 7. Yatay Tezgâh, Hana, Muğan Yöresi, 2004, Çizim Katayoun SARNESAR.

Çizim 2. 8. Dikey Tezgâh, Tebriz, 2003, Çizim Katayoun SARNESAR.

Çizim 2. 9. 1. Bıçak 2. Kirkit (Defe) 3. Defe Parçaları 4. Şiş 5. Anahtar (Açar) 6. İplik.

Çizim 2. 10. İnsan (Kişi) Figürü, Deve ve Taht Motifleri.

Çizim 2. 11. Kaplumbağa (Tospağa) , Koç Boynuzu, Damga Motifleri.

Çizim 2. 12.Köçenek Motifi.

Çizim 2. 12.a. Köçenek Motifi.

Çizim 2. 13. Ağaceri, Tılsım (Tilism) ve damga Motifleri.

Çizim 2. 14. Hayvan Motifleri.

Çizim 2.14.a. Hayvan Motifleri.

Çizim 2.14.b. Hayvan Motifleri.

Çizim 2.15. Bitkisel Motifleri.

Çizim 2. 15.a. Bitkisel Motifleri.

Çizim 2. 16. Geometrik Motifleri.

Çizim 2. 16.a. Geometrik Motifleri.

Çizim 2. 17. Nesne Motifleri.

Çizim 2. 18. Tılsım, Totem ve Damga Motifleri.

Çizim 2. 18.a. Tılsım, Totem ve Damga Motifleri.

Çizim 2. 19. Bordürlerde Kullanılan Motifler.

Çizim 2. 19.a. Bordürlerde Kullanılan Motifler.

Çizim 2. 20. İnsan Figürü.
Çizim 2. 20.a. İnsan Figürü.
Çizim 2. 20.b. Damga.
Çizim 2. 21. Şamlı Motifi.
Çizim 2. 22. Yüzey Bölmeler.
Çizim 2. 22.a. Yüzey Bölmeler.
Çizim 2. 23. Motifin Adı?
Çizim 2.24. Soldan Makas (Kayçi), Tılsım (Tilism), Çengel (Garmag), Göl ve Hindi (Heşterhan) Motifler.
Çizim 2.25. Motifin Adı ?

GİRİŞ

Azerbaycan coğrafyasının güneyinde olması dolayısıyla Güney Azerbaycan olarak da bilinen İran'ın Azerbaycan Bölgesi İran'ın kuzey batısında yerleşmektedir. Eski çağlardan beri çeşitli uygarlıklara sahne olan İran'ın Azerbaycan Bölgesi aynı zamanda göçebe Türk dilli halklarının da yaşam alanlarından biri olmuştur. Bu sebeple Türk halklarının sosyokültürel yaşam biçiminin doğurduğu uğraşlardan biri olan dokumacılık İran'ın Azerbaycan Bölgesinde de yaygın olmuştur. Bu bölgede özellikle kirkitli dokumalar çok önemli bir yere sahip olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Kirkitli dokumalardan biri olan sumak (verni) dokuması da bölgenin sosyokültürel yapısına uygun olarak ortaya çıkmış ve el dokuması olarak varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir.

İran'ın Azerbaycan Bölgesinde sumak eskiden beri halk arasında bir yaygı türü olarak bilinmekte ve İran'da dokumacılar tarafından da bir yaygı türü olarak kabul görmektedir. Elde edilen bulgulara göre sumak bir yer yaygısı olarak ilk kez Kuzey Azerbaycan'ın Şirvan bölgesinde dokunmuş ve ismini de bu bölgeden almıştır. Sumak dokumacılığının İran'ın Azerbaycan Bölgesinde yaygınlaşması da bu bölge ile Kuzey Azerbaycan arasında göçebe grupları sürekli yer değişmesi ile bağlantılı olmuştur.

Sumak, İran'da bir tür kirkitli yer yaygısı olarak bilinmekte ve kayık tekniği ile dokunmaktadır. Anadolu'da ise sumağa bir yer yaygısı olarak nadiren rastlanmakta ve literatürde "sumak", dokuma tekniği olarak bilinmektedir. Bu dokuma tekniği ile Anadolu'da daha çok heybe, çuval, çul, tuzluk gibi taşıma aracı dokunmaktadır. Bu tezin birinci bölümünde İran coğrafyasında Azerbaycan Bölgesini, coğrafi tanımı, konumu ve Azerbaycan bölgesinin tarihi araştırılmıştır. Bunun devamında bu bölgenin dokumacılık tarihi anlatılmıştır.

İkinci bölümde sumak (verni) tanımı başlığı altında, sözlükler, ansiklopediler, yazılı kaynaklar, bölge araştırmaları ve sözlü görüşmelerden yola çıkılarak sumağın tanımı yapılmıştır. Bu bölümde bölgelere göre sumağın sözlük anlamı, geçmişi ele alınmıştır. Burada sumağın yalnız bir dokuma tekniği olmadığını, ayrıca yün ve

ipekten dokunmuş desenli havsız bir yaygı türü olduğu gösterilmektedir. Bu bölümde sumak dokumasında kullanılan malzemeler, sumak dokumasında kullanılan teknikler, Bölgede bu tekniklere verilen isimler, sumak dokumasında kullanılan gereçler, kullanım alanları ve sumak dokumasında kullanılan motif ,kompozisyonlar ve kullanılan renkler ele alınmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde Anadolu'nun coğrafi konumu, iki bölgenin sosyal ve kültürel ilişkileri incelenmiştir. Bu bağlamda Anadolu'da dokumacılık ve sumak örnekleri araştırılmıştır.

1.1. İRAN COĞRAFYASINDA AZERBAYCAN BÖLGESİNİN KONUMU

Bir Ortadoğu ülkesi olan İran'ın kuzeyde Azerbaycan, Ermenistan ve Türkmenistan, doğuda Afganistan ve Pakistan, batıda ise Irak ve Türkiye ile sınırları bulunmaktadır.[1] Ayrıca İran kuzeyden Hazar Denizi, güneyden ise Basra ve Umman Körfezleri ile çevrilmektedir. Yüzölçümü 1.643.958 km²'dir. Önemli şehirleri Tahran (başkent), Tebriz, İsfahan, Maşhat, Şiraz, Ahvaz ve Kum'dur (Harita 1.1.).

İran, en eski dönemlerden itibaren eyalet ve vilayet idari bölünmelerini esas almıştır. Bu idari bölünmeler, 1906'da meşrutiyet fermanından sonra resmiyet kazanmıştır. 1906'da hazırlanan meşrutiyet anayasası ülkeyi dört eyalet ve 12 vilayet esasında bölmüştür. Azerbaycan, Fars, Kirman ve Horsan eyalet merkezi alınarak 12 vilayet bu eyalet merkezlerine bağlanmıştır. Bu eyaletler içinde en büyük eyalet Azerbaycan olmuştur.[2] İran'daki idari bölünmeler, 1924'de Rıza Han Pehlevi'nin iktidara gelmesi ile tekrar değişmeye başlamıştır. Kendisini "Pers Kralı" olarak ilan eden Rıza Han, ordu, iktisat ve toplumun diğer bütün güç odaklarını denetimine almıştır. Rıza Han, 1926'dan sonra (saltanat töreninden sonra) devlet mekanizmasını kendisine bağlamıştır.[3]

İran'daki bugünkü idari bölünmeler için kullanılan *Ostan* kavramı bu dönemde ortaya atılmıştır. Bu kavramın Türkiye'de eşdeğerini bulmak çok zordur. İran'daki *Ostanlar* birkaç ili kapsadığı için bunun karşılığı olarak il sözcüğünü kullanmak yanlıştır. Bu kavram, Türkçeye eyalet olarak çevrilese de bir eyaletin sahip olduğu özelliğe de sahip değildir. Başka bir ifadeyle, *ostanlar,* eyaletler gibi özerkliğe sahip değildirler. 1937'de ülke altı *Ostan'a* bölünmüştür. Azerbaycan ise

[1] **İran Coğrafyası**, Milli Eğitim Bak, 1.
[2] Emre BAYIR, **Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan Milli Direniş Hareketi**, Avrasya Dosyası, Cilt 5, 112.
[3] Abdureza Huseng MEHDEVİ, **Sehnehayi Az Tarih-e Muaser Iran**, 109.

Kuzey Batı *Ostan* olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde idari bölünmeler, eyaletlerin küçülmesi ile sınırlı kalmamış, eyaletlerin elinde tuttuğu yarı özerklik durumu da değiştirilerek ülke merkeziyetçi bir yapıya dönüşmüştür. Bu merkeziyetçi yapı günümüze kadar sürdürülmektedir. Söz konusu idari bölünmeler sürekli değişmiştir.

Muhammet Rıza Pehlevi'nin şahlık döneminde (1941–1979) idari bölünmelerde eski isimlere geri dönülmüştür. Oğul Pehlevi, idari bölünmelerin sayısını artırmıştır. Nitekim 1979'da, İran İslam devrimi gerçekleştiğinde İran'da 24 *Ostan* olmuştur. İran İslam Cumhuriyeti döneminde bu idari bölünmelerin sayısının arttırılması geleneği devam ettirilmiştir. Bölünmelerden en fazla etkilenen eyalet ise yine de Azerbaycan eyaleti olmuştur. Nitekim bu süreçte Azerbaycan eyaletinin önemli merkezi noktaları olan Erdebil ve Kazvin ayrı bir eyalet statüsüne kavuşturulmuştur. Günümüzde İran'da 30 eyalet bulunmaktadır[4] (Harita 1.3.) .

Bugün İran devlet örgütlenme teşkilatı, altı coğrafi bölge bağlamında altı idari birime göre oluşturulmuştur: Kuzey, Kuzeybatı, Batı ve Güneybatı, Güney, Doğu ve Güneydoğu, Merkezi [5] (Harita 1.2.). Her bölge veya birim birkaç eyaletten oluşmaktadır. Eyaletlerin bölgelere göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

- Kuzey Bölgesi: Mazenderan, Tahran, Kum ve Kazvin eyaletleri.
- Kuzeybatı Bölgesi: Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil ve Zencan eyaletleri.
- Batı-Güneybatı Bölgesi: Kürdistan, Kirmanşah, İlam, Lorestan, Hamadan ve Huzistan eyaletleri.
- Güney Bölgesi: Buşehr, Fars, Kohkiluye ve Boyerahmed eyaletleri.

[4] Bkz. (2), BAYIR, 112.
[5] **www.karafarini.gov.ir.** 30.01.2008

- Doğu–Güneydoğu Bölgesi: Horasani Şumali, Horasani Razavi, Horasani Cunubi, Simnan, Gülistan, Sistan ve Beluçistan, Kirman ve Hormozgan eyaletleri.
- Merkezi Bölgesi: Merkezi, Yazd, Çaharmahali Bahtiyari ve İsfahan eyaletleri (Harita 1.3.).

İran coğrafyası, topografik yapı itibariyle kütlesel bir dizi dağ sırasının kuşattığı yüksek bir platoyu kaplar; öylesine ki ülkenin topraklarının altıda birini yüksekliği 2000 m'den fazla olan dağlar kaplamaktadır. Ülkenin iç platosu iki küçük sıradağ dışında genelde kıraç ve düz bir yapı gösterir. Platonun en önemli yüzey şekilleri Kevir Çölü (*Deşt-i Kevir*) ve Lût Çölü'dür (*Deşt-i Lût*). Bu plato ülkenin üçte birini oluşturmaktadır. Toprakların yaklaşık onda birini kaplayan ormanların büyük bölümü Hazar yakınlarında toplanmıştır. İran'da değişen iklim türleri görülmektedir. Yükseklik, deniz etkisi, mevsim rüzgârları, dağ ve çöllere yakınlık gibi etkenler sıcaklık farklılıklarında önemli rol oynar. En yüksek sıcaklık, Basra Körfezi (Fars Körfezi) kıyısındaki Huzistan'da 55˚C'olarak en düşük sıcaklık ise kışın Azerbaycan'da -37˚C olarak görülmektedir [6] (Harita 1.1.).

Mevcut Kuzeybatı Bölgesi eski Azerbaycan bölgesine tekabül etmektedir. Bu bölgede, eski dönemlerde olduğu gibi çeşitli Türk boyları bulunmakta ve bütün asimilasyon baskılarına rağmen Türkçe konuşmaya devam etmektedirler (Harita 1.4).

1.1.1. Azerbaycan Bölgesinin Coğrafi Tanımı[7]

İran Azerbaycan Bölgesi altı eyaletten – Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Kazvin ve Hemedan'dan – oluşmaktadır. Azerbaycan Bölgesi'nin

[6] **AnaBritannica Ansiklopedisi,** Cilt 16, 393.

[7] İran Azerbaycan'ı Bölgesi, daha çok Güney Azerbaycan olarak bilinmektedir. Bunun sebebi, bir coğrafi tanımlama olarak bu bölgenin tarihi Azerbaycan coğrafyasının güneyi olmasıdır. Güney Azerbaycan'ın İran Azerbaycan'ı olarak tanımlanması, Rusya – İran arasındaki anlaşma ile Azerbaycan'ın bu iki devlet arasında paylaştırılması tarihine dayanmaktadır. Yalnız bu araştırmada kavram tartışmasına yol açmamak amacıyla "İran Azerbaycan'ı veya İran Azerbaycan'ı Bölgesi" isimlendirilmesi kullanılmaktadır.

batıda Türkiye ve Irak, kuzeyde Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan ülkeleri ile sınırları bulunmakla birlikte güneyde İran'ın Kürdistan, Kirmanşah ve Loristan eyaletleri, doğuda ise Tahran, Mazenderan ve Gilan eyaletleri ile sınırları vardır. Bölgenin hâkim iklimi, karasal iklim ve orman iklimidir. Kışın soğuk olmasına rağmen bahar ve yaz ılımlı geçer. Bölgenin en yüksek noktaları Savalan (4844 m) ve Sehend (3722 m) dağları içerisindedir. Ayrıca Urmiye gölü de Azerbaycan Bölgesi'nde bulunur [8] (Harita 1.4.).

Batı Azerbaycan, İran'ın kuzeybatısında bulunan bir eyaletidir. Doğudan Doğu Azerbaycan, güneyden Kürdistan eyaletleri, batı ve kuzeybatıdan Irak ve Türkiye, kuzeyden ise Azerbaycan Cumhuriyetine bağlı Nahçivan'la çevrilmektedir. Yüzölçümü 37.599 km²dir. Eyalet merkezi Urmiye'dir. Eyalette genellikle Azerbaycan Türkçesi konuşulmaktadır. Nüfusun %80'i Azerbaycan Türkü'dür. Zerdüşt'ün de Urmiye'de doğduğu söylenir. Bölgenin önemli şehirleri; Urmiye, Bukan, Hoy, Mahabad, Miyandoab (Goşaçay), Salmas, Nakade (Sulduz), ve Tekab (Tikantepe)'dır.[9] Urmiye ili siyasal egemenliğini 1797'e kadar korumuş olan Azerbaycan Urmiye Hanlığının merkezi olmuştur[10] (Harita 1.3.).

Doğu Azerbaycan, İran'ın kuzey eyaletlerinden birisidir ve dağlık bir bölgede yer almaktadır. Güneyden Ermenistan ve Azerbaycan ülkeleriyle sınırdaştır. Bölgedeki yüksek platoda Sehend (3.722 m) gibi büyük volkanik koniler bulunur. Yüzölçümü 67.102 km²'dir. Bölgenin önemli şehirleri; Tebriz, Merağa, Merend, Şabester, Miyana, Binab (Bonab), Ahar, Culfa, Azerşehir (Tufarkan), Sarab, Acabşir, Melekan, Heşteri'dir.[11] Eyaletin merkezi tarihi bir Azerbaycan şehri olan Tebriz'dir. Halkın %98'i Azeri Türküdür ve eyalette Azeri Türkçesi konuşmaktadır. Bölgede esas ekonomik faaliyet alanları tarım ve hayvancılıktır. Hayvancılık alanında önemli

[8] **Doğu Azerbaycan Coğrafyası**, Milli Eğitim Bak, 4
[9] Yukarıda parantez içerisinde verilen şehir isimleri, ilgili şehirlerin İran devlet siyaseti çerçevesinde şehir isimlerinin Farsça isimlendirilmesinden önceki isimleridir.
[10] Bkz. (6). Cilt 4, 383.
[11] A.g.k. Cilt 10, 255.

yeri olan koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvancılığın halı, sumak, kilim üretiminde çök büyük bir önemi vardır (Harita 1.3.).

Erdebil, 1993'de Doğu Azerbaycan eyaletinden ayrılarak ayrı bir eyalet olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti ile sınırdaştır. Eyaletin ayrıca Doğu Azerbaycan, Zencan ve Gilan eyaletleri ile de sınırları bulunmaktadır. Yüksek platosu Savalan (4844m) Dağı'dır. Eyalet 17,800 km² yüzölçümüne sahiptir. Eyalet merkezi Erdebil şehridir. Aras (Araz) Irmağı'nın güney kıyısında yer alan Muğan (*Deşt*-i *Muğan*) gibi stepler, kırsal görüntünün baskın özelliğini oluşturur. Köyler çoğunlukla dağ eteklerinde kurulmuştur. Yazlar sıcak geçer, kışlar ise yumuşak ve ılıktır. Bu eyalette tarım ve hayvancılıkla birlikte bu ekonomik yapısallığa bağlı olarak halı, kilim, cicim ve sumak üretimi önemli bir yer tutmaktadır. Şöyle ki nüfusun bir kısmının geçim kaynağı dokumacılık üretimine dayanmaktadır. Nüfus Azeri Türklerinden oluşmaktadır. Eyaletin önemli şehirleri; Erdebil, Meşkinşehir (Hiyav), Parsabad, Bilesuvar, Halhal, Germi ve Givi'dir (Harita 1.3.).

Zencan (Zengan), İran'ın kuzeybatısında yer alan bir eyalettir. Merkezi Zencan şehridir. Yüzölçümü 36,400 km²'dir. Tek önemli akarsuyu Zencan Irmağı'dır. Nüfusu büyük çoğunluğunu Azeri Türkleri oluşturur. Zencan eyaleti hayvancılığın yanı sıra kendisine komşu olan bölgelerin de ekonomik faaliyeti olan tarımın koordine edildiği merkezdir. Kırsal bölgelerden gelen üretim girdileri sayesinde Zencan eyaletinde yer alan şehirler tarım sanayisi alanında gelişmişlerdir. Eyaletin diğer önemli şehirleri; Zencan, Abhar ve Hürremdere'dir[12] (Harita 1.3.).

Kazvin, 1995'e kadar Tahran eyaletinin idari sınırları içerisinde bulunmuştur. Kazvin eyaleti, 1995'de Kazvin şehrinin Tahran eyaletinden ve Takistan şehrinin Zencan eyaletinden ayrılması ve bu iki şehrin tek bir merkezde birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. 1.543 köyü vardır. Son nüfus sayımına göre nüfusun %63'ü

[12] Bkz.(6), Cilt 32, 365.

kentlerde, geriye kalanı ise kırsal kesimde yaşar. Hasan Sabbah'ın Alamut Kalesi bu şehrin sınırları içindedir. Önemli şehirleri, Kazvin ve Takistan'dır[13] (Harita 1.3.).

Antik Çağda Ekbatana ismiyle tanınan **Hemedan,** İran'ın iç kısımlarına doğru genişleyen eyaletlerle sınırdaştır. Hemedan eyaleti, 19,784 km² yüzölçümü sahiptir. Eyalet merkezi Hemedan şehridir. Hemedan eyaleti, Zagros Dağları'nın Kuzeybatı kesiminin bir bölümünü ve ortalama yüksekliği 1.500–1.800 m olan bir dizi engebeli platoyu kapsar. Ayrıca Elvand Dağı bu il sınırları içerisindedir. Temel ekonomik etkinlik tarımdır. Eyalette kilim imalatı yanı sıra yün eğirme ve deri işleme fabrikaları da vardır. İran halısı ticaretinde Kirman'dan sonra ikinci sırada yer alır. Nüfusunun büyük bir bölümü Hacılı, Hüdabrndeli ve başka Türk boylarına bağlı topluluklardan oluşan Hemedan'da az miktarda olsa da diğer etnik topluluklar da yaşamaktadır. Eyaletin önemli şehirleri Tuyserkan, Nihavend, Malayir, Asadabad, Bahar, Razan, Kabuteraheng'dir[14] (Harita 1.3.).

1.1.2. Azerbaycan Bölgesi'nin Tarihi

İran kaynaklarına göre M. Ö. 2000'den sonra İran coğrafyasına yerleşen Hint – Avrupa halklarından en önemlileri Medler ve Persler olmuştur. Bununla birlikte birçok İran tarihçisi, Medlerin Hint – Avrupa kökenli bir halk olduğu görüşünü paylaşmamaktadır. Ünlü İran tarihcisi, Nasir Purpirar, Medlerin farklı dillerde konuşan farklı kavimlerden oluştuğunu ileri sürmüştür[15]. Başlangıçta Hazar Denizi'nin güneyine yerleşerek gevşek bir kabileler konfederasyonu şeklindeki bir siyasi oluşum içinde olan bu halklar, M. Ö. 9. Yüzyıla doğru bölgenin batı ve güneyine doğru yayılmaya başlamıştır. Bu sırada Batı İran'a egemen olan Manna ve Urartu krallıklarının Asur saldırılarıyla zayıflaması ve bunu izleyen İskit istilası ile bu krallıkların çözülmesi, Medlerin bölgede siyasal bir güç olarak ortaya çıkmasını büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. M. Ö. 8. Yüzyılın ortalarında Ekbatana'yı (Hemedan) başkent yapan Medler, Phraortes'in (M. Ö. 675–653) yönetimi altında diğer bir Hin –

[13] **www.irankulturevi.com** 30.02.2008
[14] Bkz. (6), Cilt 15, 161.
[15] Nasir PURPİRAR, **"Davazdeh Karn Sukut (On iki Asırlık Sessizlik),** 37.

Avrupa ırkı olan Persleri itaat altına aldıktan sonra Asurluları tehdit eden bir konuma gelmişlerdir. İskitlerin akınlarıyla bir dönem siyasal gücü zayıflasa da Kyaksares

(Keyhüsrev) (M. Ö. 625- 585) hükümranlığı yıllarında Med egemenliği yeniden Basillilerin de yardımıyla güçlenmiş ve M. Ö. 612–609 arasındaki savaşlarla Asurluların varlığına son vermiştir.[16]

Medler, ünlü hükümdarları Astyages zamanında en parlak dönemlerini yaşamışlardır.[17] Fakat zamanla güçlenen Persler, Med egemenliğine son vermiştir. Bölgenin tarihinin resmi otoriteler tarafından yazılması bir Pers hanedanı olan Ahamenişlerin kurduğu imparatorlukla başlar. M. Ö. 559'da bu küçük Pers devletin başına geçen II. Kyros (Kuroş), Medleri yendikten (M. Ö. 550) sonra Anadolu'ya geçerek bütün Lidya topraklarını ele geçirmiştir (M. Ö. 546) (Harita 1.5.).

II. Kyros (Kuroş), Babil'e yaptığı başarılı bir sefer sonrasında Pers egemenliğini Mısır sınıra kadar genişletmiştir (M. Ö. 539). Ahameniş hanedanının en büyük hükümdarlarından biri olan I. Dareios (Daryuş) (M. Ö. 522–486) ise öncelikle toprakları genişleyen imparatorlukta baş gösteren iç ayaklanmaları bastırarak konumunu sağlamlaştırmıştır. M. Ö 513'te Avrupa'ya geçerek İskitlere karşı açtığı seferde Tuna Irmağını aşan I. Dareios (Daryuş), burada İskitler tarafından durdurulmuştur. Bununla birlikte I. Dareios (Daryuş), Yunanistan'a giden yolları ve Karadeniz ticaretini denetim altına almıştır. I. Dareios'un oğlu I. Kserkses (Heşayarşah) (M. Ö 486–465), Yunanistan'a karşı başlattığı seferde özellikle kara çarpışmalarında başarılar elde etse de Pers kuvvetlerinin kesin üstünlük elde etmesini sağlayamamıştır. Yalnız Persler imparatorluk döneminde bazen Atina'yı, bazen de Sparta'yı destekleyerek küçük Asya'daki üstünlüklerini korumayı bilmişlerdir. Perslerin ve dolayısıyla da Ahameniş hanedanlığının egemenliğine ise Yunanistan'ı da egemenlik altına alan Makedonyalılar son vermiştir.

[16] Bkz. (6), Cilt 16, 397–403.
[17] **www.azatyurt.com** 05.12.2007

Pers İmparatorluğu'nda devlet işleri genellikle Eski Farsça ile Akad ve bir proto – Türk dili olduğu ileri sürülen Elam dillerinde yapılmıştır. Devletin başkenti sırasıyla Pasargad ve Persepolis şehirleri olmuştur[18]. Başta altın olmak üzere çeşitli metallerden yapılan süs eşyalarındaki özellikler, Med etkisinin Persler üzerinde belirgin olduğunu göstermektedir. M.Ö. 247'de Selevkos yönetimine karşı ayaklanan Parni kabilesine öncülük eden Arsakes, Parthia eyaletini ele geçirdikten sonra İpek Yolu üzerindeki Ekbatanayı (bugünkü Hamadan) başkent edinerek Part İmparatorluğu'nu kurmuştur. Doğu ile Batı arasındaki ticaret yollarını uzun yıllar denetim altında tutan Partlar, büyük kentler ve saraylar inşa etmenin yanı sıra bayındırlık işlerine de önem vermişlerdir.[19]

Aynı dönemlerde Atropat, kendi adıyla bilinen Atropaten Devleti'ni kurmuştur. Atropaten'in egemenliğini kabul ettirmesinin ardından bölgenin o döneme kadar Manna, Med, Alban v.s. isimlerle ifade olunan adı bir takım farklı telaffuzlarla da olsa Azerbaycan olarak tanımlanmaya başlar. Azerbaycan adı bölgede M.Ö. 4.yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanır. Bununla ilgili iki görüş savunula gelmektedir. Bunlardan biri Atropat'ın kurduğu devletin isminin Atropaten olduğu bu ismin Farslarda Aderbadagan, Araplarda Aderbaycan v.b. şekillerde telaffuz edildiğidir. Diğeri ise "Azer" ile "Baycan" sözlerinin "Ateş" ve "Yurt" karşılığı olduğu bunun da Odlar yurdu anlamına geldiğidir. (Bu görüş Azerbaycan topraklarının çeşitli bölgelerinde eski dönemlerden beri kendiliğinden yanan doğalgazdan kaynaklanıyor olabilir. Bakû yakınlarındaki Od Dağı yanan doğalgazı ile bu görüşe örnek oluşturmaktadır. Ayrıca Urmiye taraflarında da kendiliğinden yanmakta olan doğalgaz kaynakları bulunmaktadır.[20]

Azerbaycan coğrafyasında tarihin en uzak dönemlerinden M.S. ilk yüzyıllara kadar geçen süreçte birbirinin ardı sıra kurulsa da zaman zaman varlıklarını egemenliklerinde oldukları devletlerin arazilerinde devam ettiren en güçlü devletler Manna, Med, Ahamenişi, Alban ve Atropaten devletleridir. Söz konusu devletlerin

[18] Bkz. (15). PURPİRAR, 34–35.
[19] Rıza, İNAYETULLAH, **Azerbaycan ve Aran**, 29–13.
[20] Bkz. (15). PURPİRAR, 34–35.

Sümerler, Asurlar, Urartular, Romalılar, Partlar ve diğer bölge devletleri ile uzun süren savaşlar yaptıkları bilinmektedir. En son bölgede hâkim olan Atropaten Devleti'nin varlığı, Romalılar ve Partlar'la yapılan savaşlar sonucu son bulmuştur.[21]

Azerbaycan tarihinde, VII. Yüzyıl ortalarından itibaren yeni dönem başlamıştır. Bu yeni dönemin özelliği Azerbaycan'ın Arap egemenliğine girmesiyle özgüdür. Arap egemenliğine karşı Azerbaycan'da çeşitli isyanlar yapılmıştır. Bu isyanlardan en önemlisi 20 yıldan fazla süren Babek isyanıdır (816- 838). Arap hâkimiyeti ile birlikte Azerbaycan'da İslam dini yayılmıştır. [22]

Eski çağlardan itibaren çeşitli isim ve uygarlıklar altında Azerbaycan'da yaşamakta olan Türk halklarının Azerbaycan'da tam hâkimiyeti Selçuklular ile başlamaktadır. Selçuklu sultanı Alp Arslan'ın (1063–72) ve onun oğlu I. Melikşah'ın (1072–92) yönetimi altında Bizanslılara karşı yapılan savaşlarla Azerbaycan'ın bir Türk yurdu olması kesinleşmiştir[23].

I. Melikşah'ın ölümüyle oğulları arasında başlayan miras kavgası Selçuklunun parçalanmasıyla sonuçlanırken Azerbaycan'da ortaya çıkan otorite boşluğu İldenizliller devleti tarafından doldurulmuştur (1137- 1225). İldenizliler ise bütün Avrasya'da yükselen güç olan Moğallara boyun eğmiş ve Azerbaycan, merkezi önce Marağa sonra ise Tebriz olan İlhanlılar devletinin bir eyaletine çevrilmiştir. İlhanlılar döneminde İlhanlılara bağlı bazı Azerbaycan beylikleri ortay çıkmıştır. Bunlardan en önemlileri Şirvanşahlar ve Celayirliler'dir (1383 – 1384). [24] İlhanlılar döneminde Azerbaycan Doğu'nun en önemli bilim ve edebiyat merkezine çevrilmiştir. İlhanlıların zayıflamasıyla Azerbaycan'da iki önemli Türkmen devleti ortaya çıkmıştır. Karakoyunlular ve Akkoyunlular adıyla bilinen Azerbaycan merkezli bu devletlerin egemenlik alanı Anadolu'dan Herat'a kadar genişlemiştir.[25] Gerek Karakoyunlular gerekse de Akkoyunlular döneminde, hanedan savaşlarının

[21] Bkz. (16), Tarih.
[22] Bkz. (16), Tarih.
[23] Faruk SÜMER, **Oğuzlar (Türkmenler),** 153–155.
[24] Turec ATABEKİ, **Azerbaycan der İran-i Muasir,** 22.
[25] Bkz. (21), ATABEKİ, 23.

yanı sıra komşu ülkelerle yapılan savaşlar, söz konusu devletlerin güçlenmesini engelleyen en önemli unsurlar olmuştur. XV. Yüzyılın sonlarında yeni güçlenmekte olan Safavi devleti ile yapılan savaşlar bu iki devletin de sona ermesine sebep olmuş ve Şah İsmail 1501'de Tebriz'e girerek bütün Azerbaycan topraklarını egemenliği altına almıştır.[26]

Safaviler dönemi Azerbaycan tarihinin en istikrarlı dönemlerinden biridir. Bu dönemde Azerbaycan, bilim ve edebiyatta olduğu gibi çeşitli sanat dallarında da önemli gelişme kaydetmiştir. Minyatür, hat, tezhip, ciltçilik ve dokumacılık gibi sanat dalları bunlardan bazılarıdır. Azerbaycan, ayrıca oluşan siyasal istikrar sayesinde coğrafi konumunun da avantajı ile Doğu – Batı ticaretinin merkezlerinden biri olmuştur [27] (Harita 1.6.).

Safavilerin çatışma halinde bulundukları devletlerden biri de Osmanlı olmuştur. Osmanlı ile yapılan savaşlar sonrasında başkent Tebriz'in güvenilir bir merkez olmaması sebebiyle Safavilerin başkenti önce Kazvin'e daha sonra ise İsfahan'a taşınmıştır. Başkentin İsfahan olmasıyla Safavi devletinde Fars etkisi güçlenmeye başlamıştır. Ayrıca, Osmanlı savaşları sonrasında Azerbaycan'ın Karabağ, Nahçivan ve Erevan gibi bölgeleri kısa süreliğine de olsa Osmanlı egemenliğine girmiştir. Bu gün hale de geçerli olan Türkiye–İran sınırı o dönemde yapılan savaşlar ve anlaşmalar sonucunda belirlenmiştir (Kasr-ı Şirin Antlaşması, 1639).[28] Osmanlı ile yapılan savaşlar ve diğer sebepler, Safavi hanedanlığının ve devlet otoritesinin zayıflamasına sebep olmuştur. XVIII. Yüzyılın başlarında, Afşar Türkmenlerinden olan Nadir Şah, önce Horasan'da daha sonra ise ülkenin genelinde düzeni sağlamış ve Safavi hanedanlığı egemenliğine son vermiştir.[29] Nadir Şah'ın kendisini şah ilan etmesinden sonra ülke bir baskı rejimi ile karşı karşıya kalmıştır. Halktan alınan vergilerin oranı artırılmış ve dinin devlet gücüyle düzenlenmesine çalışılmıştır. Bu dönemde, Şeki, Gence, Şirvan gibi şehirlerde ipek ve yün dokumaları devlet kontrolüne alınmıştır. Zamanla baskı rejimi, Şirvan, Şeki, Tebriz,

[26] Bkz. (20), SÜMER, 173–174.
[27] **Muhteser Azerbaycan Tarihi,** 85–91.
[28] Anıl ÇEÇEN, **Bir İran Değerlendirmesi,** Avrasya Dosyası, 343.
[29] A.g.k., (24).

Hoy ve Selmas gibi şehirlerde halk isyanlarına yol açmıştır (1736 – 1744). İsyanlardan birinde Nadir Şah öldürülmüş ve Safavilerden kalan devlet yapısı dağılma sürecine girmiştir. Bu dönemde hem Kuzey hem de Güney Azerbaycan'da İran merkezi devlet örgütüne bağlı fakat birçok alanda özerkliğe sahip çeşitli Azerbaycan hanlıkları kurulmuştur. Kurulan hanlıklardan bazıları şunlardır: Bakû Hanlığı, Gence Hanlığı, Şeki Hanlığı, Karabağ Hanlığı, İrevan Hanlığı, Urmiye Hanlığı, Merağa Hanlığı, Tebriz Hanlığı, Guba Hanlığı.[30]

Hanlıklar döneminde Azerbaycan; İran, Rusya ve Osmanlı devletleri arasında cereyan eden mücadelenin parçasına dönüşmüştür. Guba Hanı Fethali Bey'in yaptığı gibi, hanlıkları "vahit Azerbaycan Devleti" altında birleştirme çabaları sonuç vermemiştir. Bazı hanlıklar, İran'dan tamamen ayrılarak kendi egemenliklerini ilan ederken bazı hanlıklar da ya Osmanlı ya da Kafkasya'da güçlenmekte olan Rusya ile siyasal birliktelik içinde olmaya çalışmışlardır. İran'da iktidara gelen Türk kökenli Kaçarlar hanedanlığı, Rusya'nın Kafkasya'da genişlemesini durdurmak ve Azerbaycan hanlıklarını İran'ın etkisinde tutmak amacıyla savaşlar yapsa da özellikle Kuzey Azerbaycan hanlıklarının XIX. Yüzyılın ilk yıllarında Rusya'nın egemenliğine girmesine engel olamamıştır. Bununla birlikte İngiltere'nin Rusya'nın daha da güneye doğru yayılmasını önlemek amacıyla yapmış olduğu girişimler, Rusya'yı Araz'ın kuzey kısmı ile yetinmeye zorlamıştır. İran'la Rusya arasında yapılan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmalarıyla Azerbaycan'ın kuzeyi Rusya'nın, güneyi ise İran'ın egemenliğine girmiştir.

Kaçarlar döneminde (1780–1924) İran Azerbaycan'ı İran'ın ticaret ve sanayi merkezi olmuştur. Şöyle ki İran Azerbaycan'ı İran ekonomisinin bel kemiğini oluşturmaya başlamıştır. Siyasal alanda ise Tebriz, İran'ın Tahran'dan sonra ikinci başkenti olarak görülmüştür. Fethali Şah döneminden başlayarak Tebriz, veliahtların oturduğu merkeze çevrilmiştir.[31]

[30] Bkz. (24), 91–93.
[31] Bkz. (2), BAYIR, 112.

I. Dünya Savaşı'nın sonuçlanmasıyla oluşan uluslar arası durum, 1920'li yıllarda İran'da da iktidar ilişkilerini etkilemiştir. Meşrutiyet hareketleri dolayısıyla zayıflayan Kaçar yönetimi, Fars asıllı subay Rıza Han'ın hükümet darbesiyle son bulmuş ve İran'da yeni bir Şahlık rejimi başlamıştır. Bu iktidar değişimi İran'da yaklaşık bin yıllık Türk egemenliğine de son vermiştir. Fars milliyetçiliği esasında şekillenen yeni rejimde İran Azerbaycan'ı merkez tarafından sürekli baskı altında tutulmaya çalışılmıştır. 1946'da Seyit Cafer Pişeveri liderliğinde kurulan Azerbaycan Devleti, bir yıllık bağımsızlığının ardından Sovyetlerin de desteğiyle merkeze karşı daha fazla dayanamamıştır. 1979'da yapılan İslam devrimi sonucunda Şahlık rejimi ortadan kaldırılmış ve yerine İslam Cumhuriyeti Devleti kurulmuştur.[32]

1.2. İRAN'IN AZERBAYCAN BÖLGESİNDE DOKUMACILIK

Arkeolojik kazılarda ortaya çıkan ve M. Ö. 2700–2500'lü yıllara ait olduğu düşünülen dokuma araçları, İran platosunda dokumacılık sanatının çok eski bir geçmişi olduğuna işaret etmektedir. Taş kabartmaların incelenmesinden ortaya çıkan sonuçlar, Medler döneminde de dokumacılığın toplumun önemli bir uğraş alanı olduğunu göstermektedir. Aynı durum Ahamenişiler dönemi için de söz konusudur. Ayrıca o dönemlerden kalan dokumacılık örnekleri, söz konusu sanatın ileri bir düzeyde olduğundan da haber vermektedir. Şöyle ki, dönemin saraylarının ihtişamı, bir bağlamda da saray için dokunmuş olan ince yün, sırma kumaş, perdeler ve padişah giysileri ile de ilgili olmuştur[33].

Partlar döneminde de dokumacılık toplumsal uğraş alanındaki önemini korumaya devam etmiştir. Bu dönemden günümüze sadece birkaç dokuma aracı ulaşmıştır. Bu araçlar İran coğrafyasının kuzey doğusunda, yani İran Azerbaycan'ında yapılan kazılarda ortaya çıkmıştır. Daha sonra yapılan kazılarda yine İran Azerbaycan'ında dokuma sanatı ile işlenmiş kumuş parçaları bulunmuştur.

---

[32] Bkz. (3)MEHDEVİ, 109.
[33] **El Sanatlar Atölyesi,** Milli Eğitim Bak, 27.

Bu kumaş parçaları, Germi şehrinin Sülale köyünde yapılan kazılar sonucu ortaya çıkan Küp mezarlarının içinden çıkmıştır [34] (Resim 1.1.).

Dokumacılık ürünlerinin Sasani İmparatorluğu döneminde ise önemli bir ihracat metasına dönüştüğüne ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Belirtelim ki bu bilgeler döneme ait anlatılarda, edebi ve tarihi hikâyelerde yer almaktadır. Anlatılarda bu dönemde Sasani hükümdarlarından biri olan Hüsrev Perviz'in (590–628) Medain'daki Tak-i Kesra sarayı için dokunduğu belirtilen ve birçok anlatı ve edebi kaynakta "Baharistan" adıyla geçen ve bir anlamda da günümüz açısından bir mitolojik niteliğe sahip olan eski bir İran halısından söz edilmektedir. Anlatılara göre söz konusu halının atkısı (argaç) ipekten yapılmış ve halı çeşitli altın, gümüş ve değerli mücevherlerle süslenmiştir. Bazı Arap yazarların ve ünlü tarihçi Teberi'nin de yazılarına konu olan bu halı, daha sonra natürel desenli veya kompozisyonun oluşumuna temel olmuştur.[35]

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi dokumacılık, İran halkları açısından geleneksel bir uğraş olmuştur. Bu uğraşın ifade edildiği alanlardan en önemlisi ise halı dokumacılığıdır. Zira İran'ın çeşitli şehirleri kendilerine özgü halı tiplemeleri ve isimlendirmesi ile bilinmektedir. Tebriz, İsfahan, Horasan, Kirman, Kaşan gibi yörelerin halıların özgün kalite ve desenleriyle birbirinden ayırt edilir.[36] Bu şehirlerden özellikle Tebriz, bütün dünyada kendi isimle özleşen halılarla meşhurdur.

Bununla birlikte bilim dünyasına belli olan en eski halı Altay kazları sırasında İskit mezarlarında bulunmuştur. 1949'da Rus arkeolog S. İ. Rudenko'nun yönettiği ekip tarafından bulunan bu halının M. Ö. V. – III. Yüzyıla ait olduğu ortaya konulmuştur. Altay'ın Pazirik bölgesindeki kazılarda bulunması sebebiyle bu halı "Pazirik Halısı" diye tanınmaktadır. Bu halının boyutu 200x183 cm' dir. Halı hazırda

[34] Rahim, RAİSNİYA, **İran'ın Tarih Seyrinde Azerbaycan**, 432.
[35] Bkz. (6), Cilt 16, 113.
[36] **A.g.k.** Cilt 14,16, 331–397.

bu halı St. Petersburg şehrinin Hermitage Müzesi'nde sergilenmektedir[37] (Resim 1.2.).

S. İ. Rudenko'nun yönettiği kazıda "Pazirik Halısı" ile birlikte, keçe yaygılar ve düz dokuma yaygı parçaları da ele geçirilmiştir. Yine bu yöredeki Başadar Kurgan'ında ve Kuzey Moğolistan'daki Noin-Ula'da cicim, zili, sumak gibi düz dokuma yaygı parçaları da bulunmuştur. Söz konusu bu örneklerin pek çoğu, ellerinde asa tutan insan figürleri, sırayla dizilmiş hayvan figürleri veya bitki desenleriyle süslü olmuştur.[38]

Yalnız bütün İran yazılı kaynakları, Altay'daki kazılarda bulunan ve bölgenin adı dolayısıyla "Pazirik Halısı" olarak tanınan bu halının İran'a ait olduğunu, başka bir ifade ile İran'da dokunduğunu iddia etmektedirler. İran kaynakları bu iddianın halının M. Ö. 500'lü yıllara ve dolayısıyla Ahameneşi dönemine ait olması ve halının Ahameneşi motiflerini taşıması teziyle desteklemektedir.[39]

İslam dininin İran'da yayılmaya başlamasıyla birlikte mevcut sosyal dönüşüme bağlı olarak dokumacılıkta gerileme gözlemlenmiştir. Yaklaşık iki yüz yıl süren durgunluğun ardından IX. Yüzyılda dokumacılık yeniden canlanmıştır. Selçuklular Dönemi'nde dokumacılık teknik ve desen açısından çok büyük değişiklere uğramıştır. Değişimin izleri, Selçuklular döneminde Rey şehrinde dokunmuş iki argaçlı ipek kumaştan okunmaktadır. Dönemin önemli dokumacılık merkezleri Tebriz, Kaşan ve Yazd gibi şehirlerdir. Dönemin, dokumacılık açısından iki özelliği daha bulunmaktadır. Bir taraftan İran ve Çin arasında ticaretin başlaması ile Çin'in stili ve süslemeleri bütün sanat dallarında olduğu gibi dokumacılığa da yansımıştır. Diğer taraftan ise Moğol saldırıları, siyasal ve ekonomik sebeplerle tüm sanatlar gibi dokumacılığı da sekteye uğratmıştır.[40]

XIII. Yüzyıldaki Moğol istilasının bölge sanatında yol açtığı duraklama,

---

[37] Aydın UĞURLU, **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi,** Cilt 2, 744.
[38] Bekir DENİZ, **Türk Dünyasında Halı Düz Dokuma Yaygıları,** 49.
[39] **server30.İrna.com,** İran'da Halı Dokumacılığı.
[40] **Tekstil ve dokuma,** El Sanatlar Kurumu, 8.

İlhanlılar döneminde (1256–1353) başlatılan Rönesans hareketiyle kısmen giderilmiştir. Ama halıcılıktaki asıl gelişme, diğer sanat dallarıyla birlikte, Timur'dan sonra tahta geçen Şahruh döneminden başlar. Bu dönemdeki üretimin büyük ölçüde saray atölyelerinde ve sarayın desteklediği tezgâhlarda gerçekleştirilmesiyle halılarda bir üslup bütünlüğü ortaya çıkmıştır. Halıcılığın saray güdümüne alınması, hem iplik gibi dokuma malzemelerinin kalitesinin yüksek olmasını sağlamış hem daha özenli bir işçiliği teşvik etmiştir. Yün için özel olarak koyun yetiştirirken boya elde edilen bitkiler için de özel bahçeler oluşturulmuştur. Yetenekli tasarımcılarla dokumacılar saray tarafından ödüllendirilmiştir. Bu durum, Safavi egemenliği döneminde de (1512–1732) sürmüştür.[41]

Dokumacılık ve özellikle halı dokuması, XVI – XVII. Yüzyıllarda bazı toplumsal grupların ekonomik zenginliğine bağlı olarak niteliksel bağlamda farklılık göstermiştir. Bu dönemde İran'da zenginliğin ve lüks tüketimin belli ölçüde artmasıyla dokumasına altın ve gümüş iplik karıştırılmış halılar dokunmuştur. Şah İsmail ve Şah Tahmasib'in girişimiyle Tebriz ve Kazvin'de yeni halı dokuma merkezleri açılmıştır. Bu Safavi şahlarının dokumacılığa verdiği önemi göstermektedir. Nitekim dokumacılığın Safavi döneminde gelişmesini ve bu gelişmedeki Safavi şahlarının etki ve teşviklerini, Şah Abbas'ın halı desenleriyle ilgilenmesi ve Şah Tahmasb'ın bir halı tasarımcısı ve iplik boyamasında bir usta olması da kanıtlamaktadır. Döneme ait ana motiflerin birçoğu Şah İsmail Hatayı ve Şah Abbas adıyla bilinmektedir[42] (Resim 1.3.). (Çizim 1.1. 1.1.a.).

Hem ekonomik, hem siyasi, hem de toplumsal bağlamda şekillenen koşullar, Safavi döneminde dokumacılığı desen ve kompozisyon açısından da zenginleştirmiştir. Önceki dönemlerden farklı olarak bu dönemde doğa, hayvan ve insan figürlerinin desen ve kompozisyonları oluşturduğu gözlenmektedir. Doğa, hayvan ve insan figürlerinin desen ve kompozisyonları oluşturmaya başlaması ile ise

[41] Ernest KÜHNEL, **"Die Kunst Des İslam",** Çev. Houshang Taheri, 190–192.
[42] Bkz. (37), Dokumacılık, 8.

madalyonlu halılarda artışın olduğu bilinmektedir.[43] Bu dönemden kalan halıların her biri, gerçek birer sanat eseri sayılmakta ve bütün dünyada sanat koleksiyonlarını süslemektedir. Bunun en iyi örnekleri, "Erdebil" ve "Çelsi" adlı halıların Londra Victoria Albert Müzesi'nde (Resim 1.4.), "Avlak" adlı halının ise Viyana Sanat Müzesi'nde sergilenmesidir.[44]

İran coğrafyasında Afgan isyanları ve ardından gelen karmaşa ortamı, dokumacılık alanında bir kez daha yüz yıllık bir duraklama dönemini başlatmıştır. Nasıreddin Kaçar Şah döneminde Tebrizli halı tüccarların İstanbul'da, İran halıları için uygun piyasa bulmaları ve bu piyasayı hareketlendirmeleri ile ise halıcılık yeniden canlanmıştır. Ticaretin canlanmasına bağlı olarak önce Tebriz ve köylerinde daha sonra Meşhet, Kirman, Sultan Abad (Arak) ve diğer şehirlerde halı atölyeleri kurulmuştur.[45] Ayrıca köylerden, çarşılardan ve evlerden eski ve yıpranmış halı ve kilimler toplanarak tamir edilmiş, Trabzon yoluyla İstanbul'a gönderilmiş, Avrupa ve Amerikalı tüccarlara satılmaya başlanmıştır. İran halıcılığının tekrardan kalkınması, Tebrizli tüccarların çabalarına bağlı olduğu kabul edilmektedir.[46]

Son dönemlerde el dokumacılığının (özellikle kumaş dokumada) durgunluğu, her gün daha fazla göze çarpmaktadır. Bu gün kumaş dokumacılığını, yalnız küçük şehirler ve köylerde görmekteyiz. Buna karşın halı kilim sektörü her gün daha da fazla büyümekte ve önem kazanmaktadır. Halı dokumasının yanı sıra çok sayıda kilim, zili, cicim, süzeni ve sumak da dokunmaktadır.

---

[43]Madalyonlu halıların, ortada büyük bir madalyonla, uzun eksende bunun uçlarına bağlanan pandantif ya da artuçlardan, köşelerde de çeyrek madalyonlardan oluşan bir şeması vardır. İlk olarak İran kitaplarının cilt kapaklarında ortaya çıkan bu şema, kuvvetli bir merkez etkisi yaratması ve çok desenli halı şemasına elverişli olması nedeniyle kısa zamanda yaygınlaşmıştır. Bu tür halılarda madalyonla birlikte üst üste geliştirilebilen asma ve çiçek örgeleri de, yeni hayvan, insan ve kır manzarası daha önceki sınırlayıcı figürlerin yerini almıştır. Bkz: Röya Tağıyeva, "Nizami Obrazları Halcalarda", 64 – 69.

[44]Bkz. (44), Dokumacılık, 21.

[45] A.g.k., 23

[46] Mansur VERZİ, **Honer ve Sanatı Halı Der İran,** 58- 71.

2. BÖLÜM

2.1.SUMAK (VERNİ) TANIMI

Anadolu'da bir dokuma tekniği olarak bilinmekte olan "sumak"[47], Azerbaycan ve İran'da bir yaygı türü olarak bilinmektedir. İran ve Azerbaycan dokumacıları, "sumağı" halı dokumacılık sanatının evriminde kilim ile halı arasında bir yere konumlandırmaktadırlar.[48]

Azerbaycan araştırmacısı, Röya Tağıyeva'ya göre, sumağın ilk üretim merkezi Azerbaycan'ın Şirvan bölgesinin Şamahı şehri olmuştur[49]. Bu görüşü Rasim Efendi ve Kübra Aliyeva gibi diğer araştırmacılar da kabul etmektedirler[50]. Biz de bu görüşü paylaşmaktayız. Zira yaygın görüşe göre, "sumak" ismi, söz konusu Şamahı şehrinin ilk ismi olan "Semak" ile bağlantılıdır[51]. Bununla birlikte sumak, daha sonra Azerbaycan'ın Merend, Urmiye, Cebrayıl, Laçın ve Nahçivan gibi diğer şehirlerinde de dokunmaya başlanmıştır[52]. XIX. Yüzyıldan itibaren ise, sumak, Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde dokunmaya başlayan bir yaygı türü olmuştur (Harita 2.1.). Yabancı kaynaklarda ise sumak, soumak veya sonmac şeklinde geçmektedir.

Bununla birilikte bu dokuma türünün, Azerbaycan'ın değişik bölge ve yörelerine göre değişik şekillerde isimlendirilmesi de söz konusudur.

---

[47] Taciser ONUK vd., **"Silifke Folkloru: İşlemecilik, Dokumacılık, Örücülük, Halk Oyunları ve Giysileri",** 104.
[48] **Nassaci ve Baft,** Sazmane Sanayeye Dasti İran, 10.
[49] Roya TAĞIYEVA, **"Azerbaycan'ın Medeni Tarihi Çerçevesinde Azerbaycan Halıçası Meişette",** 92.
[50] Rasim EFENDİ, Kubra ELİYEVA, **Azerbaycan Xalı ve Xalçacılıq Terminleri Lüğatı,** 189.
[51] Bununla birlikte, "sumak" sözü, bazı araştırmacılar tarafından hayvancılıkla uğraşan bir oymağı olan Kimaklar'ın adı ile ilişkilendirilmektedir. El İstahri, Kimakların bir Türk oymağı olduğunu belirtmektedir. Ek–1
[52] Bkz (46), TAĞIYEVA, 93.

Bazı araştırmalara göre "sumak" sözünün ilk Türkçe şekli "sümek" olmuştur. "sü" ve "mek" hecelerinden oluşan sümek, Türkçede "eğrilmek" anlamına gelmektedir. Azerbaycan ve Anadolu Türkçesinde bir başka anlamına göre "sümek", eğrilmek için temizlenmiş, taranmış yumak biçiminde yüne denilmektedir.[53] Örneğin, Aydın civarında yaşayan Yörükler, yünün iplik haline sümek demektedirler.[54]

İran Azerbaycan'ında ise "sumak" genellikle "verni" olarak bilinmektedir.[55] Verni, İran Azerbaycan'ı Türklerinin farklı şivelerinde "verne", "vernik", "vernih", "vernek" gibi farklı şekillerde de telaffuz edilmektedir. Araştırmacılara göre "verni" sözünün ilk Türkçe hali "evren"dir. "evren"in Türklerde ve Türk lehçelerindeki anlamlarından biri "ejder"dir[56]. Nitekim Bulgar Türkleri takviminde ejder yılı "vereni" olarak adlandırılmıştır.[57] Sözün kökü ise "evir" ve "en" sözlerinin birleşmesiyle oluşmuş ve bu doğrultuda "verni" sözü, döndürmek, çevirmek ve yapısını değiştirmek anlamını ifade etmektedir.[58]

Bununla birlikte "verni", Kuzey Azerbaycan'da ejder motifli olan bir çeşit sumak için kullanılmaktadır (Resim 2.1.). Ayrıca, "verni" Erdebil eyaleti Niyar yöresinde yetişen bir ağaç türünün de adıdır. Verni ağacının dalları yünü temizlemek veya çırpmak amacı için kullanılmaktadır.

Belirtelim ki yün çırpmak için özellikle verni ağacı dalları tercih edilmektedir. Söz konusu dallara bazı yörelerde yün ağacı da denilmektedir. Eskiden bu ağaçlar kutsal oldukları için adak ağacı olarak da kullanılmıştır.[59]

Bir yaygı türü olan sumak (verni), kendine özgü bir dokuma tekniğine sahiptir. Atkıların çözgülerle sarılması özelliğine sahip bu teknik, Azerbaycan'da "kayık (qayıq)" tekniği olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte Kuzey

---

[53] **Türkçe Sözlük,** T.D.K.,Cilt 2, 2049.
[54] Bkz.(35), DENİZ, 119.
[55] Latif KERİMOV, **Azerbaycan Elmler Akademıyası,** Cilt I, 4.
[56] İnci A. BİROL Çiçek DERMAN, **Motifler,** 129.
[57] Osman KARATAY, **Bey ile Büyücü,** 68.
[58] **www.sozumuz.blogspot.com** 24.10.2007
[59] Ata HAMEDİ NİYARİ, (2007), çiftçi, Sözlü Görüşme.

Azerbaycan'ın kimi bölgelerinde bu tekniğe "kayık"ın yanı sıra dolama tekniği denilmektedir. Bu tekniğin kullanımı çok eskilere dayanmaktadır. Söz konusu tekniği halı, kilim ve cicim başlıklarında sürekli görmekteyiz ama bir yaygı olarak geçmişi tam olarak bilinmemektedir. Ancak aynı teknik ile dokunan ve XV. – XVI. Yüzyıla ait olan bir sumak örneği Hermitage müzesinde bulunmaktadır (Resim 2.2.).

Türk düz dokuma yaygıları içinde tarihlendirilebilen en eski örneklerden birisi de Washington Textile Museum'da sergilenmektedir. Bu yaygı, Kufi bordürlü ve ortada sekizgen madalyon, kenarlarda ufak sekizgenler bulunan kompozisyonu ile XV–XVI. Yüzyılı Avrupalı ressamların tablolarında görülen Holbein halılarına benzeyen ve atkılı sumak dokuma (kayık) tekniğinde dokunmuş yaygılarından biridir[60] (Resim 2.3.).

Sumak, bir tek yüzlü dokumadır ve havsız dokumaların bir çeşidi sayılır. Kompozisyon ve motifleri hemen hemen Guba Şirvan halılarının benzeridir.[61]

Halı motifleriyle sumak motiflerini karşılaştırmasından ortaya çıkan sonuç doğrultusunda sumağın halıdan daha önce dokunduğunu ve halıyla beraber geliştiğini söyleyebiliriz.[62]

Belirtildiği gibi "sumak", bir düz dokuma, havsız, kabarık yüzeyli, bir dokuma türüdür. Ayrıca Azerbaycan'da dolama usulü ile dokunan deve, at kervanı ve çeşitli hayvan tasvirleri ile desenlenen "şedde" isimli bir başka yaygı daha vardır ki bu yaygı, Anadolu'da Şahseven olarak bilinmektedir. Azerbaycan ve İran'da yaşayan ve Şahseven adı verilen bir grup Türk göçebe tarafından dokunan ve boy adı ile aynı adı taşıyan bu yaygılar, Türkiye'de Vanlı tüccarlarca pazarlanmaktadır[63] (Ek–2) .

---

[60] Belkıs BALPINAR, **Kilim Cicim Zili Sumak Türk Düz Dokuma Yaygıları,** 69.
[61] Erdebil Eyaleti, (2003), İran, (Alan Araştırması).
[62] Bkz. (52), KERİMOV, 4.
[63] Aysen SOYSALDİ, **Türk Kilimlerinde Dokuma Teknikleri,** Cilt 3, 604.

Bazı cicim ve zili dokumalarda, motiflerin iç kısmının bu teknikle dokunduğu görülür. Anadolu'da daha çok atkısız sumak dokuma tekniğinin değişik türlerine rastlanır.[64]

Sumak, kilime göre daha dayanıklıdır. Kulanım yerine göre, desenleri ve ölçüleri değişmektedir. Motifler genelde soyut, geometrik ve doğadan ilham alınarak dokunmaktadır. Sumaklar, tek yüzlüdürler ve arka yüzlerinde sadece düzensiz, renkli iplikler gözükmektedir. Bu iplik uçlarının bırakılması iki sebeple açıklanmaktadır: a) Yer yaygısı olduğu için sıcak tutması, b) Zarar veren böceklerin engellemesi.

Sumak, genelde kadınlar tarafından ve kışlakta dokunmaktadır. Yani, sumağın dokunulması için ticari amaçlı işletmeler oluşturulmuşsa da genellikle evin yaygı ihtiyaçlarını gidermek ve aile ekonomisine katkıda bulunmak için dokunduğu görünmektedir. Sumak dokunması, çoğu zaman yöre halkı tarafından imeci olarak isimlendirilen akraba kadınların yardımlaşması ile gerçekleşir.

Sumak (verni), genelde İran Azerbaycan'ının Ahar, Keleyber, Erdebil, Tebriz, Meşginşehir, Bilesuvar, Germi ve Parsabad şehirlerinde ve bu şehirlere bağlı kasaba ve köylerde dokunmaktadır.[65] 2000'li yıllarda yapılan araştırmalara göre, sumak dokuması Arasbaran bölgesinde de yapılmaya başlamıştır. Yöre halkı bunun nedenini şu cümleyle özetliyor: "Garabağ bölgesi sumağın ana yurdudur ve Şahsevenler'in Aras ırmağının kuzey ve güney sahilleri arasında sürekli göç etmelerinden dolayı bu dokuma türü zaman içerisinde başka Yörükler tarafında ve Muğan gibi bölgelerde de yayılmıştır".[66]

Günümüzde sumak dokumasının en çok yaygın olduğu bölge ise Erdebil vilayetidir. Burada özellikle Muğanlı, Geyikli, Gebli, Kocabeyli, Polatlı, Hüseyinli ve Hacetli gibi oymaklar kendi özgü sumak dokuması ile ünlüdürler. Erdebil vilayetinde sumak dokuması ile ünlü olan köy ve kışlaklar şunlardır: Hüseyin Gebeli,

---

[64]Bkz. (57), BALPINAR, 69.
[65] Erdebil Eyaleti, (2003), İran, (Alan Araştırması).
[66] Hacer MİZBAN, **Şahseven Yörükleri ve Erdebil'de Verni Nakışlarının İncelenmesi**, 9.

Gebli, İman, Hacahmet, Celili, Güzeli kışlaları, Buranı Süfla, Kara Kapak, Mehmet Teki Kendi, Kara Ağaç, Tulaçi, Ziveh köyleri.[67]

2.2. SUMAK (VERNİ) ÇEŞİTLERİ

Sumaklar, kullanılan malzemeye göre 3 çeşide ayrılmaktadırlar.

1- Yünlü Sumaklar.

2- İpekli Sumaklar.

3-Yünlü - İpekli (Yarım İpekli – kef ibrişim) Sumaklar.

Yünlü sumaklarda çözgüler (erişler) pamuk, atkı(argaç) ve nakış ipliği de yünden yapılmaktadır. Bu tür sumağın üretimi, her geçen gün azalmaktadır. Araştırmamıza göre bu tür sumağın üretiminin azalma sebebi teknolojinin gelişmesiyle birlikte artık sumağın, kullanım amacının değişerek soğuktan korunma amacıyla kullanılmaması ve bir süs, bir sanat eseri olarak görülmesidir (Resim 2.4.).

İpekli sumaklardaki çözgü(erişlerde) kullanılan iplik, yüksek kaliteli pamuktan üretilmektedir. Atkılarda ise iplik olarak ipek kullanılmaktadır. İpekli sumakların bazılarında 10 cm'de 50 ilmek vardır. Yünlü sumakların aksine ipekli sumakların üretimi geçmişe göre daha da çoğalmaktadır (Resim 2.5.). Bunun nedeni ise ipekli sumakların estetik açıdan daha fazla göz alıcı olmasıdır (Çizim 2.1.).

Yünlü - İpekli sumaklardaki çözgü (eriş) ise pamuk kullanılır ve nakış ipliğine çok özen verildiği için ipek dışındaki diğer kısımlarda ve bazı motiflerde yün kullanılmaktadır[68](Resim 2.6.).

[67] Erdebil İli El Sanatlar Kurumu Başkanlığı, Katalog.
[68]Cafer KARİMZADE, (2004), İşadamı, Meşkinşehr, Erdebil Eyaleti, (Sözlü Görüşme).

2.3. SUMAK (VERNİ) DOKUMASINDA KULLANILAN MALZEMELER

Sumak dokumasında üç iplik grubunun kenetlenmesi söz konusudur. Kenetlenen bu iplik grupları çözgü (eriş), atkı (argaç) ve nakış iplikleri denilen ikinci atkıdan ibarettir. İran Azerbaycan'ında eski sumak dokumacıları, çözgü (eriş) ve atkıda (argaç) yün kullandıkları için kendi ürettikleri yün ipliğini tercih ederlerdi. Şimdi ise çözgülerde genellikle pamuk, nadiren ipek ve bazı köylerde yün kullanılmaktadır. Atkılarda ise pamuk ve sipariş üzerine dokunan sumaklarda ipek kullanılmaktadır. Nakış ipliğinde ise yün ve ipek kullanmaktadırlar. Sadece son zamanlarda sipariş üzerine yapılan çözgüde ipek kullanıldığını görmekteyiz. Nakış ipliklerinde genelde yün, ipek veya her iki malzemeyi birden kullananlar da vardır. Anadolu'da ise sumak dokuma çeşitleriyle dokunan çuval, çul ve başka dokumalarda çözgülere pamuk ve yünden yapılmaktadır. Nakış ipliğinde ise yün tercih edilir. Sumak dokumalarında çözgü iplikleri için beyaz, atkı iplikleri için de gri renk tercih edilir. Burada motiflerin ortaya çıkmasında nakış ipliği veya ikinci atkı büyük bir önem taşımaktadır.[69]

2.4. SUMAK (VERNİ) DOKUMA TEKNİKLERİ

Sumak dokuma tekniği, daha çok Anadolu, İran Azerbaycan'ı ve Kuzey Azerbaycan'da kullanılmaktadır. Yalnız bu dokuma tekniğinin isimlendirilmesi üzerinde söz konusu coğrafyalar bağlamında birliktelik bulunmamaktadır. İran Azerbaycan'ı ve Kuzey Azerbaycan'da yöresel isimlendirme ile literatürde kullanılan isimlendirme arasında paralellik bulunmasına rağmen Anadolu için durum farklıdır. Bu bölümde, bu durumu dikkate alarak sumak dokuma tekniğinin isimlendirilmesi üzerinde durulmaktadır.

[69]Aher ve Keleyber İlleri, Doğu Azerbaycan Eyaleti, (2004), Alan Araştırması.

2.4.1. İran Azerbaycan Bölgesinde Sumak Dokuma Tekniklerine Verilen İsimler

Sumak dokumasının ortaya çıktığı ve halen de en yaygın olarak kullanıldığı İran Azerbaycan'ı ve Kuzey Azerbaycan'da dokuma ustaları ve araştırmacılar, sumak dokuma tekniklerini Anadolu'da olduğu gibi çeşitlere ayırmazlar. Bu durum hem literatür hem de yöresel isimlendirmeler için geçerlidir. Farsça yazılı kaynaklarında bu dokuma tekniği *piç* (dolama) olarak adlandırılmaktadır. İran'ın başka yörelerinde de bu dokuma tekniği için aynı sözcük kullanılmaktadır. İran'ın Azerbaycan bölgesinde ise yöre halkı sumak dokumalarında kullanılan bu tekniğe kayık tekniği olarak tanımlamaktadır.[70]

Yaptığımız alan araştırmaları sonucunda dokumacıların bu tekniği basit bir şekilde açıkladığını gözlemledik. Kayık tekniğinde önemli olan zemin üzerindeki nakış ipliklerinin çözgülerin arasından kayma suretiyle dolanmasıdır. Ortaya çıkan görüntü, nakış ipliklerinin nasıl kaydırılarak yan yana oturtulduğunu göstermektedir. Nakışların diğer düz dokuma türlerine kıyasla sumaklarda daha fazla olması ve ilk bakışta göze çarpması dolayısıyla (sumakların) yüzeyinin nakış iplikleri ile örtüldüğünü söyleyebiliriz. Nakış ipliklerinin ucu ise arkaya bırakılır. Yine belirtelim ki diğer ülkelerden farklı olarak İran ve Azerbaycan'da bu teknikle dokunan yaygıya "sumak" denilir. Yalnız Bezayağı zemin üzerinde bir dokumanın veya cicim tekniğiyle dokunan çanta, torba, çul ve sairinin kayık tekniğiyle dokunan bölümüne sumak tekniği demek doğru bir terim değildir.

2.4.2. Anadolu'da Sumak Dokuma Tekniklerine Verilen İsimler

Yukarıda belirtildiği gibi, Anadolu'da yöresel isimlendirme ile literatürde kullanılan isimlendirme arasında paralellik bulunmamaktadır. Bu alt başlıkta,

[70] Cafer KARİMZADE, (2004), İşadamı, Meşkinşehr, Erdebil Eyaleti, (Sözlü Görüşme).

Anadolu'nun çeşitli yörelerinde sumak dokuma tekniği isimlendirmesine yer verilmekle birlikte sumak dokuma teknikleri sınıflandırılmasına işaret edilmektedir.

2.4.2.1. Yöresel Teknik Tanımlamalar

İran Azerbaycan'ı ve Kuzey Azerbaycan'da kayık tekniği olarak bilinen sumak tekniği Anadolu'nun farklı yörelerinde farklı isimlendirme ile karşımıza çıkmaktadır. İç Anadolu Bölgesi'nde, Aksaray çevresinde, sumağa gayma, sumak türü bir dokumaya da gayma kilim veya namazlağ (namazlık) denilmektedir. Kemalpaşa (İzmir) civarında ise bu dokuma tekniği oturgun dokuma bilinir (Resim 3.2.). Batı Anadolu Bölgesi'nde, yine İzmir civarında, kayma tekniğiyle (oyma, deseni oyulmuş gibi görünen) yapılan dokumaya urgama kilim veya urgama çuval denildiğine de rastlanmaktadır (Resim 3.3.).[71] Ekmek yapımında kullanılan oklavaları saklamak için oklavalık adı verilen dokumalarda kullanılan tekniğe de kayma denilmektedir.

Antalya çevresinde de bu tekniğe kayma denilmektedir.[72] İç Anadolu Bölgesi'nde, Aksaray çevresinde, sumağa gayma adı verilmektedir.[73] Kars çevresinde ise, "balıksırtı" denilen teknik kayık veya zincir olarak adlandırılır.

2.4.2.2. Literatürde Yapılan Tanımlamalar

Türkiye'de araştırmacılar, sumak dokuma tekniklerini aşağıdaki gibi sınıflandırmaktadırlar:

2.4.2.2.1. Düz Sumak Dokuması: Bu dokumanın her sırasında desen iplikleri bir çift çözgüye dolanarak aynı yönde kayarak dokunur. Birinci sırada nakış

[71] Bkz. (35), DENİZ, 58, 82, 88, 95, 112.
[72] Sözlü görüşme, Şerife ATLIHAN, 2008.
[73] Bkz. (35), DENİZ, 58, 82, 88, 95, 112.

iplikleri arkadan ters bir şekilde çözgü sarılarak öne çıkar. İkinci sırada aynı işlem tekrar ederek devam eder. Nakış iplikleri her sırada aynı yönde çözgülere sarılır. 4/2 ve her sıra arası bir de atkı atılır. Bu teknik, sumak dokumalarında en fazla uygulanan tekniktir (Çizim 2.2.), (Resim 2.7, 2.7.a.). Düz sumak dokumasının bir diğer türü ise atkısız düz sumak dokumasıdır. Bu dokuma türünde nakış iplikleri aynı yönde çözgülere sarılıp ve atkı atılmadan ikinci sıra dokunur. Yalnız bu tür dokuma, zaman içinde gevşer ve desenlerde kayma oluşur. Bu neden ile söz konusu teknik yaygı dokumalarında pek fazla tercih edilmemektedir. Bu teknik Anadolu'da çuval, çul, heybe vs dokumasında kullanılmaktadır. [74]

2.4.2.2.2. Balıksırtı Sumak Dokuması: Bu, desen ipliklerinin her sırada ters yönlerde çözgülere sarılması ile meydana gelen balıksırtı görünüşlü sumak dokumasıdır. Desen iplikleri, çözgülere birinci sırada sağa veya sola eğilimli olarak ikinci sırada ise bunun tersine sarılarak dokumaya balıksırtı görünüşü verir ve araya atkı atılır. Anadolu'nun Kars yöresinde bu tekniğe kayık denilmektedir (Çizim 2.3.). (Resim 2.8.).[75] Balıksırtı sumak dokumasının bir diğer türü de atkısız balıksırtı sumak dokumasıdır. Bu dokuma türünde araya atkı atmadan birinci sıra üstten alta doğru desen ipliğinin çözgülere dolanmasıyla dokunuluyor. İkinci sırada ise bunun tersi uygulanarak desen ipliklerinin çözgülere sarılmasıyla balıksırtı bir görünüşün ortaya çıkması elde edilir. Fakat araya atkı atılmaz.

2.4.2.2.3. Ters Sumak Dokuması: Düz dokumanın tersine ters sumak dokuması ipliklerin içten dışa doğru sarılarak dokumanın yüzünde daha kısa kabarıklıkların meydana geldiği sumak dokuma şeklidir. Bu dokuma tekniğinin kullanımı ile kullanışlı bir yaygı meydana gelmediğinden fazla tercih edilmez. Güney Azerbaycan'da bu tekniğe "terse kayık" denilmektedir. Anadolu'da ise dokuma yüzeyindeki diyagonal hatlar, Silifke ve Tarsus Yörüklerinde, Fitilli çul olarak adlandırılmaktadır. Bu örnek genelde başka dokuma teknikleri ile beraber dokunur(Çizim 2.4.), (Resim 2.9.).

---

[74] Bkz. (57), Balpınar, 70.

[75] **Forum.alperaktif.net** 06.01.2008

2.4.2.2.4. Çapraz Sumak Dokuması veya Ulgama: Bu dokuma, ters sumak dokumanın her sırada birer çözgü çifti kayarak dokunmuş şeklidir. Dokuma tekniği olarak birinci sırada çözgü çiftlerinin arkadan gelip öne doğru ters bir şekilde sarıldıktan sonra ikinci sırada birer çözgü kayarak aynı şekilde çözgülere sarılması söz konusudur. Bazen 2,3 çift çözgü bir arada sarılır. Bu çeşidin de atkı ile atkısız dokunan çeşidi de vardır.[76] Belirtmeliyiz ki bazı araştırmacılar tarafından çapraz sumak dukaması olarak literatüre dahil edilmiş olan bu teknik bir sumak dokuma tekniği değildir. Söz konusu teknik bir ulgama tekniğidir. (Çizim 2.5.), (Resim 2.10.).

2.4.3. Geçirtme Kayık: Bu sumak dokumasında nakış iplikleri aynı çözgülere iki kez sarılarak motive uygun olarak devam eder. Bu uygulamada üst üste düşen ilmeler, belirtilmesi gereken nakışlarının daha kabarık bir şekilde ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır.[77] Bu teknik pek kullanışlı olmadığı için yaygılarda daha ziyade Azerbaycan'da dokunan heybelerde görülmektedir. (Çizim 2.6.), (Resim 2.11.).

2.5. SUMAK DOKUMASINDA KULLANILAN GEREÇLER

Sumak dokumalarında dokumacılara gerekli olan gereçler aşağıdakilerdir:

2.5.1.Tezgâh

Dokumaların üzerinde dokunduğu alete genel olarak tezgâh denilir. Sumak dokuma tezgâhlarının yatay ve dikey tezgâhlar olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır.

2.5.1.1. Yatay Tezgâh (Hana)

Yatay tezgâhlar, İran- Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da yer hanası olarak tanımlanmaktadır. Yatay tezgâh, yere çakılmış 3 veya 4 kazık, birbirine üstten bağlanmış eşit uzunluktaki üç sopa ve bir gücü askısından oluşmaktadır. Sopalar

[76] Bkz. (57), Balpınar, 69.
[77] Bkz. (46), TAĞİYEVA, 60.

veya çatma, ayrıca bir ip aracılığıyla tezgâhtan biraz uzaklıkta yere bağlanmaktadır. Çözgüler, kazıklar arasında dolanır. Çözgü iplikleri kazığın arka tarafına sıkça bağlanır ve ön kazığa geçirilir. Yatay tezgâhta, dokumanın enine göre iki de küçük sopa bulunmaktadır. Tezgâhın eni, dokumanın enine göre daha geniş tutulmaktadır. Bunun nedeni, dokuyucunun rahatça oturmasını sağlamaktır. Dokuma bittikten sonra istenilen ölçülere göre kesilip yan yana dikilir. Yatay tezgâh, özellikle kürsü örtüsü, kayık, palaz ve cicim dokumalarında kullanılmaktadır. Hafif olması ve açık havada kurulmasının kolay olması sebepleriyle yayladaki dokuyucular tarafından tercih edilmektedir. Bu tezgâhların bazı olumsuz yönleri vardır. Şöyle ki, çatmanın yerinden hareket ettirilememesi dokunan kısımların arkaya itilmesini zorunda kılmaktadır ki bu da çözgülerin dengesini bozmaktadır. Ayrıca tezgâhın eninin fazla geniş olmaması, bazı geniş boyutlu yaygıların dokunulmasında yatay tezgâhların tercih edilmemesine yol açmaktadır (Resim 2.12.), (Çizim 2.7.).

2.5.1.2. Dikey Tezgâh (Dezgâh)

Dikey tezgâhlar, İran- Azerbaycan Bölgesinde dezgah veya halı dezgahı olarak tanımlanmaktadır. İki uzun direk, gücü ağacı, bir varan gelen ve alt üst leventten oluşmaktadır. Dikey tezgâhta, tezgâhın hafif olması için ağaç materyal kullanılmaktadır. Son dönemlerde Yörüklerde de dikey tezgâhın kullanılmaya başlandığı gözlenilmiştir. Yalnız metalden yapılmış tezgâhlarda vidaları sıkıştırmak ve gevşetmek amacıyla anahtar (açar) kullanılmaktadır. Sumak dokumak için özel bir tezgâh gerekmez, sumaklar genelde halı ve kilim tezgâhlarında dokunmaktadırlar (Resim 2.13.), (Çizim 2.8.).

2.5.2. Kirkit, Şiş, Bıçak

1. Kirkit (Defe): Her dokuma sırası bittikten sonra atkıları çözgülerin üzerinde sıkıştırmak amacıyla kullanılır.
2. Şiş: Atkıların çözgülerin arasından geçirmek için kullanılır.
3. Bıçak: İplik uçlarını kesmek için kullanılır (Çizim 2.9.), (Resim 2.14.).

2.6. KULLANIM ALANLARI

Sumak bir el dokuması olarak genelde Şahseven Yörükleri tarafından dokunmaktadır. Yalnız Erdebil, Doğu ve Batı Azerbaycan köylerinde de sumak dokuması yaygındır. Şahsevenler, bir göçebe topluluğudur. Onların yaşam biçimlerini, göçlerini ve hayat koşullarını göz önüne aldığımız zaman Yörüklerin gereksinimlerini ve doğaya nasıl uyum sağladıklarını iyi anlayabiliriz. Doğayla baş başa bir hayat yaşamaları, onların araç gereçlerinin, mutfak eşyalarının ve aynı zamanda yaygılarının da doğa koşullarına ayak uydurmalarını gerektirir. Bu bağlamda Şahsevenler'de dokuma tezgâhları, farmaşler, çuval, hurç, hurçin, ekmeklik, kaşıklık, tabaklık, tuz torbası, At Çulu, deve çulu ve yaygılar farklılık oluşturmaktadır. Dokumalarda genellikle kayık tekniğinin kullanılması da bu farklılığın sonucudur. Zira kayık tekniği, yerleşik hayat tarzında kullanılan dokuma ürünlerinden ziyade Yörük ve göçebelerin kullandıkları dokumalarda tercih edilmektedir. Köylerde ise hayat biçimleri, Yörüklere göre farklı olduğu için yaygı olarak daha ziyade halıyı görmekteyiz. Bununla birlikte kayık tekniğinin yerleşik yaşam tarzı dokumlar için söz konusu olmadığını söyleyemeyiz. Nitekim günümüzde sumaklar, köy ve şehirlerde yaygı, çeyiz örtüsü, ayakaltı, sofralık ve perdelik olarak da kullanılmaktadır. Sumaklar, bundan başka merdiven üstü, ocak yanı, keçe ve halı üzerine kaplamak için ya da halının yanında süs olarak ve duvar süsü gibi amaçlarla da kullanılmaktadır[78] Günümüzde birçok el dokumalarında olduğu gibi dokunan sumaklarda hediyelik eşyaların üretiminde malzeme olarak kullanılmaktadır. Bu neden ile dokunan sumaklar amaca bağlı olarak kesilerek küçük parçalar haline getirilir ve hediyelik eşyaların üretiminde veya eşyaların süslemesinde kullanılır. Örneğin anahtarlık, bardakaltı, çanta ve cüzdan gibi eşyalar hazırlanmasında sumakların kullanıldığı görülmektedir. Bu işlemler genelde el sanatlarını ürünlerini kullanarak hediyelik eşyaları daha cazip hale getirmek amacı ile yapılmaktadır (Resim 2. 15.).

2.6.1. Yaygı

[78] Köcenek ve Halhal Yöresi, (2004), Erdebil Eyaleti, İran, (Alan Araştırması).

Sumaklar kullanım alanının ölçülerine bağlı olarak farklı şekillerde ve boyutlarda dokunmaktadırlar. Aşağıda, en çok yaygın olan sumak şekil ve boyutları verilmektedir:

1- Halı sumak: 400x300 cm (Resim 2.16.).
2- Perde sumak: (Bir çeşit yaygı) 300x200 cm.
3- Büyük Kenare sumak: 320x150, 320x125, 310x125, 300x150, 300x100 cm.[79]
4- Kenare sumak: 270x150, 250x80, 310x125 cm (Resim 2.17, 2.17.a.), (Çizim 2. 10.).
5- Halıça sumak (çift): 200x150, 150x230, 200x120 cm.
6- Püştü sumak veya zerçak: 70x100, 60x90 cm.
7- Zeronim (çift) sumak: 115x160 cm.
8- Mesnet sumak: 150x100 cm[80] (Resim 2.18.), (Çizim 2. 11.).
9- Sumak: 250x120 cm(Bu çeşit fazla yaygın değil).[81]

2.6.2. Örtü

Yörüklerde sumak örtü olarak da üretilmektedir. Bu amaçla sumak çeyiz örtüsü, kürsü örtüsü, at çulu, deve çulu ve perde olarak kullanılmaktadır. Kulanım amacına bağlı olarak sumak ölçüleri 150x200 cm arasında değişmektedir. Yörüklerde dokunan sumakların kalitesi birçok faktöre bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Doku sıklığı, kullanılan malzeme, renk, motif ve kompozisyon kaliteyi etkileyen en önemli etkenler arasında yer almaktadır (Resim 2.19, 2.20.).

2.6.3. Taşımada Kullanımı

[79] **Doğu Azerbaycan Aşayir Kooperatif Birliği, istatistik.**
[80] Bkz. (63), MİZBAN, 9.
[81] Tebriz, (2005), Doğu Azerbaycan Eyaleti, (Alan Araştırması).

Hem İran Azerbaycan'ı Bölgesi'nde hem de Anadolu'da, Yörükler mevsimlik göç dönemleri ile birlikte diğer faaliyetler için de birçok taşıma araç gereçleri kullanmaktadır. Bu araç gereçler, genellikle kayık tekniği ile dokunmaktadır. Belirtelim ki, Yörüklerin kullandığı bu araç gereçlerin birçoğu kullanılan dokuma tekniği dolayısıyla kayık olarak da tanımlanmaktır. Taşımada kullanılan araç gereçlerden bazıları şunlardır:

Çuval: Yörükler bir yerden başka bir yere göç ettikleri zaman kendi eşyalarını taşımak için çuvalı bir taşıma eşyası olarak kullanmaktadırlar. Bu çuvalların ölçü ve süslemeleri işlevlerine göre değişmektedir. Dokunan çuvalların ölçüleri genelde 100x 130, 115x190 cm arasında değişmektedir (Resim 2. 21.).

Heybe (Hurcin): Eyer, ekin ve omuz heybeleri olmak üzere farklı heybeler dokunmaktadır. Eyer ve ekin heybeleri köylerde görülmektedir. Ekin heybeleri tohumların tarlaya taşınmasında ve omuzlara alınarak tohumlama sırasında kullanılmaktadır**.** Şahsevenlerde ise heybeler sadece taşıma amacı için kullanılmakta olup ve genelde göç esnasında sürekli lazım olan eşyalar içine yerleştirilmektedir. Kulanım alanına göre ölçüleri (bir gözü) 35x40, 50x60 cm arası değişmektedir (Resim 2.22.).

Mutfak Araç Gereçleri: Eskiden tuzluk, kaşık, bıçak ve tabakları taşımak ve korumak amacıyla ufak torbalar dokunmakta idi. Gönümüzde bu tür ürünler çok az dokunmaktadır. Yalnız son dönemlerde bu araç gereçler şehirlerde süs olarak kullanılmaya başlamıştır (Resim 2. 23.).

Farmaş (mafraş): Farmaşler genelde kızlara çeyiz vermek amacı ile dokunurdu. Biçilerek sandık biçimini alan farmaş, kız gelin giderken içine çeyizin konulması, sonra içinde misafir yorgan ve yastıklarının korunmasında kullanılır, aynı zaman da beşik olarak da kullanılırdı. Ayrıca sıra sıra ve üst üste dizilen, çeşitli örneklerde dokunmuş farmaşlar evi süslerdi (Resim 2.24, 2.24.a).

2.7. MOTİF ve KOMPOZİSYON

Düz dokuma yaygıların önemli olan unsurlarından birisi motif ve nakışlardır. Bu motifler zaman içerisinde kuşaktan kuşağa gelişip bu güne kadar gelmiştir. Motifler, çeşitli biçimlerde bir araya gelip desenler ve kompozisyonları oluşturmuşlardır. Her yöre insanı, doğal çevresinde gördüğü somut nesneler, insan vücudu, hayvan türleri, bitkiler ve saireyi dokuma tekniklerine uyarak soyut bir şekilde beyninde çizip uygulamıştır. Bu nedenle genelde sumak dokumacılığında kullanılmakta olan ortak motifler söz konusu olmakla birlikte yöreler arasında motif farklılıkları da gözlenmektedir. Bazen köyler veya yöreler kendine has birkaç çeşit motif ve desen kullanmışlardır. Başka bir değişle o köy veya yörenin dokumaları belli bir motifle tanımlanmaktadır. Örneğin Erdebil yöresinde köcenek motifi, aynı adı taşıyan bir köyde uygulanmaktadır (Resim 2.25.), (Çizim 2.12, 2.12.a.).

Bu motif bir çiçeği andırmaktadır. Bu yörenin diğer bir kaç motif adı ise kara kiğnak, terse kiğnak, iç içe kiğnak, göl, heriz, çeşmecan, kele koç, podoniz nişan, kergek, yılan yılan vs.dir (Resim 2.26.), (Çizim 2. 13.).

Arasbarı yöresinde daha ziyade kinak, kinac, kışlak, şamlı, tirme, hişti, yılan yılan ve horoz motifini görmekteyiz (Çizim 2.1.). Kullanılan kompozisyonlar, kinac (çöl çiçeği), kinak, goşa, tek göl, erşek, kalemi, celdihan vs. adlarını taşımaktadır.

Sumak motifleri altı gruba ayrılmaktadır:

- Hayvan nakışları; kartal, hindi, tavuk, horoz, tavus ve yerel kuşlar, geyik, ceylan, kurt, köpek, kedi, yılan, koyun, kaplan, deve, aslan, tilki, çakal vs (Çizim 2.14, 2.14.a, 2.14.b.).
- Bitki nakışları; bitki çeşitleri, çiçekli, ağaç, büteler vs (Çizim 2.15, 2.15.a.).
- Geometrik nakışlar; kare, daire, düz çizgiler, zigzag çizgiler vs (Çizim 2.16, 2.16.a.).
- Nesneler; dokuma araç gereçleri, kap kacak, ev aletleri, makas, semaver tarak, el feneri vs (Çizim 2.17.).
- Tılsım, totem ve damgalar (Çizim 2.18, 2. 18.a.).
- Bordürlerde kullanılan nakışlar. (Çizim 2. 19, 2. 19.a.).

Eski motifler günümüzde az da olsa yerlerini yapay ve doğa ile pek ilişkisi bulunmayan motiflere bırakmaya başlamıştır (Resim 2. 27.). Bunun nedeni ise kooperatif sahiplerinin ve halı tüccarlarının daha önceden istek üzerine hazırlanan motif ve nakışları dokuyuculardan istemesidir.

Elimizde olan bilgiler esasında bir yaygı olarak sumak dokumacılığının Kuzey Azerbaycan, İran Azerbaycan'ı ve kısmen de Anadolu'da var olduğunu söyleyebiliriz. Bu üç bölge sumakları, motif ve kompozisyonları bakımından birbirinden ayrılmaktadırlar. Kuzey Azerbaycan sumakları, sumak dokumacılığının bu bölgede ortaya çıkması ve gelişmesi itibariyle hem geniş bir motif zenginliğine hem de bu motiflerin farklı biçim ve içerikle çeşitli kompozisyonlara yansıması bakımından ayırt edilmektedir. Ayrıca Kuzey Azerbaycan sumaklarının içerdiği motif ve kompozisyonlar özellikle İran Azerbaycan'ı sumak dokuyucuları tarafından da örnek alınmıştır. Bununla birlikte bir uzman, Kuzey Azerbaycan ile İran'ın Azerbaycan bölgesinde sumaklarını motifleri ve kompozisyonları açısından rahatlıkla ayırt edebilmektedir. Kuzey Azerbaycan sumakları, motiflerin içermiş oldukları düşünsel soyutluk açısından daha komplikedir. Motifler içermiş oldukları detayların daha fazla olması ve daha iyi bir ustalıkla işlenmiş olması sebepleriyle kendini göstermektedirler. Ayrıca İran Azerbaycan'ı sumaklarından farklı olarak Kuzey Azerbaycan sumaklarında halı kompozisyonları da kullanmaktadır. Bu yüzden Kuzey Azerbaycan sumakları, bir halının sahip olduğu estetik ve güzelliğe de sahiptirler (Resim 2. 28, 2. 29.), (Çizim 2. 20, 2. 20.a. , 2. 20.b.).

İran Azerbaycan'ı sumakları, Kuzey Azerbaycan sumaklarından farklı olarak daha fazla hayvan motifleri içermektedir. Bu, İran Azerbaycan'ında sumak dokuyuculuğunun yaygın olduğu göçebelerin hayvancılıkla uğraşmasından ileri gelmektedir. Kuzey Azerbaycan sumaklarının aksine İran Azerbaycan'ı sumaklarında motifler boyutça daha küçük fakat sayıca daha fazla olmaktadır. Ayrıca Şahsevenler'de dokuyucular, eski desen ve motifleri kullanmanın yanı sıra doğayla iç içe bulunmanın vermiş olduğu avantaj sayesinde kendi yetenekleri ile dokumalarına doğaçlama motifler de işlemektedirler. Bu doğaçlama motifler, Şahsevenler'in sosyal

yapıları, gelenek görenekleri ve iklim koşullarını simgelemekte ve yaşam tarzlarını yansıtmaktadır (Resim 2.30, 2.31.), (Çizim 2. 21.).

Azerbaycan sumaklarına nazaran Anadolu sumakları motif ve kompozisyon açısından daha sadedir. Bu tip sumakların genellikle zemin ve bordür kısımlarında geometrik ve bitkisel motifler yer almaktadır. Nitekim Anadolu çok az sayıda dokunan bu yaygıların yanı sıra kooperatiflerde İran'ın Azerbaycan bölgesinde dokunan sumakların örnek alarak dokunmaktadır (Resim 2. 32, 2. 32.a, 2. 33, 2. 34, 2. 35.).

Sumakların içerdikleri motif ve bu motiflerin oluşturduğu kompozisyonlarla sosyal bir takım mesajlar verdiği de söylenmektedir. Bu bağlamda Sagatbek Medeubekuly'nun "sumağın sırrı" hikâyesi örnek gösterilebilir (EK -3).

2.7.1. Sumağın Yüzey Bölümleri

Genelde sumaklar yapı itibariyle üç bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler, bordür, zemin, göldür (Çizim 2.22, 2.22.a.). Bordür, bir çerçeve gibi sumağı kapsamaktadır ve sumağın yaklaşık %20'sini oluşturmaktadır. Dışarıdan içeriğe doğru sumağın bordür bölümü şu kısımlardan oluşmaktadır: lever, zincir, iki küçük bordür ve büyük bordür (Resim 2.36.). Sumağın bordür çerçevesi içinde kalan ve gölleri de içinde bulunduran kısmı zemin (*kef*) olarak bilinmektedir. Yalnız bütün sumaklarda "göl" kısmı bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle bir sumakta "göl"ün bulunmaması onu sumak olma niteliğinden yoksun kılmaz. Nitekim zemin kısmının diyagonal çizgilerle veya karelerle kaplandığı sumak dokumları da vardır (Çizim 2. 22 a.).

2.8. SUMAKTA KULLANILAN RENKLER

Eskiden sumak dokumalarında genelde kökboyaları kullanılmaktaydı. Bu boyalar, bitkilerin kök, yaprak, meyve, meyve kabuğu ve çiçekleri ile madenî tuzların mordan olarak kullanılması yoluyla elde edilmekteydi. Boyaların doğal ortamdan elde edilmesi, onların daha dayanıklı, parlak ve olgun olmasını sağlamaktaydı. Bu sebeple eski sumaklar, çok fazla renk değişimine uğramadan günümüze kadar gelebilmişlerdir. Günümüzde ise tamamen sentetik boya maddeleri kullanılmaktadır. Bununla birlikte bazı mahallî üreticiler, kök boyaya artan talep dolayısıyla boya üretimini eski yöntemlerle elde etmek amacıyla ortak üretim merkezleri tesis ederek (örneğin Keleyber şehrinde) doğal boya kullanmaya devam etme çabasındadır. Sumaklarda kullanılan renkler, motif ve bölgeye göre değişmektedir. Genelde kullanılan renkler krem, bej, kırmızı, lacivert, açık mavi ve tonlarıdır(Resim 2. 37, 2.38, 2. 39.), (Çizim 2. 23.).

3. BÖLÜM

3.1. ANADOLU'NUN COĞRAFİ KONUMU

Anadolu, İran yazılı kaynaklarında "Asiyaye sağir", yani Küçük Asya olarak geçmektedir. Türkiye nüfusunun %89'unu barındırmakta ve ülke topraklarının yaklaşık yüzde 97'sini oluşturmaktadır. Asya kıtasından batıya doğru uzanan ve kabaca dikdörtgen biçiminde olan yarımadadır. Anadolu, Asya ve Avrupa kıtaları arasında doğal bir geçit konumundadır. Ayrıca Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine iyice yaklaştığı bir noktada yer aldığından bu üç kıtayı birbirine bağlamak gibi bir işlev de üstlenmiştir. Bu üç kıtanın kilit noktası ya da kıtalar arasında köprübaşı olma özelliği Anadolu'ya tarih boyunca, hem jeopolitik bir önem hem de sosyokültürel bir çeşitlilik kazandırmıştır. Bu ayrıca yarımadanın eski çağlardan başlayarak birçok uygarlığa sahne olmasını da sağlamıştır[82] **(**Harita 3.1.).

Anadolu, kuzeyi Karadeniz, kuzeybatısı Marmara Denizi, batısı Ege, güneyi Akdeniz'le çevrelenmiş bir yarımadadır.[83] Anadolu Yarımadası, Marmara Denizi'nin kuzeydoğu ucundaki İstanbul Boğazı ve güneybatısındaki Çanakkale Boğazı ile Avrupa kıtasından ayrılır. Türkiye coğrafyası İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu, Karadeniz, Akdeniz, Ege ve Marmara olarak yedi bölgeye ayrılmaktadır"[84](Harita 3.2.). Anadolu Suriye, Irak, İran, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile denizden ise Karadeniz, Ege ve Akdeniz ile kuşatılmıştır (Harita 3.1.). Anadolu'nun önemli illeri, Ankara (Başkent), İzmir, Bursa, Trabzon, Antalya, Adana, Konya, Kayseri, Diyarbakır, Van ve İstanbul'dur (Harita 3.3).

Orta iklim kuşağı içinde yer alan Anadolu'nun her mevsiminde yağışlı bir orta iklim hüküm sürer. Sıcaklık kuralları bakımından batıdan doğuya gittikçe, yani Atlas Okyanusu'ndan uzaklaştıkça, yazlar daha sıcak, kışlar gittikçe daha soğuk bir durum alır. Genelde üç ana iklim tipi bu bölgede görülmektedir: Akdeniz iklimi, Karadeniz iklimi ve step iklimi. [85]

---

[82] Bkz. (6), Cilt 2, 227.
[83] **Dictionnaire Larousse,** Milliyet, Cilt 1, 139.
[84] **Türk Ansiklopedisi,** Milli Eğitim, Cilt 2, 404.
[85] **Meydan LAROUSSE,** Cilt 19, 483.

3.2. İRAN AZERBAYCANI BÖLGESİ İLE ANADOLU ARASINDAKİ SOSYO- KÜLTÜREL İLİŞKİLER

XI. Yüzyıldan itibaren Türklerin Orta Asya'dan batıya doğru göçleri sonucunda bazı Türk topluluklarının Azerbaycan ve Anadolu'da yerleşmesi ile daha önce de bu coğrafyalarda var olan Türk unsuru daha da etkin hale gelmiştir. Söz konusu Türk unsuru, gelenek ve görenek açısından ortak kültür değerlerini paylaştıklarından yine coğrafyada da bu ortaklığı sürdürmüşlerdir. Bu ortaklık çeşitli kültürel alanlarda kendisini göstermiştir. Özellikle Türklerin Anadolu ve Azerbaycan'a yerleşmelerinin ilk yıllarını konu edinen Dede Korkut Hikâyeleri bu bağlamda işaret edilebilecek en önemli örnektir.[86] Anadolu'nun en önemli düşünce ve tasavvuf adamı olan Mevlana'nın (1207- 1273) bir Tebrizli hoca olan Şems-i Tebriz'inin öğrencisi olması da bu kültürel ortaklığın sübutudur. Ayrıca divan şirinin asırlarca süre gelen serüveninde çok önemli bir konuma sahip olan ve günümüzde her iki toplumun klasik edebiyatında en güçlü şairlerinde bir sayılan Muhammed Fuzuli (1498- 1556) yazdıkları eserleri ile İran Azerbaycan'ı ve Anadolu arasındaki kültürel ilişkilerin diğer bir göstergesidir.[87]

Türklerin Anadolu ve Azerbaycan'a yerleşmesinden sonra bu iki coğrafya arasında göç hareketleri devam etmiştir. Bu göçlerin ortaya çıkması çeşitli siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel nedenlere bağlıdır. Özellikle Osmanlı ve Safavi döneminde din zemininde yürüyen ilişkilerin bu göçleri hızlandırdığı bilinmektedir (Harita 3.4.). Bu göçler İran'daki Türk unsurunu kuvvetlendirerek bu unsuru özellikle Azerbaycan'da nüfus açısında da hâkim bir duruma getirmiş, buna karşılık Doğu Anadolu'daki Türk nüfusunun zayıflatmıştır.[88] Bu göçler halklar arasındaki sosyo- kültürel ortaklığın devamlılığını sağlamıştır. Azerbaycan'la Anadolu arasındaki ilişkilerin devamlılığında ozanlar ve âşıklar da büyük bir rol oynamıştırlar.

---

[86] **Kitabi Dede Korkut**, 7.
[87] Muhammaed Nuri DOĞAN, **Fuzuli'nin poetıkası**.
[88] Bkz. (20), SUMER, 175–176.

Kerem ile Aslı, Arzu ile Kanber, Şah İsmail ve Âşık Garip gibi İran Türkleri arasında oluşan halk destanları Anadolu Türklerinin de halk destanları oldu. Buna karşılık Köroğlu destanı da Anadolu'dan İran Azerbaycan'ına gitti ve bu destan onların milli destanı olarak günümüze kader varlığını sündürmektedir. Ayrıca Nasrettin Hoca bilgeliği ve fıkraları da Anadolu'dan Azerbaycan'a gitmiştir.

XV. Yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı imparatorluğu siyasi, dini ve iktisadı alanlarda doğu ile daha fazla ilgilenmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in Akkoyunlu Uzun Hasan'la olan siyasal ilişiklileri, Tebriz ve Şiraz'dan kimi bilim adamları ve sanatçıların Osmanlı İmparatorluğuna göçünü sağlamıştır.[89] Osmanlı arşivlerinde o dönemin elyazmaları, resim, hat, süsleme, minyatür ve nakışları hakkında önemli bilgiler vardır. Bunlara ilişkin bilgi ve belgeler, sanatçı ve zanaatçı grubuna mensup ehli –hiref denilen defterler de bulunmaktadır. Bu defterde sanat sahibinin nerden geldiği veya getirildiğine ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Ehli-hiref defterlerinden edinilen bilgilere göre XV. Yüzyıl ortalarında İran ve Azerbaycan'dan bazı bilim adamları ve sanatçıların Osmanlı devlet Merkezi'ne getirildiği ortaya çıkmaktadır.[90]

Çaldıran savaşından sonra Tebriz şehrini işgal eden I. Selim, Şah İsmail'in özel hizmetinde çalışan sanat mensuplarının birçoğunu kendi beraberinde getirmiş ve sanatkârlar bulundukları sınıfa göre sarayda hizmete alınmıştır. İsmail Hami Danişment, getirilen sanatkârların sayısının bin kişi civarında olduğunu belirtmektedir.[91] Bu sanatçı ve zanaatçıların gelmesi ile o bölgede olan kültürel değerlerin de onların aracılığı ile Anadolu'ya taşındığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı'nın son dönemlerindeki yenileşme çabaları, İran Azerbaycanlıları tarafından İran'a yayılmıştır. İran Azerbaycanlısı birçok aydın, o dönemlerde İstanbul'da eğitim görmekte idiler. Anayasa, orduda yenilikler, basın ve yayın, demokrasi ve batıya ait birçok kavram, Anadolu'yu gören ve yaşayan Azerbaycanlılar tarafından İran'a götürülmüştür. Dil meselesinin sorun olmaması iki

---

[89] İsmail Hakkı, UZÇARŞILI, **Osmanlı Sarayı'nda Ehl-i Hiref Defterleri**, Belgeler, 23–76.
[90] Oğuz AFŞARLI, **XVI. Yüzyılda Anadolu Kitapçılık Sanatının Gelişmesinde Azerbaycanlıların Katkısı,** Güney Azerbaycan Dergisi, 88.
[91] İsmail Hami DANİŞMENT, I. Selim **İslam Ansiklopedisi**, 432.

toplumun sosyo-kültürel ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle Osmanlı döneminde Arap alfabesinin kullanımı bu ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Cumhuriyet döneminde de Türkiye – İran arasındaki ilişkilerde ciddi bir sıkıntı olmamıştır. Bu dönemde 22 Nisan 1926 tarihli Türkiye – İran dostluk ve güvenlik antlaşması bir dönüm noktası olmaktadır. Bu antlaşma birçok faktörleri bir araya getirerek dostluk zemini hazırlamış ve 1930 yılında Gümrük Antlaşması imzalanmıştır. İki ülke arasındaki diğer bir önemli gelişme ise 1934 Rıza Şah'ın Türkiye ziyareti olmuştur. Ziyaret sırasında Şah'ın isteklerinden biri, Azerbaycan'ın ekonomisini Rusya'dan kurtarmak için Tebriz-Trabzon yolunun geliştirilmesi yönündedir.[92] Bu bağlamda sağlanan gelişmeler Azerbaycan-Anadolu arasındaki sosyo-ekonomik ilişkilerin pekişmesine olanak sağlamıştır.

İran İslam Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkiler, Türkiye'deki sosyal huzursuzlukların doruğa tırmandığı döneme rastlayan İslâm Devrimi'nin zafere ulaştığı günden itibaren inişli ve çıkışlı hareketlere sahne olmuştur. Belli bir süre kesintiye uğrayan iki ülke ilişkileri 1982 yılında Büyükelçilik düzeyine çıkarılmıştır. Günümüzde de İran ve Türkiye arasında önemli derecede sosyo-ekonomik ve sosyo- kültürel ilişkiler bulunmaktadır.

Türkiye – İran arasında iki gümrük kapısı bulunmakta ve bu kapıların her ikisi de Azerbaycan bölgesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Ülkeler arasında, sosyo- kültürel ve sosyo-ekonomik açıdan önemli bir unsur olan turizm sektörü İran ve Türkiye arasında da büyüyen bir sektördür. Kültür ve Turizm Bakanlığının verdiği istatiğe göre, yabancı ülkelerden gelen ziyaretçi sayısı açısından, İran 2006 yılında dördüncü ve 2007 yılanda ise beşinci sırada yer almaktadır.[93]

3.3. ANADOLU'DA DOKUMACILIK

[92] Gökhan, ÇETİNSAYA, **Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri**, 153, 168, 169.
[93] **www.tursab.org.tr**/content/turkish/haberler. 25.04 2008

Orta Asya Altay Dağları eteklerinde Pazirik mezar odalarında bulunan ve M.Ö. III-II. Yüzyıl Hun döneminde dokunduğu kabul edilen Pazirik halısı dünyanın ve Türklerin bilinen en eski düğümlü halısıdır. Pazirik halısının yanında keçe ve düz dokuma parçaları da ele geçirilmiştir. Yine bu yöredeki Başadar Kurganı'nda ve Kuzey Moğolistan'daki Noin-Ula'da cicim, zili, sumak gibi düz dokuma yaygı parçaları da bulunmuştur. Söz konusu bu örneklerin pek çoğu, ellerinde asa tutan insan figürleri, sırayla dizilmiş hayvan figürleri veya bitki desenleriyle süslüdür. Bütün bunlar bize, düz dokuma yaygıların, Orta Asya-Türk kökenli bir dokuma olduğunu göstermektedir. Orta Asya'da, Türklerin yaşadığı bölgede ortaya çıktığı ve geliştiği kabul edilen halı ve düz dokuma yaygı dokuma geleneği, Selçuklular yoluyla Anadolu'ya gelmiş ve gelişimini burada sürdürmüştür. Selçuklular döneminde Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray gibi yerleşim yerlerinin dokumalarıyla ünlü merkezler olduğunu, çeşitli seyahatname bilgilerinden ve günümüze ulaşan örneklerden anlamaktayız. Osmanlı dönemi düz dokuma yaygıları, şema ve motif açısından Selçuklu dönemi geleneğini sürdürmüştür.[94]

Osmanlı dönemde kumaş, cilt, tezhip, hat, ebru ve seramik sanatları ile birlikte dokumacılık da önemli bir aşama kaydetmiştir. Özellikle nakkaş hanedeki ustaların halı ve kilim tasarımlarını esas alarak dokunan ürünler, Osmanlı üslubu da denilen tarzın doğmasına sebep olmuştur. Bu, halıcılık tarihimizde Osmanlı Saray üslubu dönemini başlatmışlardır. Madalyonlu Uşak veya Yıldızlı Uşak halıları bu üslubun çok güzel örneklerini yansıtmaktadırlar. Osmanlı sarayı için kumaş, cilt ve çini desenlerini de hazırlayan Saray nakkaşları, geliştirdikleri desenlerini halılar için de uygulayarak bu alanda güzel halıların dokunmasını temin etmişler ve Sultanlara hediye sunulan bazı özel halılar için çok yüksek armağanlar alarak taltif edilmişlerdir. Saray nakkaş başı Şah Kulu'nun eserlerinde görülen kıvrık hançer yaprakların birbirini keserek çıkan tarzı, saz üslubu adını alarak halılarımıza yansıtılmış, kendisinden sonra nakkaş başı olan Müzehhip Kara Memi'nin geliştirdiği ve Türk çiçekleri adını alan lale, sümbülî, karanfili, gül ve bahar açmış

[94] A.g. k. DENİZ, 49,50.

dallar gibi natüralist bir üsluple birleşerek, Osmanlı halı sanatındaki çok zengin saray üslubunu ortaya çıkarmışlardır. [95]

Yukarıda belirttiğimiz gibi Anadolu'da Türklerin gelişinden önceden de dokumacılık mevcut olmuştur. Nitekim Anadolu'da bulunan en erken tarihli düz dokuma yaygı örneğinin M. Ö. 2300 yıllarına ait olduğu ileri sürülmektedir. Kraliçenin örtüsü adıyla tanınan bir kilim dokuması olan bu yaygının bugün nerede olduğu bilinmemektedir. Bu örneğin dışında Gordion (Yassıhöyük- Eskişehir) kazılarında ortaya çıkartılan ve M. Ö. VII. Yüzyılda Frikyalılar döneminde dokunduğu kabul edilen yün, keçi kılı ve ketenden yapılmış, günümüz sumak, cicim ve kilim dokumalarına benzer dokuma parçaları bulunduğu da söylenmektedir.[96]

Saray ve nakkaş hane menşeli halıcılık dışında Anadolu'da, gerek yerleşik düzende yaşayan Türkmen nüfusun bulunduğu kesimler, gerekse XVII. Yüzyıldan itibaren artık yerleşik düzene geçmeye başlamış olan yarı konargöçer Türkmen nüfusunun bulunduğu Batı, Orta ve Doğu Anadolu'daki büyük bir geleneksel dokuyucu kesimi, kendine has ve özgün ürünler vermeye de devam etmişlerdir. Bu dönemlere ait olup vakıf camilerine teberru edilmiş bulunan ve bugün Türkiye müzeleriyle yurtdışı koleksiyonlarında yer alan çok sayıdaki yaygı örneği, bu dönemin zenginliğini kanıtlamaktadır.[97]

Osmanlı dönemine ait en eski sumaklardan biri bugün Washington Textile Museum'da bulunmaktadır. Atkılı sumak kufi bordürün kuşattığı ortadaki sekizgen bir madalyon ile kenarlarda ufak sekizgenlerle süslü bu örnek, XV-XVI. Yüzyıla ait edilmektedir. Motifleri erken Osmanlı dönemi halıların desenlerine benzemektedir.[98] Belkıs Acara göre düz dokuma yaygılar, halı kadar dayanıklı olmadığı ve daha çabuk yıprandığı için halı gibi günümüze kadar ulaşamamıştır. Bu nedenle de, düz dokuma yaygıların eski örnekleri yok denilecek kadar azdır. Anadolu'da sumaklara yaygı

[95] Naciye, KAYIPMAZ, **Türk El Halıcılık Kültürü Tarihi II.** www.halionline.com
[96] Bkz. (35), DENİZ 50.
[97] www.halionline.com 05.01.2008
[98] Bkz. (35), DENİZ, 56.

şeklinde çok az rastlanmaktadır; kayma (kayık) tekniğiyle yaygıdan ziyada çuval, heybe, beşik ve eyer torbası dokunmaktadır. (Resim 3. 1.)

3.6. ANADOLU SUMAK ÖRNEKLERİ

Yukarıda sumağın İran Azerbaycan'ı ve Kuzey Azerbaycan'da bir yaygı türü olarak bilindiğini ve bu yaygı türünün dokunmasında kullanılan tekniğin kayık olarak isimlendirildiğini belirttik. Elde edilen bilgiler doğrultusunda Anadolu'da ise bu teknikle dokunan yaygı örneklerinin en azından günümüz itibariyle söz konusu olmadığına işaret ettik. Başka bir ifade ile Azerbaycan'da bir yaygı türü olarak bilinen "sumak" isimlendirmesi, Anadolu'da bir dokuma tekniği olarak bilinmektedir.

Her ne kadar Anadolu'da bu tekniğin kullanılması ile yaygı dokunmamakta ise de diğer dokuma ürünlerin dokunduğu gözlenmiştir. Özellikle Yörüklerin kullandığı birçok üründe sumak veya kayık tekniğinin kullandığı bilinmektedir. Yalnız Anadolu'da bu teknik diğer dokuma teknikleri ile birlikte kullanılmaktadır. Başka bir ifade ile bu dokuma tekniğine aynı dokuma ürününde cicim, kilim vesaire dokuma teknikleri ile birlikte rastlanır. Genellikle ise bu tekniğin diğer dokuma teknikleri arasında bir şerit halinde uzandığı gözlenmektedir. Anadolu'da bu tekniğin kullanıldığı dokuma ürünlerinden bazıları şunlardır: çul, çuval, beşik, farmaş, heybe vesaire (Resim 3. 2, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6.).

Bununla birlikte Anadolu'da günümüzde olmasa bile eskiden sumak yaygı örneklerinin de söz konusu olduğunu gösteren bulgular bulunmaktadır. Bu örneklerden biri halen Washington Textile Museum'da sergilenen Osmanlı dönemine ait sumaktır (Resim 2.3.) [99]. Bu örnekle tamamen benzer olduğu anlaşılan bir diğer

[99] Bkz. (35), DENİZ, 56.

sumak örneği ise Hermitage Müzesinde sergilenmektedir (Resim 2.2.). Atkılı sumak kufi bordürün kuşattığı ortadaki sekizgen bir madalyon ile kenarlarda ufak sekizgenlerle süslü bu örnek, XV-XVI. Yüzyıla ait edilmektedir. Motifleri Erken Osmanlı Dönemi halıların desenlerine benzemektedir.

Bir diğer sumak yaygı örneği ise XIX. Yüzyıla ait olduğu ileri sürülen Hakkâri örneğidir. Bu sumak örneği biçim olarak İran Azerbaycan'ında genellikle kenare (yolluk) sumak olarak tanımlanan örneğe benzemektedir. Azerbaycan sumaklarından farklı olarak bu sumağın eni ile uzunluğu arasındaki oran farklıdır. Bu sumağın boyutları 57x197 cm'dir (Resim 2.35.).

Kompozisyon açısından bu sumak örneği Azerbaycan sumak kompozisyonlarına benzerlik göstermekle birlikte bazı farklar da söz konusudur. Şöyle ki Hakkâri sumağı kompozisyonu daha çok halı kompozisyonunu hatırlatmaktadır. Motif açısından ise Azerbaycan sumakları Hakkâri sumağı ile kıyasta daha zengindir. Bu sumak örneğinde Azerbaycan sumaklarında farklı olarak hayvan ve insan figürleri kullanmamıştır.

Yukarıda bahsedilen Anadolu sumak örnekleri, Azerbaycan'da olduğu gibi Anadolu'da da sumağın bir yaygı olarak mevcut olduğuna işarettir. Fakat daha yakın dönemlerde sumağın Anadolu'da bir yaygı olarak karşımıza çıkmaması, bu bağlamda düşündürücüdür. Belkıs Acara göre bu durumun sebebi, düz dokuma yaygıların halı kadar dayanıklı olmaması ve daha çabuk yıpranması ve dolayısıyla kullanımda daha fazla tercih edilmemesi olabilir. Anadolu'ya ait eski dönemlerden çok az sumak örneğinin günümüze gelmesi de bu sebeple açıklanabilir.

Sumak yaygıları, kendine özgü motif ve kompozisyonları ile sanatsal açıdan çekici olması dolayısıyla son zamanlarda ticari amaçla Anadolu'da da üretilmeye çalışılmıştır. Yalnız Azerbaycan sumak motif ve kompozisyonlarının kopya edilmesi ile Anadolu'nun çeşitli yörelerinde dokunmaya çalışılan bu sumaklar orijinal örneklerinden kalite, sanat ve özgünlük olarak uzak kalmışlardır. Dolayısıyla ticari amaçla yapılan bu girişim olumlu sonuçlanmamıştır (Resim 2.33, 2.34.).

Bugün, İran Azerbaycan'ı ve Kuzey Azerbaycan'dan halı tüccarları aracılığıyla getirilen ve Türkiye'nin İstanbul, Ankara, Antalya gibi şehirlerinde satılan oldukça fazla sumak bulunmaktadır. Belirtelim ki kimi satış noktalarında bu sumaklar Anadolu sumağı olarak satılmaktadır.

4.BÖLÜM

4.1. SONUÇ

Araştırmalarımız sonucunda bir yaygı türü olan sumağın geçmişinin bilinenin aksine çok daha eskilere dayandığı tespit edilmiştir. Hermitage ve Washington Textil

Müzelerinde sergilenmekte olan sumak örneklerinin XV. ve XVI. Yüzyıllara ait olduğu belirlenmiştir. Bu sumak örneklerinin hangi ülkede dokunduğu hakkında kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte ilgili müzelerin vermiş olduğu bilgiler, bu sumakların Kuzey Azerbaycan'da dokunduğuna işaret etmektedir. Yalnız söz konusu sumakların motifleri erken Osmanlı dönemi halıların desenlerine (Holbein tipi) benzemesi, bunların Anadolu'da dokunmuş olma ihtimalini de göz önüne getirmektedir. Bu ihtimal, bizi buraya kadar öğrenmiş olduklarımızdan hareketle birkaç soru sormaya itmektedir. Eğer Anadolu'da günümüzde sumak bir yaygı türü olarak dokunulmamakta ve daha çok bir dokuma tekniği olarak bilinmekte ise elimizde olan en eski sumak örneklerinin Anadolu'da dokunmuş olabilmesi nasıl açıklanmalıdır? Ya da sumak eskiden Anadolu'da da bir yaygı olarak dokunuyor idiyse sonradan neden dokunmamaya başlamıştır?

Belirtelim ki biz Azerbaycan'la Anadolu'nun aynı sosyo-kültürel uzantı içinde bulunması sebebiyle sumağın Anadolu'da da bir yaygı olarak dokunmuş olabileceğini düşünüyoruz. Nitekim yukarıdaki örneklerle birlikte Hakkâri bölgesine ait sumak örneğinin olduğunu da biliyoruz. Bu düşüncemizi sumağın bir isim veya terim ve dokuma tekniği olarak hem Azerbaycan'da hem de Anadolu'da biliniyor olması da desteklemektedir. Bununla birlikte sumağın bir yaygı olarak neden daha sonraki yüzyıllarda Anadolu'da yaygın hale gelmediği hakkında bilgiler bulunmamaktadır. Bu durumun bilimsel bir açıklaması da yoktur.

Bir daha belirtelim ki sumak Azerbaycan ve İran'da bir yaygı türü olarak bilinmektedir. Sumağın dokunmasında kullanılan teknik ise kayık tekniği olarak bilinmektedir. Araştırmalarımız, Anadolu'nun bazı bölgelerinde de bu tekniğin kayık veya kayık sözcüğünün türevleri (kayma, gayma, gayıg vs.) ile isimlendirildiğini göstermektedir. Literatürde ise bu tekniğin sadece sumak tekniği olarak tanımlandığını gözlemledik. Biz böyle bir tanımlamanın sumak terimi konusunda karmaşa doğurduğunu düşünmekteyiz. Bu neden ile sumak terimi bağlamındaki karmaşanın sona erdirilmesini umarız. Bizim bu konudaki önerimiz kullanılan tekniğin sumak değil kayık veya Anadolu'daki türevlerinden biri olarak

isimlendirilmesidir. Sumağın ise İran'da sadece bir yaygı türü olarak tanımlandığı bilinmektedir.

5. EKLER

Ek–1

Kimak: Kırım Asıllı Rus Tarihçi Lev Nikolayeviç Gumilev'in "Muhayyel Hükümdarlığın İzinde" adlı kitabının sayfa 109'da "Guzların doğusunda, İrtiş'den Tobol'a kadar uzanan orman-step şeritte Kimak (Kimek) lar oturuyorlardı. Gerek Çinli ve gerekse Müslüman Doğulu yazarlar onlara Kıpçak derler. Kimaklar kalabalıktılar ve boy yapılarını koruyorlardı. Başlarında, 11 vergi tahsildarı yardımcısı olan bir hakan bulunuyordu. Hakanın yazlık otağı Kamanya şehrindeydi. Bu şehrin yeri tespit edilememiştir ve belki de keçe yurtlarından oluşan bir şehirdi. Kimaklar XI. Yüzyıl ortalarında Diyeper (Özü) civarında gözükmeye başlayınca, Ruslar onlara parlak saç renklerinden dolayı (polova kelimesi Rusca'da ince kıyılmış parlak saman demektir) "poloves" adını verdilerse de, Batı Avrupa dillerinde Koman (Kuman) adıyla zikredildiler. Bunlar Orta Asya Hunları'nın torunları Çumugun (Çümügün), Kıpçaklar ve Kanlılar'dan mürekkep bir halk idiler " diye yazmaktadır

Ek–2

Şahseven sözcüğü 1560–1632 tarihleri arasında yaşayan tarihçi İskender Beg Münşi'nin yazdığı İran tarihi kitabında rastlıyoruz.[100]

Şahsevenler Safavi hanedanlığı (1501- 1732) döneminde, hükümdara sadık olanlardır. Hükümdar ve halk arasındaki ilişkiyi anlatan bir isimle kendilerine Şahi sivani (Şahi Sevenler) denilmiştir. Şah taraftarı tüm gruplara Şahseven adı verilmiştir. Şah aynı zamanda onların dini lideri niteliğinde olmuştur.. Şahsevenler birçok oymağın bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bunlar birçok Türkçe konuşan etnik gruptan kopmuş ve bir araya gelmiş topluluklardan oluşmuştur. Şii mezhebini yaymayı amaçlamaktaydılar ve başlarına oniki imamı temsil eden on iki katlı kırmızı bir başlık takarlardı. Bu yüzden kendilerine Kızılbaş da denilmiştir. Tarihçilerin kabulüne göre Kızılbaşlar Türk kökenlidir. Birçoğu Oğuz boyundan XI. yy da doğudan gelenlerdir. XIII. yy da Erdebil sufilerinin önemli merkezi idi. Şeyh Safiyettin (1252-?) sufileri bir araya toplama çağrısı yaptı. Uzak mesafelerden

[100] Taher, SABAHİ, **Şhahsavan Jajim**, 13.

Erdebil'e hacılar gelmeye başladılar ve üç ay içerisinde sadece Anadolu ve Iraktan 13000 kişinin geldiği ileri sürülmektedir. Şeyhin ölümünden sonra torununun zamanına kadar bu sayı artmaya devam etmiştir. Timur Han I. Beyazıt (1402) yendikten sonra Erdebil Şeyhiyle anlaşma yaparak yaklaşık 30000 kişi Anadolu esirini serbest bırakmıştır. Bunlardan birçoğu geldikleri bölgelere dönmüş geri kalanlar ise Erdebil'de kaldılar. Onlardan Teklı, Şamlı, Ustaclı, Kaçar, Afşar ve Rumlu en önemlilerindendir. (Harita 3,4.) Şahsevaenler 32 oymaktan oluşmaktadırlar. Şasevenler günümüzde Azerbaycan eyaletinin çeşitli bölgelerinde yaşamaktadırlar. Fakat kış mevsiminde özellikle Müğan bölgesinde bulunan kışlaklara göç edip kışın son ermesine beklerler. Mayıs'tan itibaren sıcaklık artmaya başlar ve yazın sıcaklık 40 dereceye kadar çıkar. Dolayısıyla Şahsevenler hayvan beslemek için güney e doğru göç etmeye devam ederler. Yalnız son dönemlerde teknolojinin ilerleyişi, şehir hayatı, yaşam olanakları örneğin: sağlık, eğitim öğretim vesaire bu toplulukların ciddi şekilde sayı itibari ile azalmasına ve hayat tarzlarının değişmesine neden olmuştur.[101]

Ek–3

"Bir zamanlar adaletli bir han varmış. Bu han, halkına desen, nakış, dikiş, keçe, dokuma ve kuyumculuk zanaatlarını öğrenmelerini emretmiş. Halkı bu emre uyumuş ve evlerinin içini-dışını, giysilerini, eşyalarını, ev aletlerini ve silahlarını çok güzel desenlerle, nakışlarla bezemişler. Bu yüzden, halkın önderi Oyu Han adını almış.

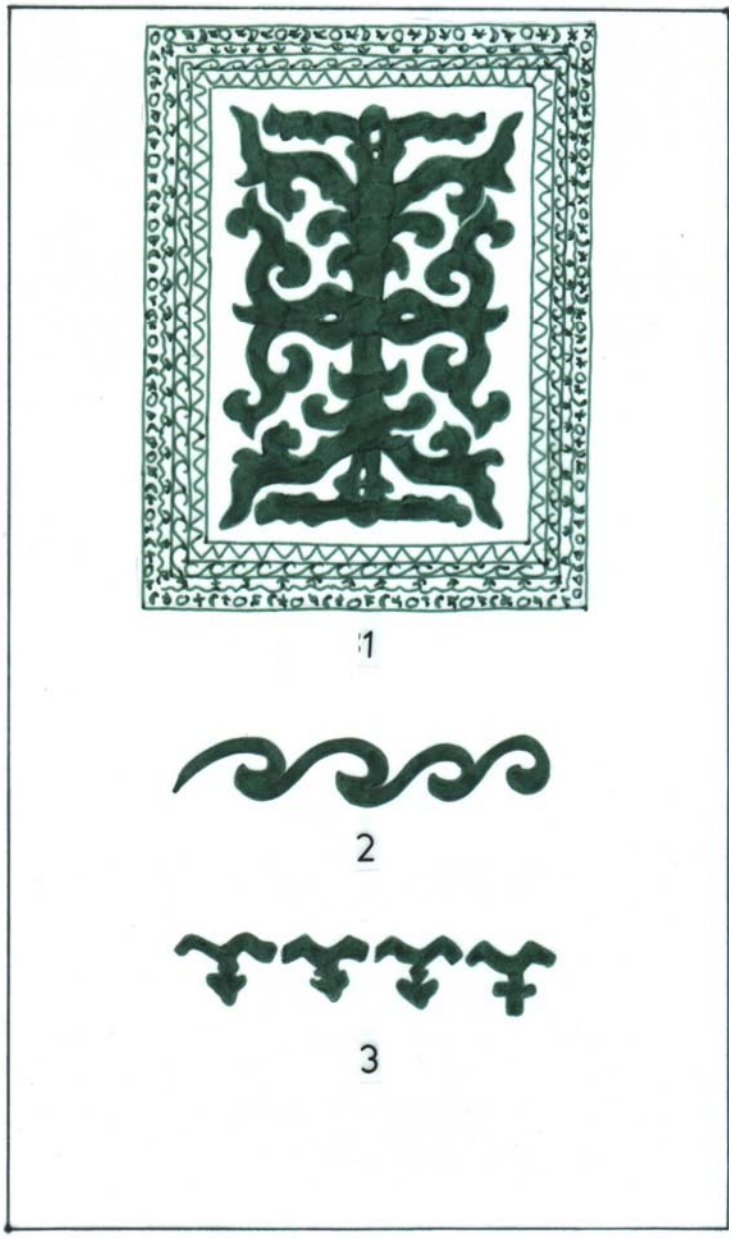
Bir gün komşu yurdun hanı savaş açmış ve Oyu Han'ı yenerek, tahtından indirmiş ve bütün yurdu hâkimiyeti altına almış. Eski gelenek, görenek ve geçmişi silip, sanatı ve diğer kültürel öğeleri yenisini kurmaya düşmesinden dolayı ona Joyu Han adını vermişler. Bütün bu olanlardan, zindana yatan Oyu Han'ın haberi olmuş.

[101] Parviz, TANAVOLİ, **Shahsavan,** 14- 17.

Bir gün Joyu Han'ın oğlu tek başına ava çıkmış. Eti ve derisini almak niyetiyle yoluna çıkan bütün hayvanları acımasızca öldürmüş. Bir baykuş ona saldırmış ve iki gözünü oymuş. Hiçbir şey göremeyen oğul yoluna devam etmiş, ancak bir uçurumun kenarından göle düşerek, ölmüş.

O sırada Oyu Han çocuğu aramak için yola çıkmaya karar vermiş. Yolculuğu sırasında rastladığı bütün yaralı hayvanları tedavi etmiş. Sonra yolda rastladığı baykuşun kırık kanadını tedavi ederek; Joyu Han'ın oğlunu gördün mü? Diye sormuş. Baykuş: " Soğukkanlı, kötü han çocuğu yolunda rastladığı tarla faresini, keçiyi, meralı, kodası, ve kaplanı yaralayıp, balığı karaya çıkarttı. Sonra geri dönerek hepsini kesmek istediğini ben, onun iki gözünü oydum. Çünkü onun yaraladığı her hayvan Oyu Han'ın hayvanları idi. Han çocuğu şimdi gölde; öldü." Demiş. Onlardan öğrenen Oyu Han, evine dönünce duyduklarını sırasıyla sumağa geçirerek, Joyu Han'ın önüne sermiş. Sumağın, göz kamaştıran deseni, canlı, güzel renkleri, bakan kişinin içini saracak kadar sihirli olmuş. Joyu Han, sumağın bezemesinin ardı ardına gelen nakışlarına bakarak, söyle yorumlamış: 1- Çocuğum yüksek dağları aşarak. 2- Derin sulardan geçip… 3- Vahşi ormanı gezip… 4- Gündüz, gece yorulmadan yürümüş… 5- Yürüdüğü yollarda uçan kuşlarla karşılaşmış… 6- Geyikle karşılaşmış… 7- Dağ keçisine rastlamış. 8- önüne kodas çıkmış. 9- Gezen farelerle de rastlamış. 10- Kaplanla da karşı karşıya gelmiş. 11- Balığa da rastlamış. 12- Aydın göle düşmüş. 13- Ah evladım, oğlum, yüce gücün sahibi olduğunu hayvanlara göstereceğine, yurt içindeki düşmanlarına niye göstermedin?" Diye hikâye son buluyor.[102]

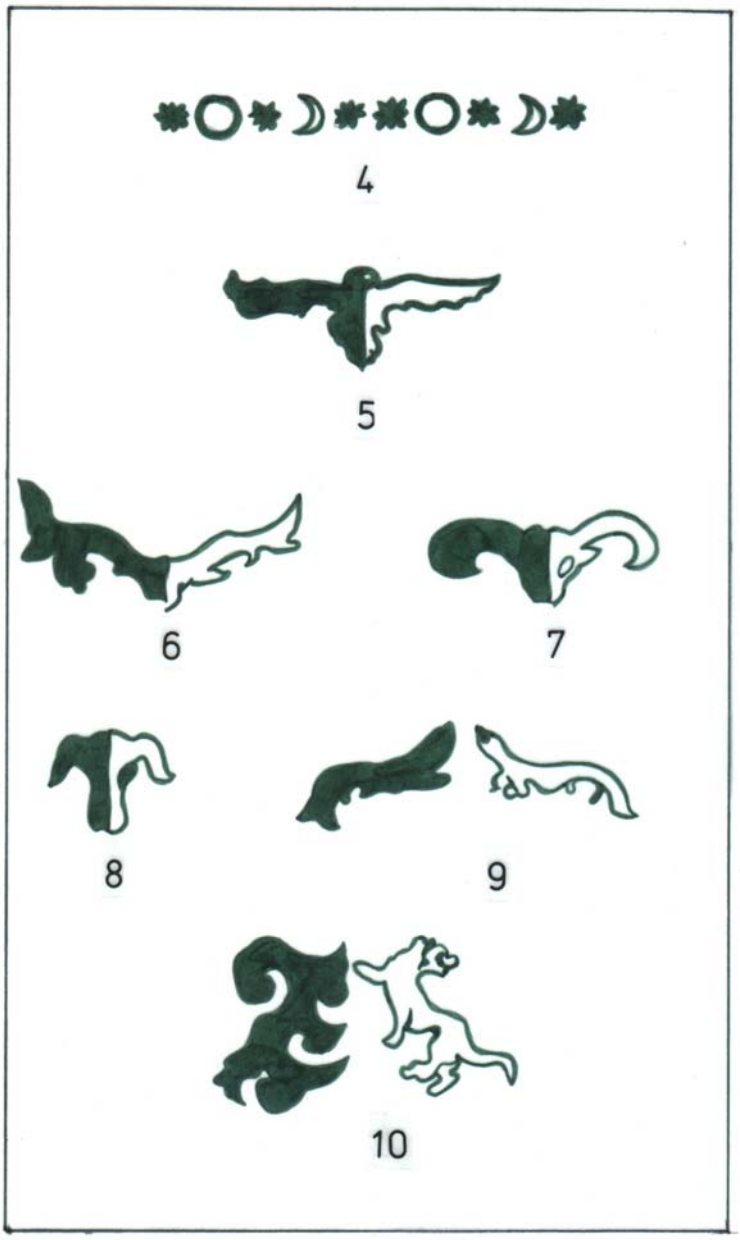
[102] Sadık TURAL, sagatbek MEDEUBEKULY, **İlmek'e Yansıyan Şiir: Halı- Kilim,** 159.

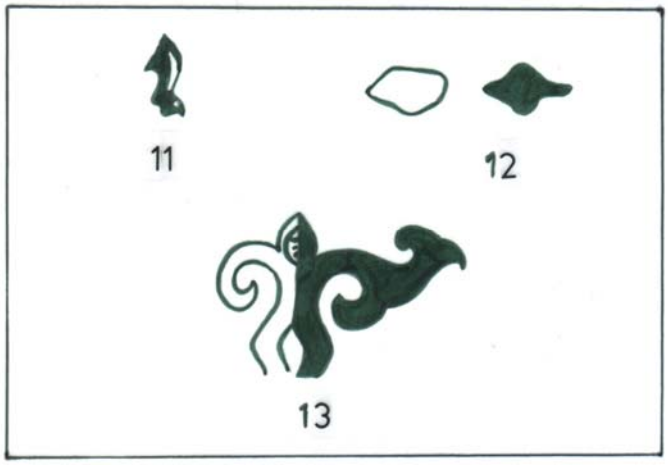

1

2

3

4
5
6
7
8
9
10

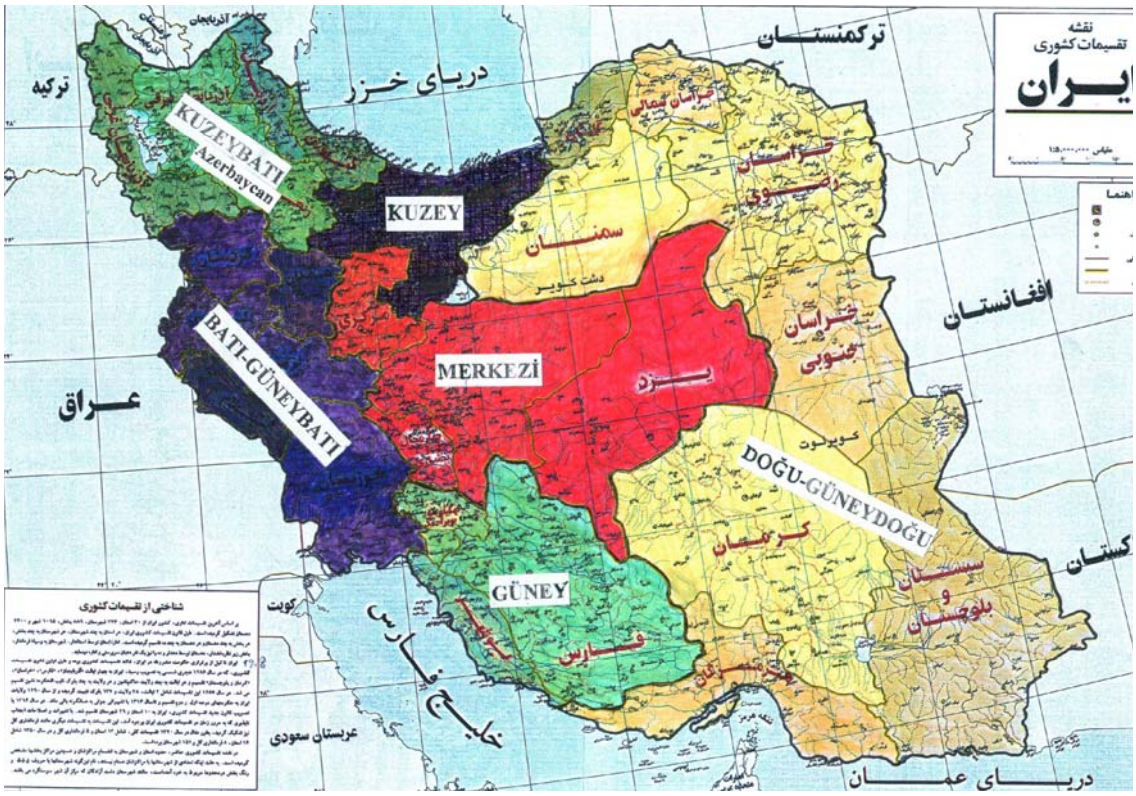

11
12
13

EK–4

HARİTALAR

Harita 1.1. İran Haritası.

Harita 1.2. İran Coğrafi Bölgeler Haritası.

Kuzeybatı Bölgesi: Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil, Zencan Eyaletlerini Kapsamaktadır.

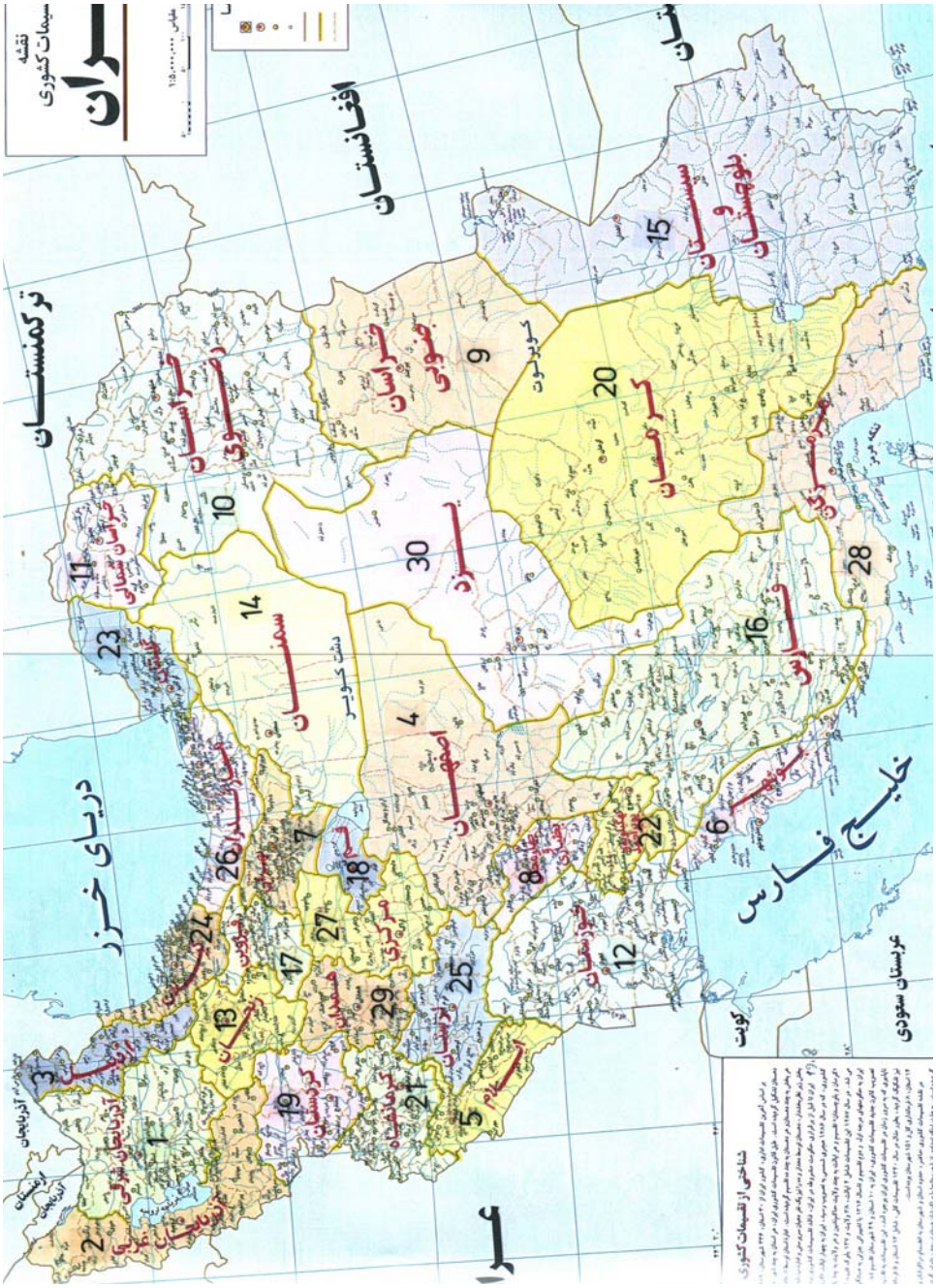
Kuzey Bölgesi: Mazenderan, Tahran, Kum, Kazvin Eyaletlerini Kapsamaktadır.

Merkezi Bölgesi: Merkezi, Yazd, Çaharmahali Bahtiyari, İsfahan Eyaletlerini Kapsamaktadır.

Batı Güneybatı Bölgesi: Kürdistan, Kirmanşah, İlam, Lorestan, Hamadan, Huzistan Eyaletlerini Kapsamaktadır.

Güney Bölgesi: Buşehr, Fars, Kohkiluye ve Boyerahmed Eyaletlerini Kapsamaktadır.

Doğu Güneydoğu Bölgesi: Horasani Şumali, Horasani Razavi, Horasani Cunubi, Simnan, Gülistan, Sistan ve Beluçistan, Kirman, Hormozgan Eyaletlerini Kapsamaktadır.

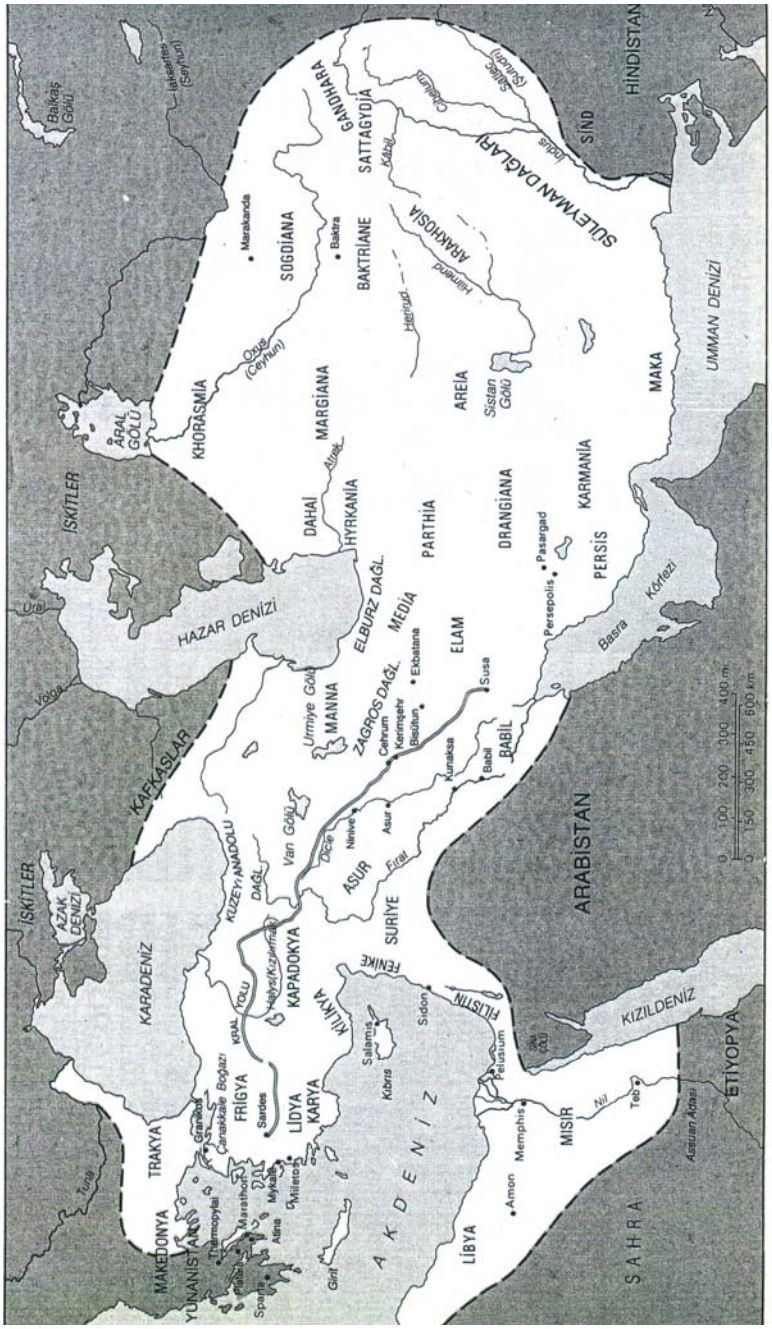
Harita 1.3. İran Eyaletler (Otsan) Haritası.

1. Doğu Azerbaycan 2. Batı Azerbaycan 3. Erdebil 4. İsfahan 5. İlam 6. Buşehr 7. Tahran 8. Çaharmahali Bahtiyari 9. Horasani Cunubi 10. Horasani Razavi 11. Horasani Şumali 12. Huzistan 13. Zencan 14. Simnan 15. Sistan ve Beluçistan 16. Fars 17. Kazvin 18. Kum 19. Kürdistan 20. Kirman 21. Kirmanşah 22. Kohkiluye ve Boyerahmed 23. Gülistan 24. Gilan 25. Lorestan 26. Mazenderan 27. Merkezi 28. Hormozgan 29. Hamadan 30. Yazd

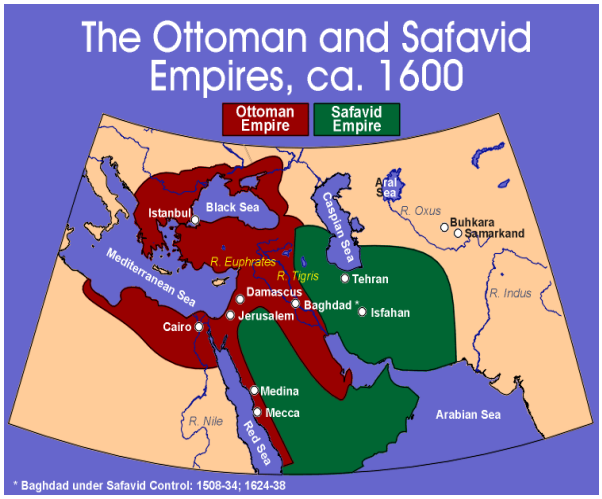

Harita 1.4. İran Azerbaycan Bölgesinin Haritası (Güney Azerbaycan).

Azerbaycan Bölgesi: 1-Batı Azerbaycan 2-Doğu Azerbaycan 3-Erdebil 4- Zencan 5-Kazvin 6-Hamadan Eyaletleri.

Harita 1.5. M. Ö. 6. ve 5. Yüzyıllarda Ahameniş İmparatorluğunun Sınırları.

Harita 1.6. Osmanlı ve Safavi İmparatorluklarının sınırları.

Harita 2.1. Azerbaycan Cumhuriyeti Haritası.

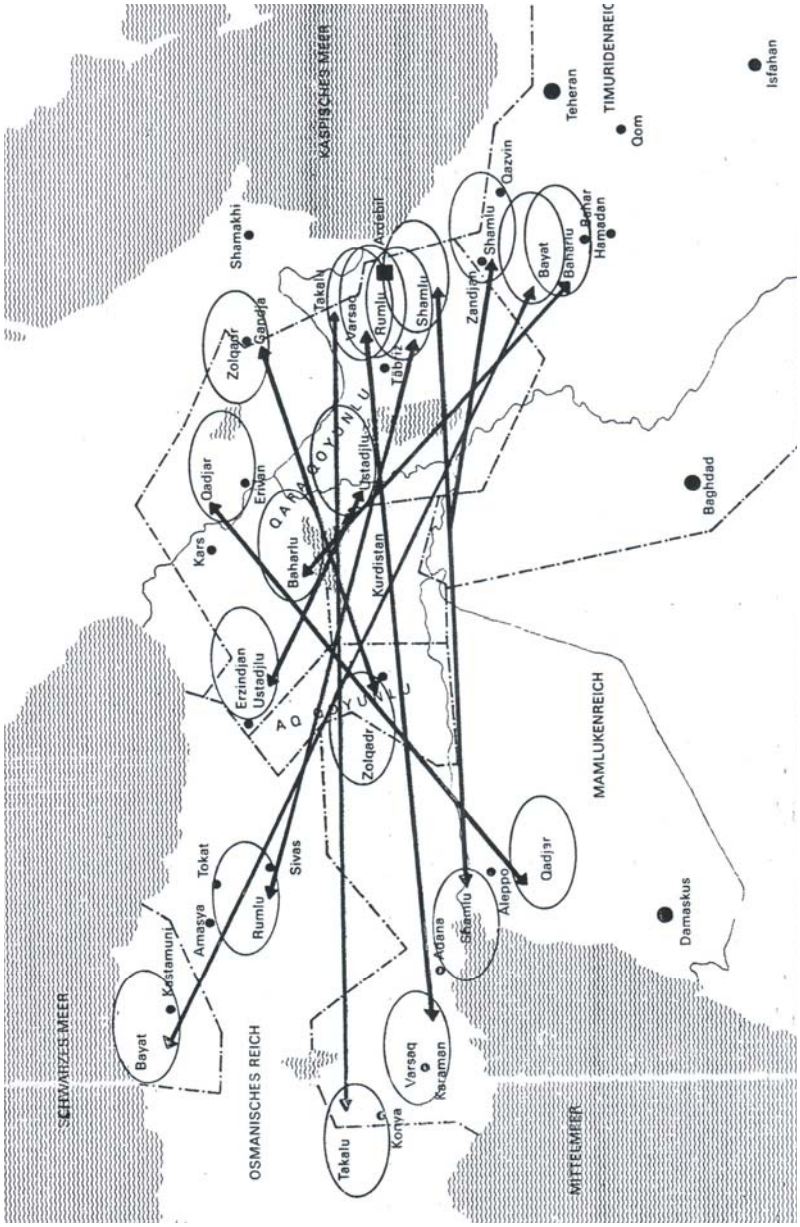
Harita 3. 1. Türkiye Haritası.

Harita 3.2. Türkiye Coğrafi Bölgeler Haritası.

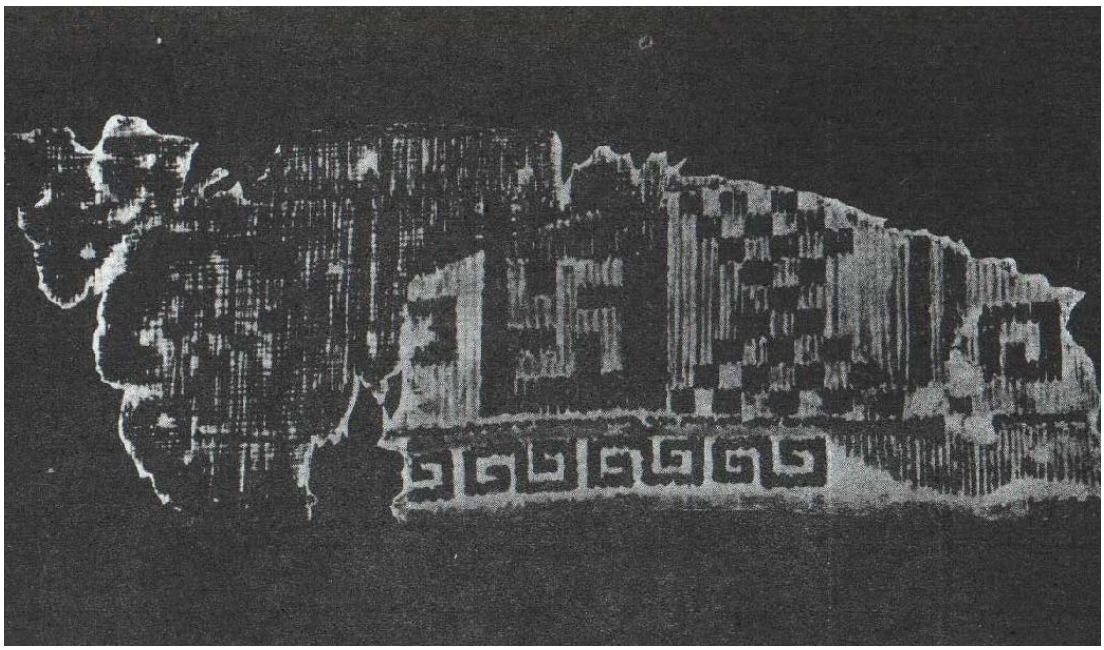
Harita 3.3 Anadolu İller Haritası.

Harita 3. 4. XV. Yüzyılda Yakın Doğuda Osmanlı ve Memluk İdaresindeki Çeşitli Göçebelerin İran'a Göçleri.

Ek–5

RESİMLER

Resim 1.1 Part Dönemine Ait Olan bir Kumaş Parçası. (M.S. 40–50) Bulunduğu Yer Sülale Köyü, Erdebil Eyaleti.

Resim 1.2. Pazirik Halısı. (M.Ö. V-III)

Resim 1.3. Şah Abbasi motifi ile tasarlanmış Tebriz Halısı.

Resim 1.4. Erdebil Halısı, 1539 – 1540 ,Yün – İpek Malzemeli.

Resim 2.1. Verni, Karabağ, XIX. Yün Malzemeli, 270x202 cm, Ejder Motifli The Azerbaijan Museum of The Art of Carpet-making and of Folk Crafts, Baku.

Resim 2.2. Sumak, XV–XVI. Hermitage müzesi.

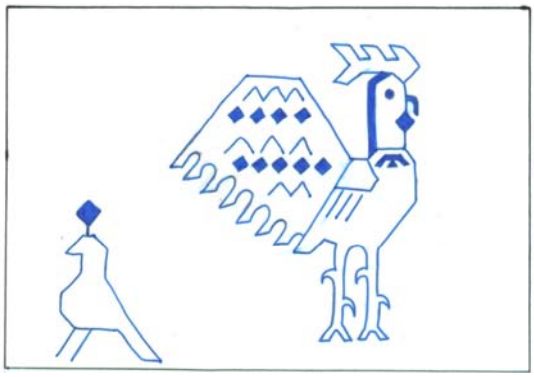
Resim 2.3. Sumak, XV–XVI. Washington Textile Museum.

Resim 2.4. Sumak, Şahseven, Yün Malzemeli, 200x120 cm, Müzafferiye (Kapalı Çarşı) Tebriz, 2004.

Resim 2.5. Sumak, İpek Malzemeli, 200x 150 cm, Merend, İlçesi, Doğu Azerbaycan Eyaleti, İran.

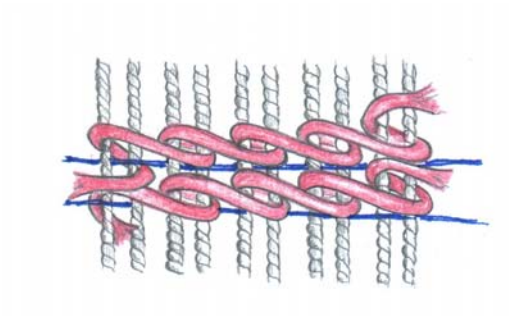
Çizim 2.1. Horoz ve Kuş Motifleri.

Resim 2.6. Sumak Yün- İpek (Kef İbrişim),200x120 cm, Ahar İlçesi, Doğu Azerbaycan Eyaleti, İran.

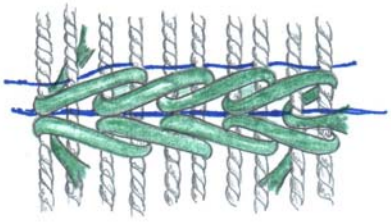
Resim 2.7. Düz Sumak Dokuması. Detay

Çizim 2.2. Düz Sumak Dokuması.

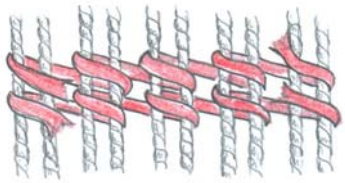
Resim 2.8. Balıksırtı Sumak Dokuması, Detay.

Çizim 2. 3. Balıksırtı Sumak Dokuması.

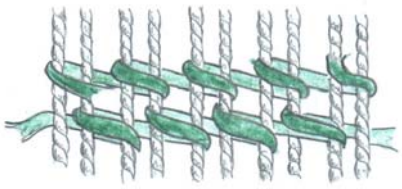
Resim 2.9. Ters Sumak Dokuması, Detay.

Çizim 2. 4. Ters Sumak Dokuması.

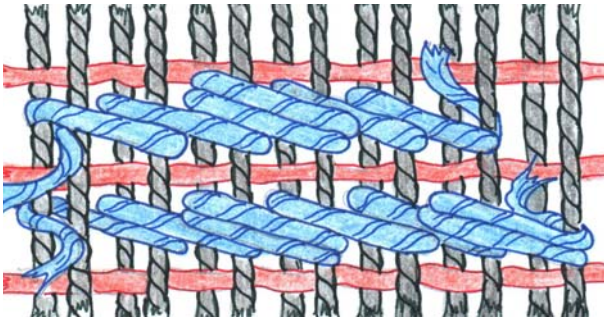
Resim 2. 10. Çuval, Çapraz Sumak Dokuması, Ulgama, Detay.

Çizim 2. 5. Çapraz Sumak Dokuması , Ulgama.

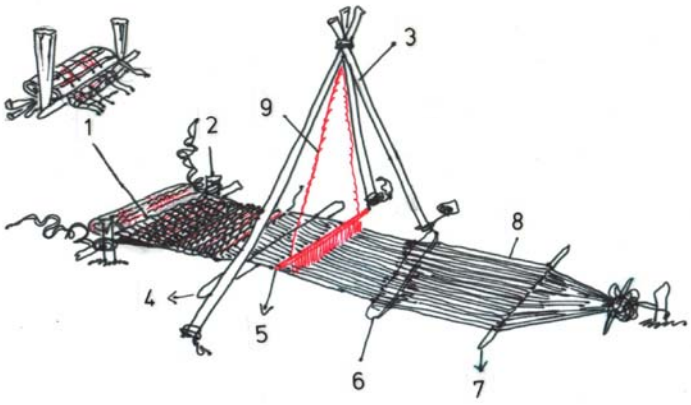
Resim 2.11. Geçirtme, Detay.

Çizim 2. 6. Geçirtme.

Resim 2. 12. Yatay Tezgâh, Hana.

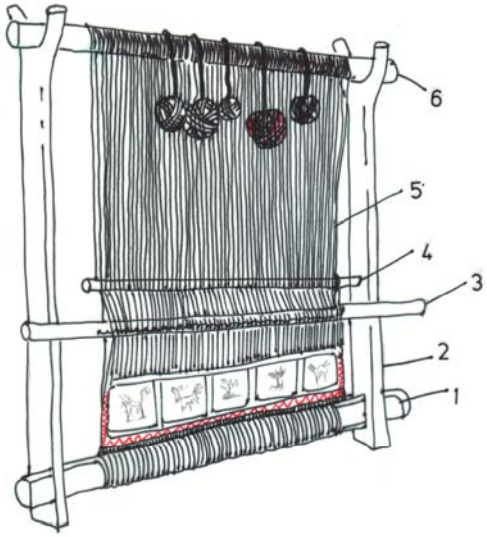

Çizim 2. 7. Yatay Tezgâh, Hana, Muğan Yöresi, 2004, Çizim Katayoun SARNESAR.

1. Oturacak 2. Kazık 3. Çatma (Goşma) 4. Kılıç (Kılınc) 5. Gücü Sopası (Ağacı) 6. Dartı 7. Serend 8. Çözgü (Eriş) 9. Gücü Askısı,

Resim 2. 13. Dikey Tezgâh, Şahseven, Kotur su yaylası, Erdebil Eyaleti.

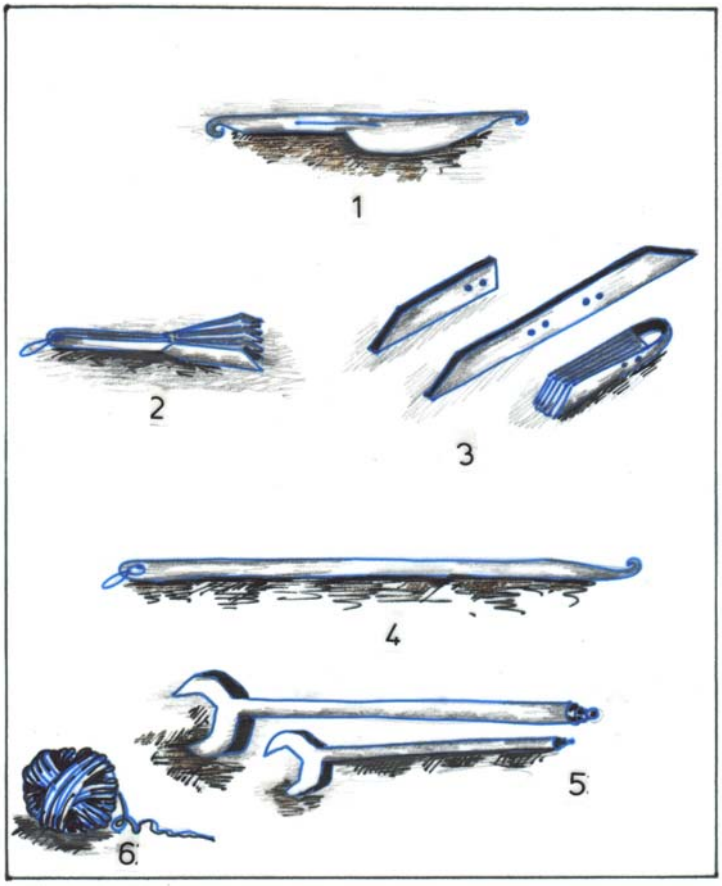

Çizim 2. 8. Dikey Tezgâh, Tebriz, 2003, Çizim Katayoun SARNESAR.

1. Alt Levend 2. Yan Ağaç 3. Gücü Sopası (Ağacı) 4. Varan gelen 5. Çözgü (Eriş) 6. Üst Levend

Resim 2.14. Kirkit, Şiş, Bıçak.

Çizim 2.9. 1. Bıçak 2. Kirkit (Defe) 3. Defe Parçaları 4. Şiş 5. Anahtar (Açar) 6. İplik

Resim 2.15. Sumaklardan Yapılan Çantalar.

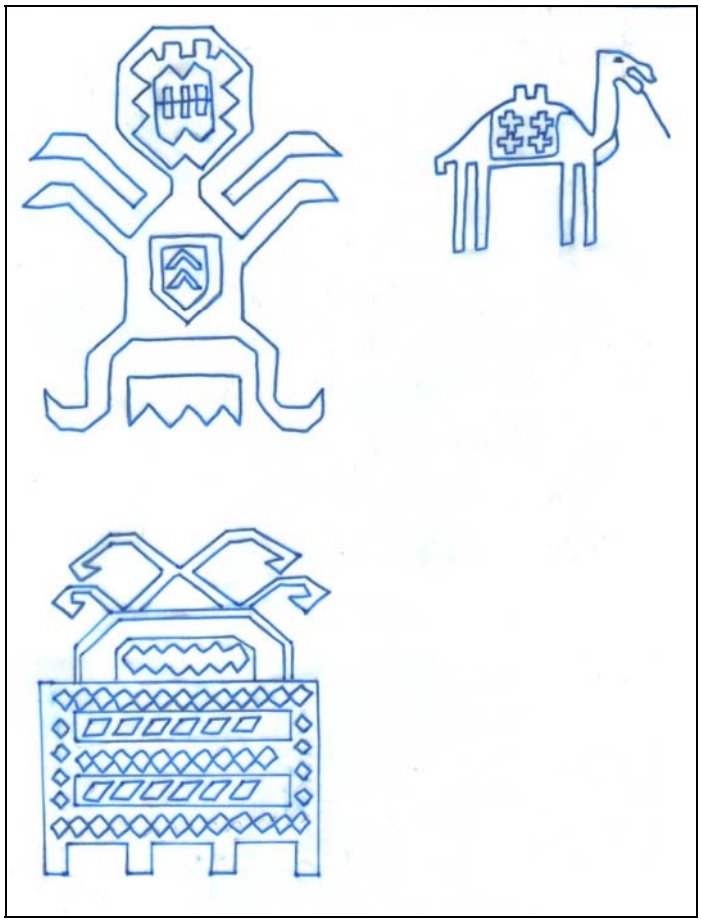
Resim 2. 16. Sumak Halı (YerYaygısı), Doğu Azerbaycan Eyaleti.

Resim 2. 17. Kenare Sumak, Yün Malzemeli, Kökboya, 117 Yıllık, Muğan Yöresi, 2006

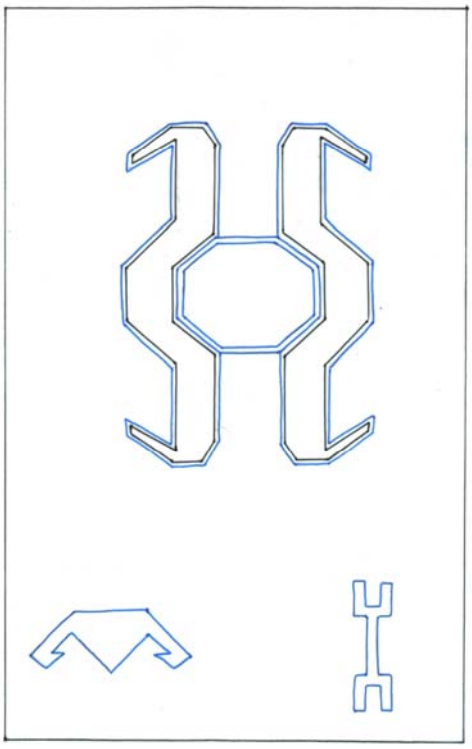
Resim 2. 17.a. Kenare Sumak, Detay.

Çizim 2. 10. İnsan Figürü (Kişi), Deve ve Taht Motifleri.

Resim 2. 18. Mesnet Sumak, Batı Azerbaycan Eyaleti, 2003.

Çizim 2. 11. Kaplumbağa (Tospağa) , Koç Boynuzu, Damga Motifleri.

Resim 2. 19. At Çulu, Yün- İpek Malzemeli, Kökboya, Şahseven, İran Azerbaycan Bölgesi.

Resim 2. 20. Deve Çulu, Yün Malzemeli, Kökboya, XIX. Azerbaycan Halı ve Halk Tatbiki Devlet Müzesi, Bakû.

Resim 2. 21. Çuval, Yün Malzemeli, XX. Yüzyıl, Azerbaycan Halı ve Halk Tatbiki Devlet Müzesi, Bakû, 2005.

Resim 2. 22. Hurçin, Yün Malzemeli, XX. Yüzyıl, Zencan, Şahseven.

Resim 2. 23. Tuz Torbası, Yün Malzemeli, XIX. Yüzyıl, İran Azerbaycan Bölgesi.

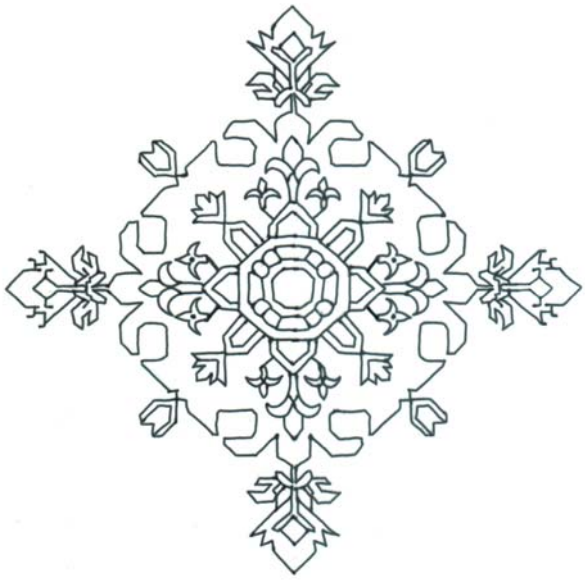
Resim 2.24. Şahsevenlere Ait Farmaşlar, Meşkin Yöresi, İran, 2006.

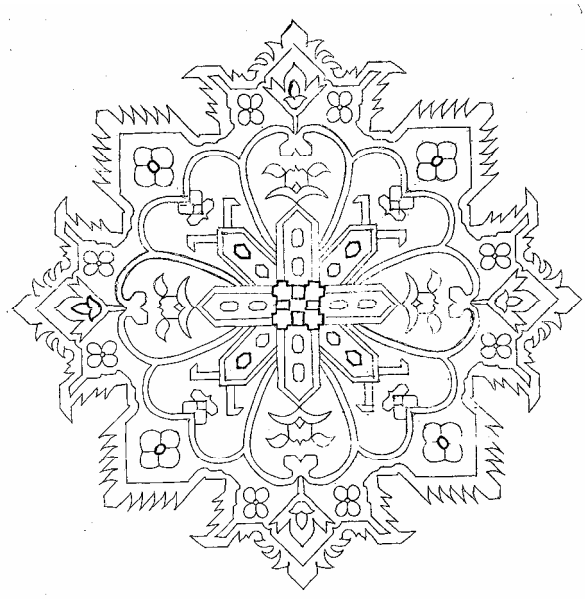
Resim 2.24.a. Farmaş, Yün Malzemeli, XX. Yüzyıl, Karabağ, Azerbaycan Halı ve Halk Tatbiki Devlet Müzesi, Bakû, 2005.

Resim 2. 25. Sumak, İpek Malzemeli, Köçenek köyü, Meşkin Yöresi, Erdebil Eyaleti, 2003.

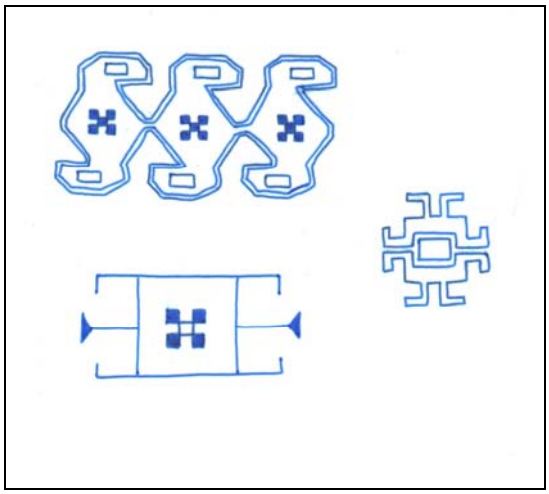
Çizim 2. 12. Köçenek Motifi.

Çizim 2. 12.a. Köçenek Motifi.

Resim 2. 26. Sumak, XIX Yüzyıl, Yün Mazemeli, Yılan Yılan Desenli, Kazvin Eyaleti, 2001.

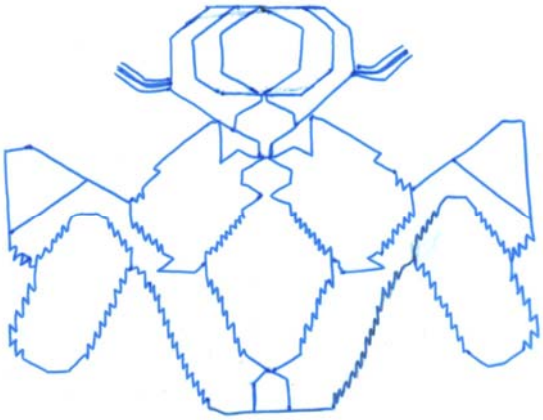
Çizim 2. 13. Ağaceri, Tılsım (Tilism) ve damga Motiflari.

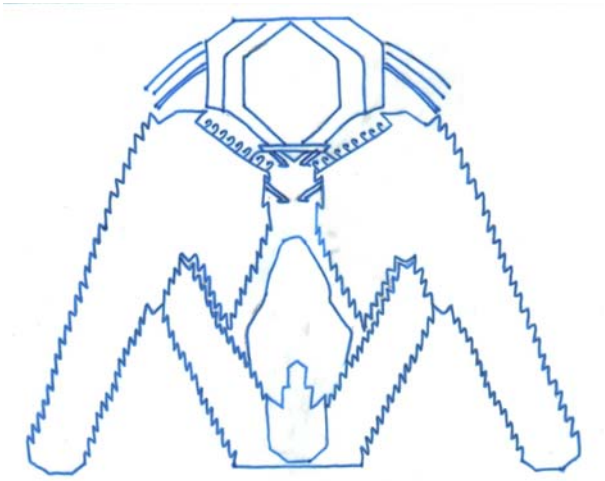
Resim 2. 27. Son Dönemde Kooperatifler tarafından Dokunan Sumak Örneği, 2007.

Resim 2. 28. Sumakça, 110x200 cm, Azerbaycan Cumhuriyeti, 2006.

Çizim 2. 20. İnsan Figürü.

Çizim 2. 20. a. İnsan Figürü.

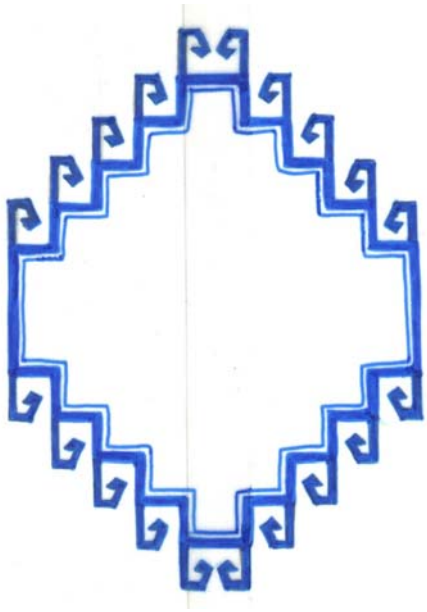
Çizim 2. 20. b. Damga.

Resim 2. 29. Sumak, Tavus Motifli, 175x210 cm, Azerbaycan Cumhuriyeti, 2006.

Resim 2. 30. Sumak Şamlı Desenli Doğu Azerbaycan Eyaleti, 2003

Çizim 2. 21. Şamlı Motifi.

Resim 2. 31. Püştü (Minder) Sumak.

Resim 2.32. Sumak, Yün Malzemeli, 100x175 cm, Balıkesir, Batı Anadolu, 2008.

Resim 2. 32. a. Detay.

Resim 2.33. Kenare Sumak, Yün Malzemeli, 198x118 cm, Anadolu, 2008.

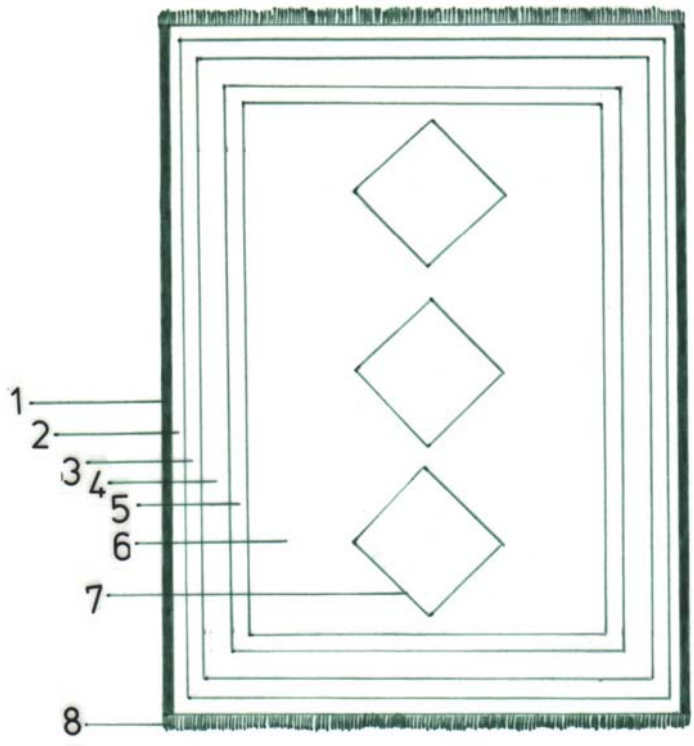
Resim 2.34. Mesnet Sumak, Yün Malzemeli, 110x175 cm Balıkesir, , 2008.

Resim 2.35. Sumak, 190x57 cm, 19. Yüzyıl, Hakkâri,

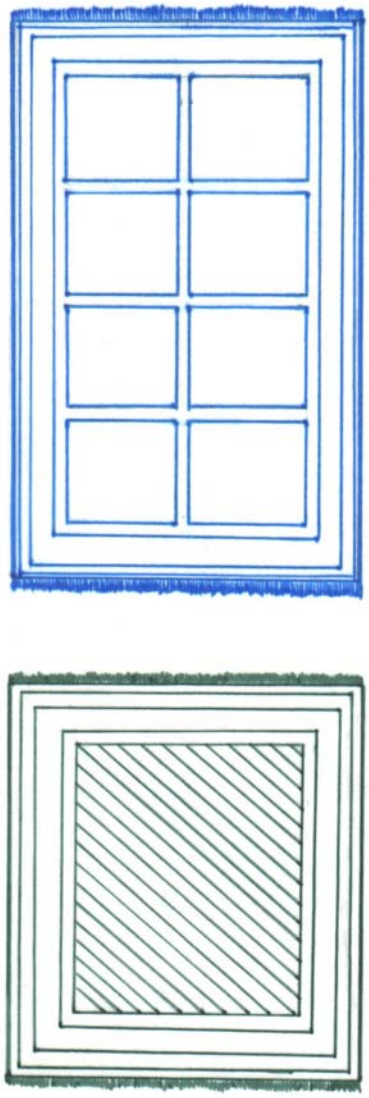

Resim 2. 36. Sumakta Yüzey Bölmelerdeki Bordür kısmı.

Çizim 2. 22. Yüzey Bölmeler.

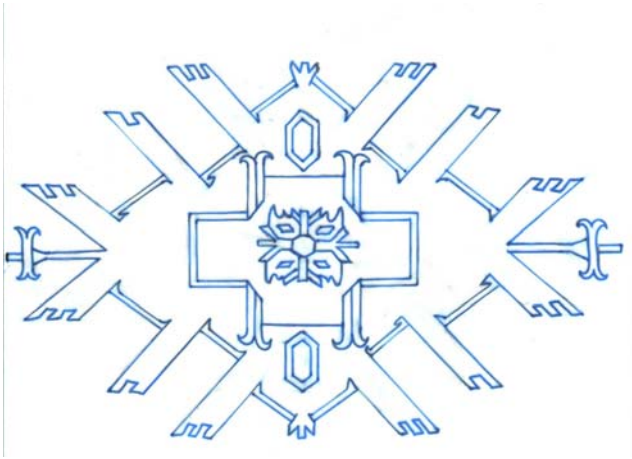
1. Lever 2. Zincir 3. Küçük Bordür (Küçük Haşiye) 4. Büyük Bordür (Büyük Haşiye) 5. Küçük Bordür (Küçük Haşiye) 6. Zemin 7. Göl 8. Saçak (Rişe)

Çizim 2. 22.a. Yüzey Bölmeler.

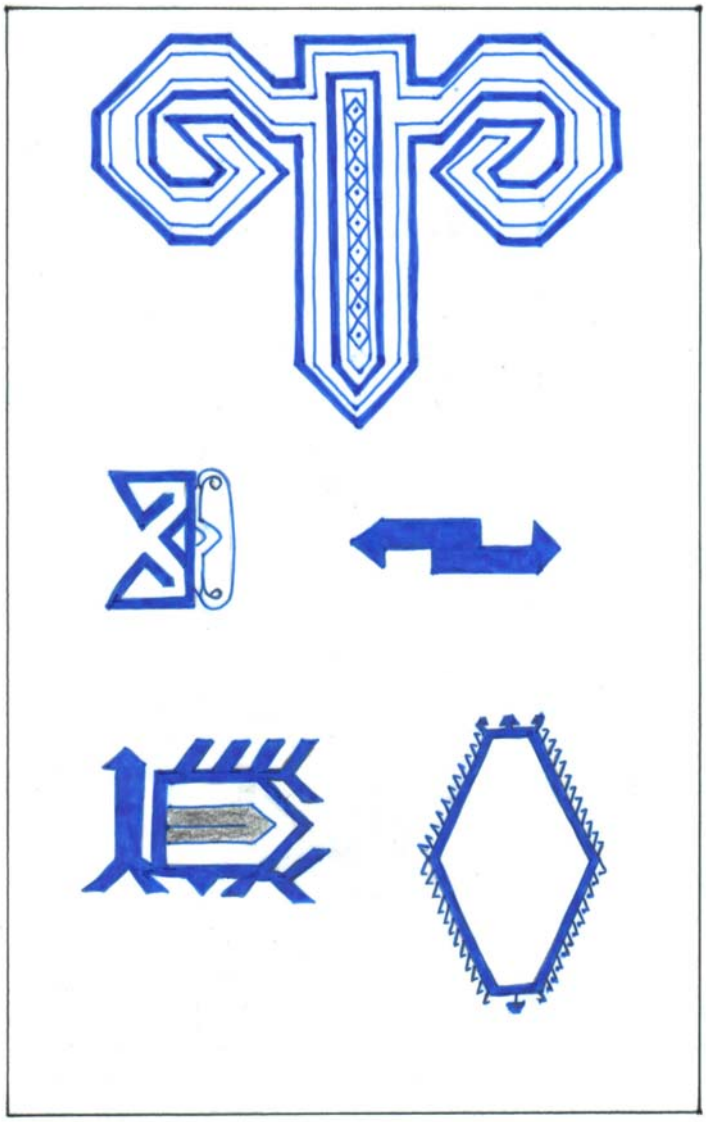
Resim 2. 37. Sumak, Yün Malzemeli, Kökboya, Tebriz, 2000.

Çizim 2. 23. Motifin Adı?

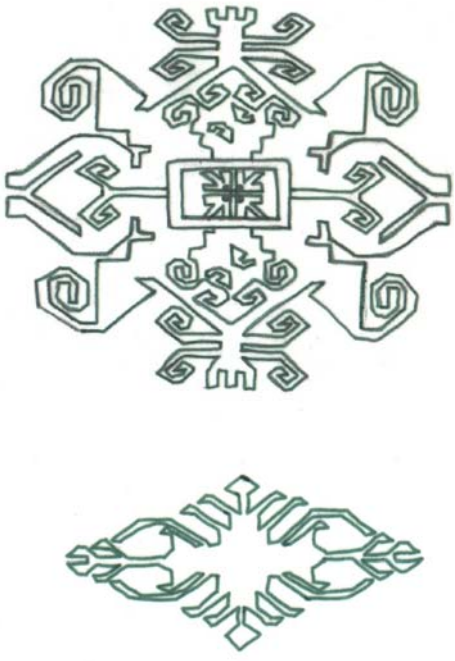
Resim 2. 38. Sumak, Tebriz, Doğu Azerbaycan Eyaleti, 2003.

Çizim 2.24. Soldan Makas (Kayçı), Tılsım (Tilism), Çengel (Garmag) Hindi (Heşterhan), Ejderli Göl.

Resim 2. 39. Sumak, Tebriz, Doğu Azerbaycan Eyaleti, 2003.

Çizim 2. 25. Motif Adı?

Resim 3. 1. Çuval, Toroslar'da Konar-Göçer Yaşayan" Aydınlı Türkmenlerinden, Kayseri- Pınarbaşı, 1992.

Resim 3. 2. Çuval, Detay, Selçuk-Barutçu Köyü, Yün Malzemeli, 120x155 cm,100–150 Yıllık

Resim 3. 3. Çuval, Malatya, Yün Malzemeli, 190x105 cm, Çapraz ve Ters Sumak Dokumasıyla Dokunmuştur, Mehmet Çetinkaya Koleksiyonu, 2008.

Resim 3. 4. Sumak, Balık Sırtı Sumak Dokuması, Adıyaman, 1968, Detay.

Resim 3. 5. Farmaş, Kars.

Resim 3. 6. Farmaş, Kars.

Ek–6

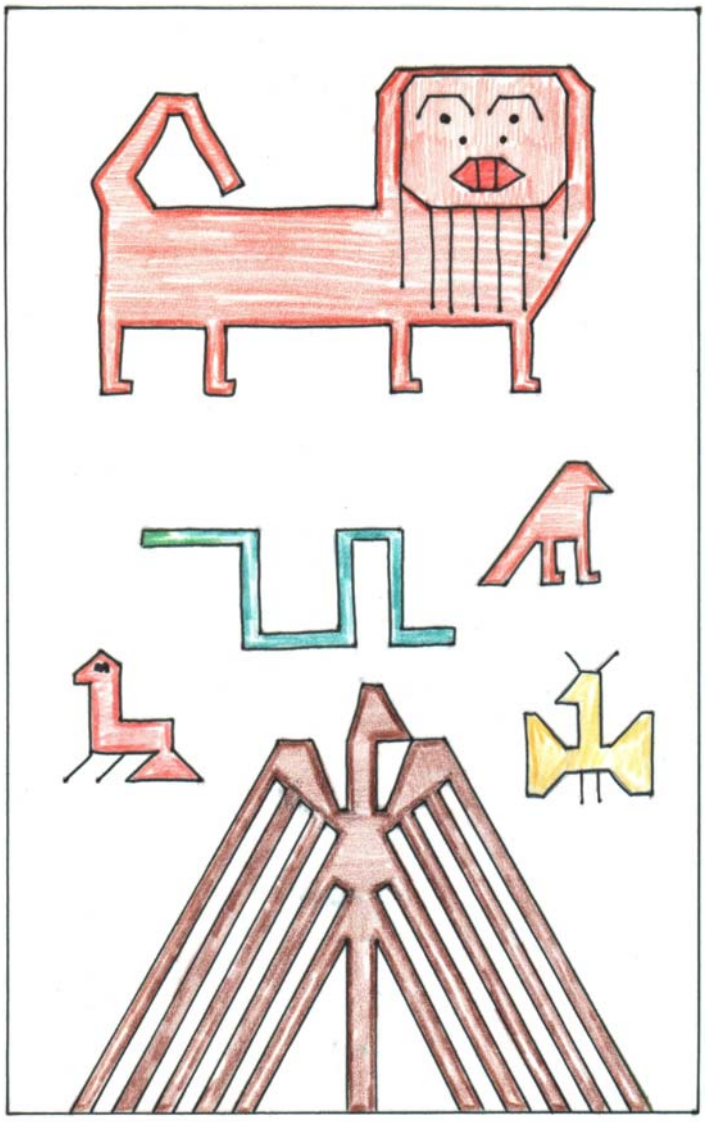
ÇİZİMLER

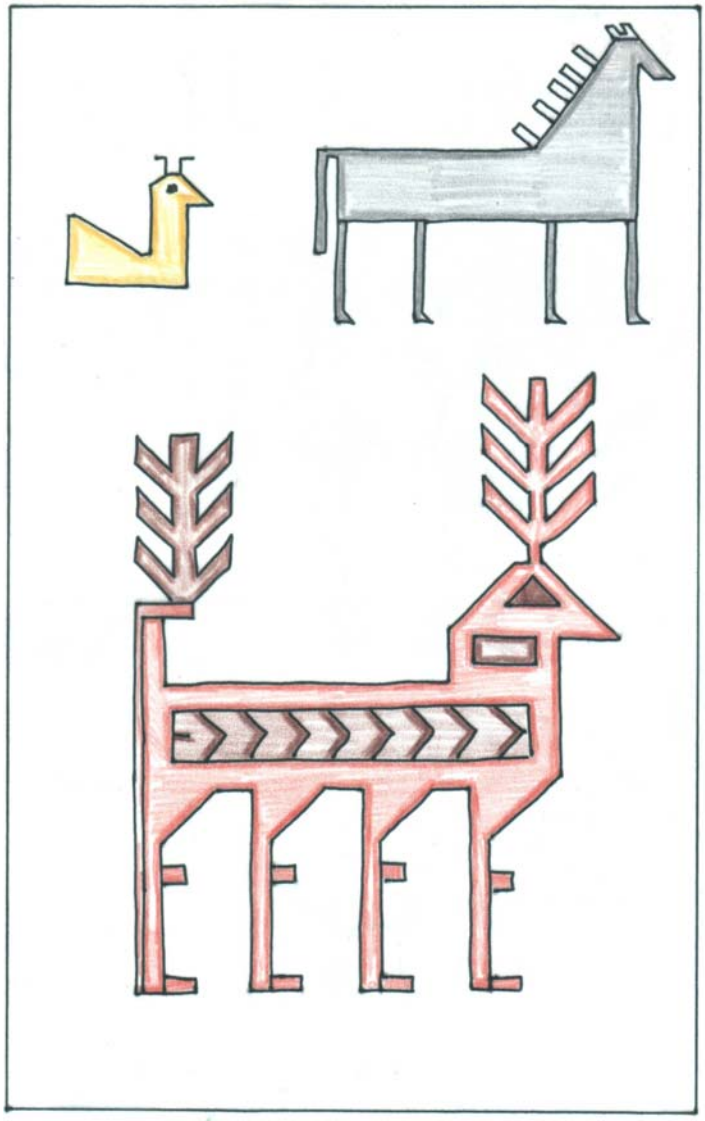
Çizim 1. 1. Şah Abbasi Motifi.

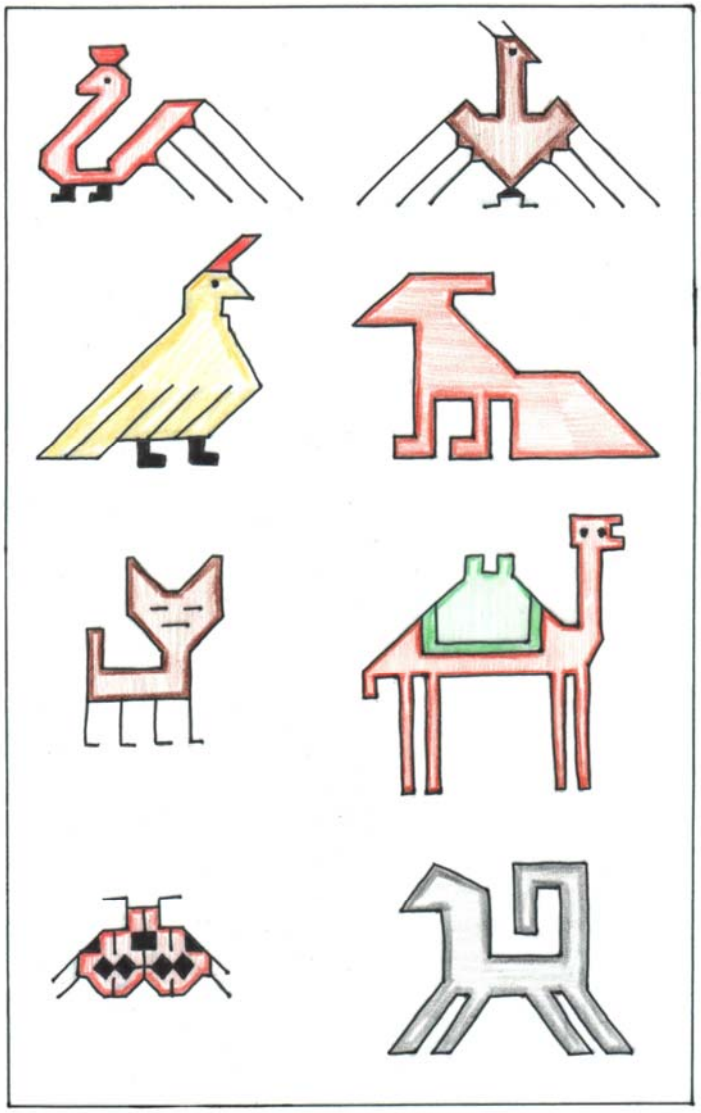
Çizim 1. 1.a. Hatayı motifi.

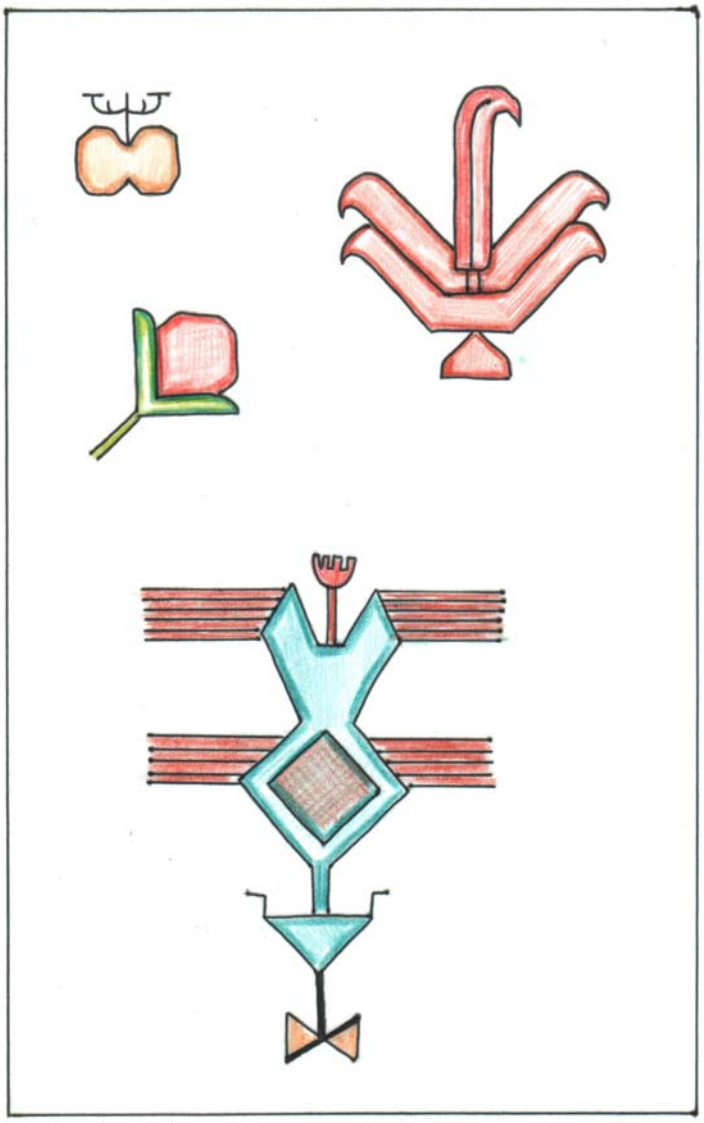
Çizim 2.14. Hayvan Motifleri.

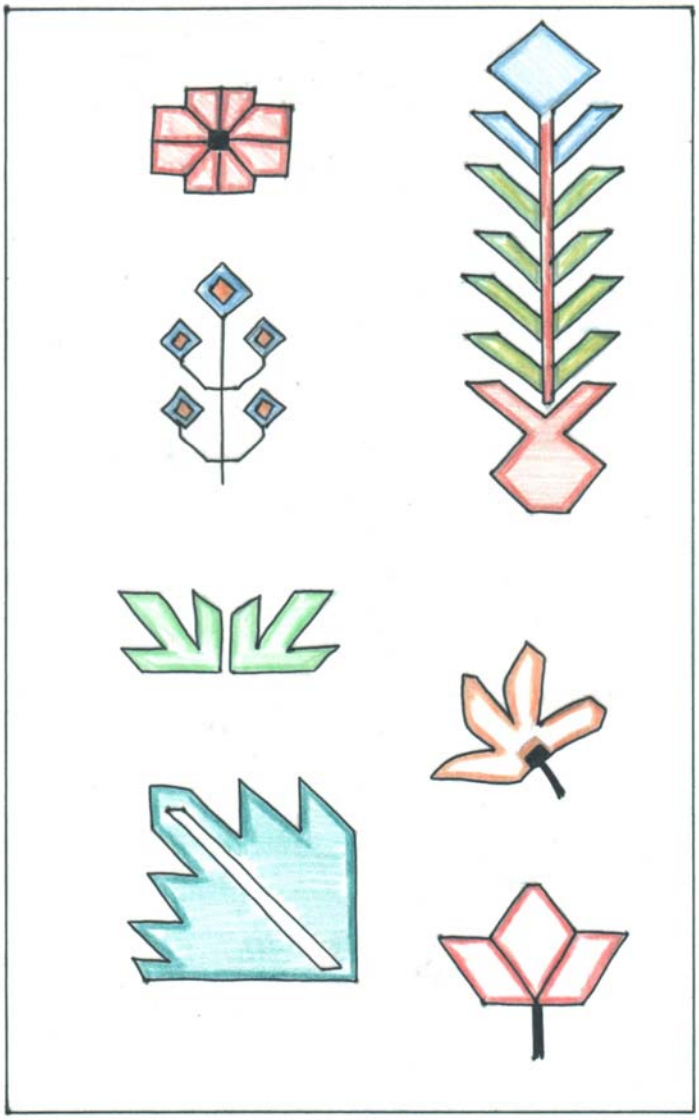
Çizim 2. 14. a. Hayvan Motifleri.

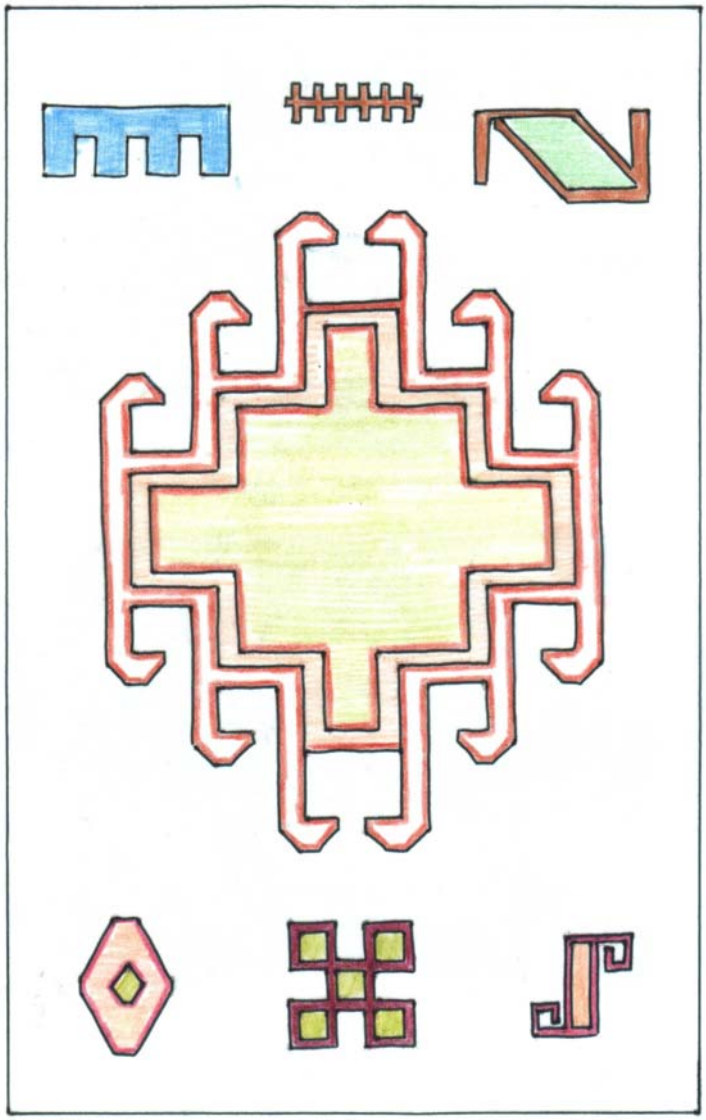
Çizim 2. 14. b. Hayvan Motifleri.

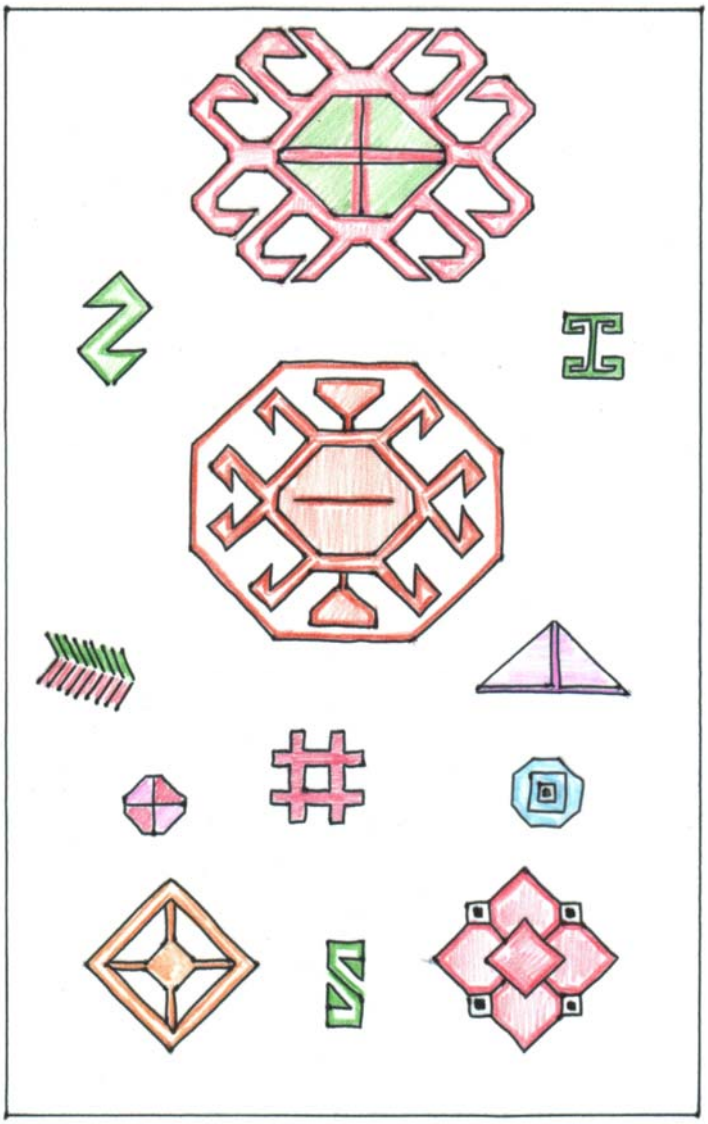
Çizim 2. 15. Bitkisel Motifleri.

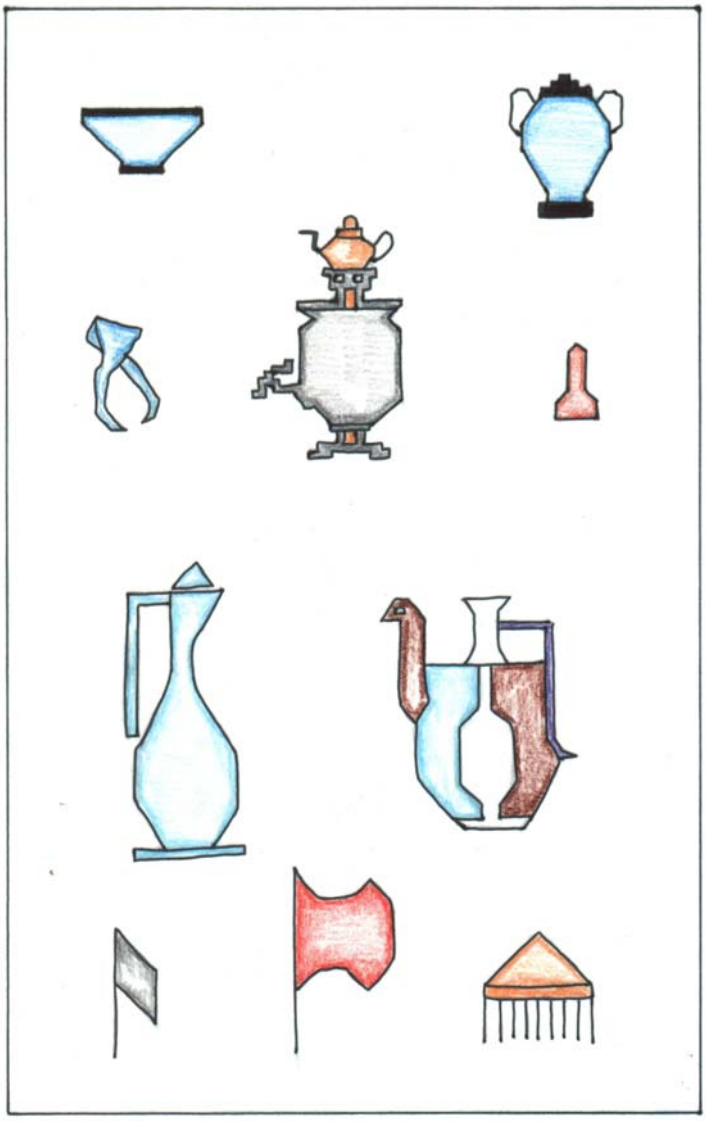
Çizim 2. 15.a. Bitkisel Motifleri.

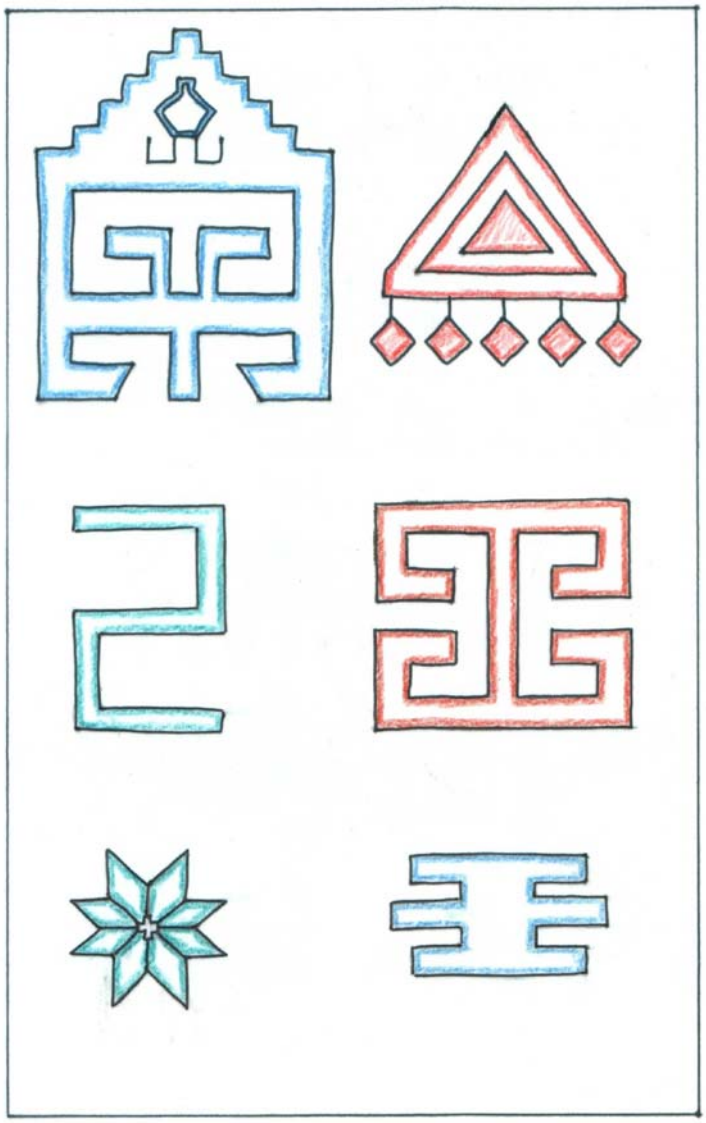
Çizim 2. 16. Geometrik Motifleri.

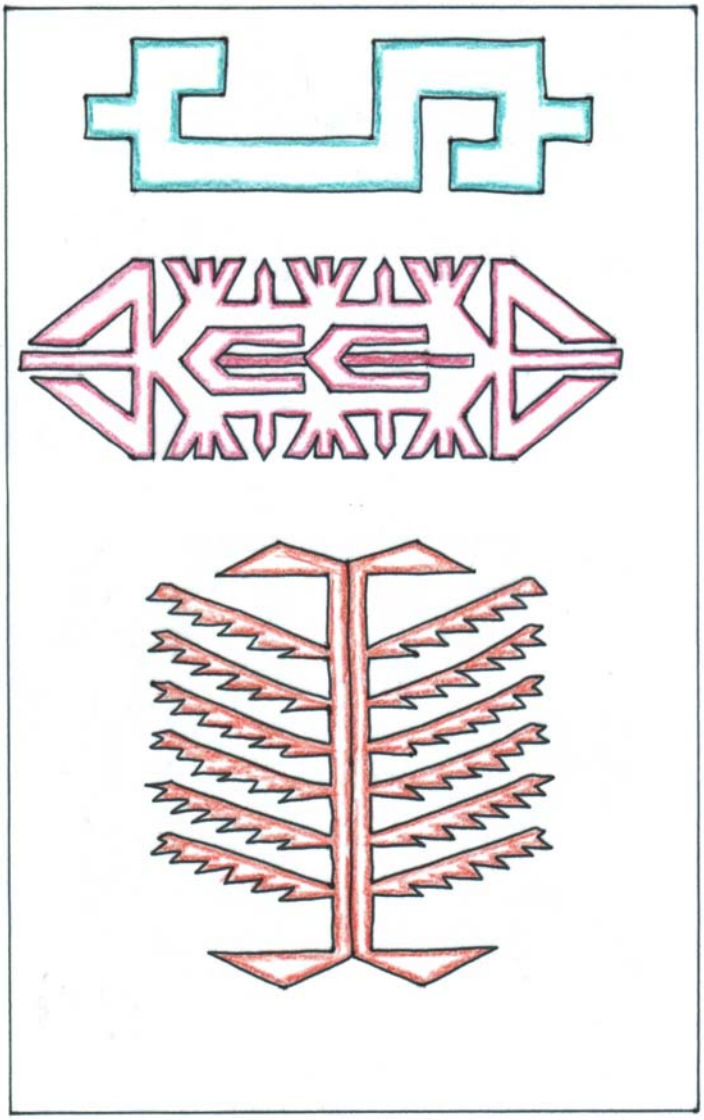
Çizim 2. 16.a. Geometrik Motifleri.

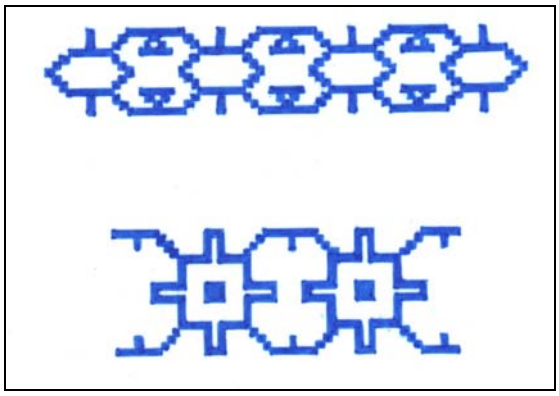
Çizim 2. 17. Nesne Motifleri.

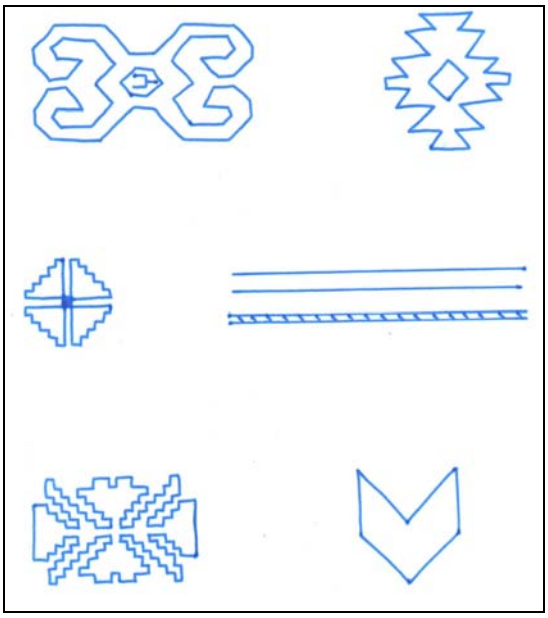

Çizim 2.18. Tılsım, Totem ve Damga Motifleri.

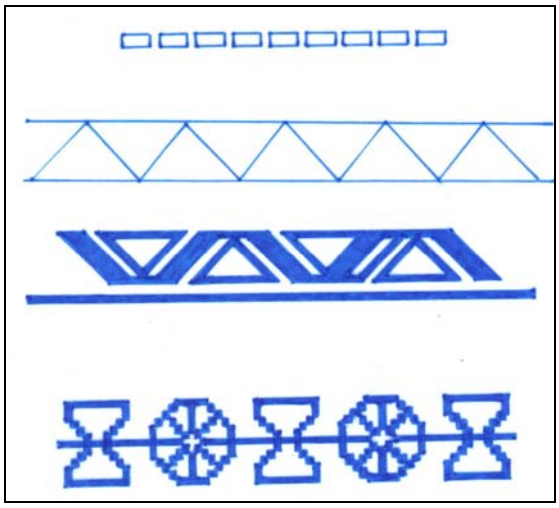

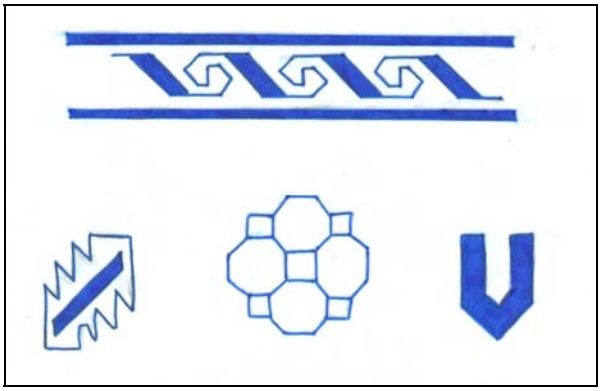
Çizim 2.18.a. Tılsım, Totem ve Damga Motifleri.

Çizim 2. 19. Bordürlerde Kıllanılan Motifler.

Çizim 2. 19.a. Bordürlerde Kıllanılan Motifler.

6. KAYNAKLAR

KİTAPLAR:

Attlas-e-Jame'-e- Gitashenasi, (2007), Coğrafi ve Kartografi Kurumu, Tahran.

ATABEKİ, Tureç, (2001), "**Azerbaycan der İran-i Muasir",** Tus Yayınevi, Tahran.

Azerbaijan Carpet, (1985), Elm, Baku.

BALPINAR, Belkıs, (1982), **Kilim-Cicim Zili- Sumak Türk Düz Dokuma Yaygıları**, Eren Yayınları, İstanbul.

BARIŞ, H. Örçün, (2005), **Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Halk Plastik Sanatları**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

DANİŞMENT, İsmail Hami, (1948), **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt I, Türkiye Yayınevi, İstanbul.

DENİZ, Bekir, (2000), **Türk Dünyasında Halı Düz Dokuma Yaygıları**, A.K.M. Ankara.

DERMAN, Çiçek, A. BİROL, İnci, (1995), **Motifler**, Kubbealtı, İstanbul.

DOĞAN, Muhammaed Nuri, (2000), **Fuzuli'nin poetıkası,** Ötüken Neşriyat, İsanbul.

Doğu Azerbaycan Coğrafyası, (2005) Milli Eğitim Bak, Tahran.

EFENDİ, Rasim, ELİYEVA, Kubra, (1998), **Azerbaijan Xalı ve Xalçacılıq Terminleri Lüğatı**, , Elm, Bakû.

ELİ QIZI ABDULLAYEVA, Metanet, (2002), **Xalçaçılıq Terminlerinin İzahlı Lüğati,** , Dövlet universiteti Neşriyat, Bakû.

İNAYETULLAH, Rıza, (1376-1997), **Azerbaycan ve Aran**, Mahmut Afşar Vakfı, Tahran,.

İran Coğrafyası, (1990), Milli Eğitim Bak, Tahran.

GÖRGÜNAY-KIRZIOĞLU, Neriman, (2001), **Altaylardan Tunaboyuna Türk Dünyasında Ortak Yanışlar**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.

KARATAY, Osman,(2006), **Bey İle Büyücü**, Doğukütüphanesi, İstanbul.

KERİMOV, Latif, (1961), **Azerbaijan xalçası** Azerbaycan Elmler Akademıyası, I. Baskı, , Leningrad.

Kitabi Dede Korkut, (1988), Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakû.

KÜHNEL, Ernest, (1968), "**Die Kunst Des İslam",** Farsçaya: Huschang Taheri, Ebne- Sına Yayınevi, Tahran.

MEHDEVİ, Abdureza Huşeng, (1377–1999), **Sehnehayi Ez Tarih-e Muaser Iran**, Elmi Yayınevi, Tahran.

Muhteser Azerbaycan Tarihi, (2005), Arazoğlu Neşriyat, Bakû.

ONUK, Taciser, (2004), **Silifke Folkloru (İşlemecilik, Dokumacılık, Örücülük, Halk Oyunları ve Gisileri),** T.T.K., Ankara.

PURPİRAR, Nasir, (2000), "**Davazdeh Karn Sugut (On iki Asırlık Sesislik)",** Neşri Kareng, Tahran,

RAİSNİYA, Rahim, (1991), **İran'ın Tarih Seyrinde Azerbaycan**, Niya Yayınevi, Tebriz, İran.

SABAHİ, Taher, (1998), Shahsavan Jajim, Cato Textile- Art Pub, Turin, Italy.

SÜMER, Faruk, (1999) **"Oğuzlar (Türkler"),** Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

TAĞIYEVA, Röya, (1999), **Azerbaycan Xalçası**, Şerq- Dizayın Yay, Bakû.

TAĞİYEVA, Röya, (2005), **Azerbaycan Xalçası ve Xalq Tatbiqi Seneti,** Elm, Bakû.

TAĞİYEVA Röya, (1991), "**Nizami Obrazları Halcalarda**", Işık Yayınevi, Bakû.

TAHİRZADE –İ BEHZAD, Hosein ,(1997), **Tarrahiyi Qali va Tezhib,** Yasavoli, Tahran.

TANAVOLİ, Parviz, (1985), **Shahsavan (Flachgewebe Aus Dem İran),** Buse Seewald, London.

TURAL, Sadık, (1999), **İlmek'e Yansıyan Şiir: Halı- Kilim**, Bilig Yayınları, Ankara.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1986), **Osmanlı Sarayı'nda Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri**, Cilt XI, Sayı 15, Türk Kültürü, İstanbul.

VERZİ, Mansur, (1977), **Honer ve Sanatı Halı Der İran**, Rez Yayınevi, Tahran.

WİLLSON, G.Chirsty, Çev. FERYAR Abdullah, (1991), **Tarihe Sanaye-i İran**, Tahran.

YAVERİ, Hosein, (1365- 1987), **Nassaji ve Baft** ,Sazmane Sanayeye Dasti-e İran, Tahran.

YAVERİ, Hosein, (1986), **Honer Nassaji,** Sazmane Sanayeye Dasti-e İran, Tahran.

SÖZLÜKLER:

KAŞGARLI, Mahmud, (2006), **Divanü Lugati Türk**, Çev; Hüseyin Düzgün, Ahtar Yayınevi, Tabriz.

Türkçe Sözlük, (1998), Cilt 2, T.D.K, , İstanbul.

ANSİKLOPEDİLER:

AnaBritannica Ansiklopedisi, (1993), Cilt 2; 4; 10; 14; 15; 16; 28; 32, Hürriyet, İstanbul.

Cumhuriyet Ansiklopedisi, (1968), 1. Cilt, Arkın Kitabevi, İstanbul.

Dictionnaire Larousse Ansiklopedik Sözlük, (1993–1994), Milliyet, Cilt 1, Milliyet Gazetecilik A.Ş.

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 1997, Cilt 1; 2, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

İslam Ansiklopedisi, (1967), TDVA, İstanbul.

Meydan Larousse, (1981), Sabah, Cilt 19, İstanbul.

Türk Ansiklopedisi, (1960), Milli Eğitim Basımevi, Cilt 2, İstanbul.

DERGİDEKİ MAKALELER:

AFŞARLI, Oğuz, (2006), **Güney Azerbaycan**, XVI. Yüzyılda Anadolu Kitapçılık Sanatının Gelişmesinde Güney Azerbaycanlıların katkısı, 6, Doğu Kütüphanesi, Ankara.

Atlas, Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi, (2004), 137, Ağustos:70, İstanbul.

BAYIR, Emre, (1999), Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan Milli Direniş Hareketi, **Avrasya Dosyası**, Cilt 5, Sayı 3, Ankara.

ÇEÇEN, Anıl, (1999), Bir İran Değerlendirmesi**, Avrasya Dosyası**, Cilt 5, Sayı 3, Ankara.

ÇETİNSAYA, Gökhan, (1999), Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri, **Avrasya Dosyası,** Cilt 5, Sayı 3, Ankara.

BEKİR, Deniz, (1999), Selçuk (İzmir) Civarında Yaşayan Tekeli Yörüklerinde Halı ve Düz Dokuma Yaygıları, **Erdem,** Cilt 10, 28, Ekim: 260, Ankara.

ELLİS, Charles Grant, A Soumak-Woven Rug in a 15th Century International Style, **Textile Museum Journal,** vol. 1, no. 2, 1963, pp. 3–20.

İstatistik, Aşayir, (2005), Doğu Azerbaycan Aşayir Kooperatif Birliği, Tebriz, İran.

Naqsh ve Nigar, Terh-i Hatayi ve golhaye şahabbasi, (1336- 1958), Bahar, Sayı 3,Tahran.

SOYSALDI, Aysen, (1999), Türk Kilimlerinde Dokuma Teknikleri, **Erdem**, Cilt 10, 30, Ekim: 604, Ankara.

KATALOGLAR:

Est Azerbaycan Handicrafts, (2007), El Sanatlar Kurumu Başkanlığı, Doğu Azerbaycan, Tebriz.

Sumak, (2005), Ardebil Yöresel El Sanatları, El Sanatlar Kurumu Başkanlığı, Ardebil, İran.

Carpet, (1978), Aurora Art Pub, Leningrad.

TEZLER VE YAYINLANMAMIŞ ÇALIŞMALAR:

MİZBAN, Hacer, (2003), **Şahseven Yörükleri ve Ardebilde Verni Nakışlarının İncelenmesi**, Lisans Tezi, Tahran Güzel Sanatlar Fakültesi, Tahran.

TAĞİYEVA, Roya, (2004), Sumak, **"Azerbaycan'ın Medeni Tarihi Çerçevesinde Azerbaycan Halıcası Meişette**", Bakû, Azerbaycan.

SARNESAR, Katayoun, (2001), **13.yy. dan Günümüze Kadar İran ve Anadolu'da Cicim Örnekleri**, Yüksek Lisans Tezi, Mü. Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

İNTERNET ADRESLERİ:

http://**www.azatyurt.com** Tarihi.

http**://www.bazaarsirvan.com.** Galeri.

http://**www.boludayenihayat.com** Sumak Motifleri.

http://**forum.alperaktif.net** Kars.

http:// **www.gfwsheep.com/tapestry/tapestries**

http://www.**hali**online.net/haber/dergi

http://**www.hermitagmuseum.org**

http://**images.google.com.tr** Harita.

http://**www.irankulturevi.com** Eyaletler.

http://**www.kelim-art**

http://**www.oldcarpet.com**/soumak.

www.**karafarini.gov.ir** İran'da Coğrafi Bölümler.

http://**www.mirssg.com**/english/creations/azarsumakh

http://**server30.İrna.com** İran'da Halı Dokumacılığı.

http://**www.sozumuz.blogspot.com** Türk Sözcüklerin kökeni.

http://**www.spongobongo**.com Galeri.

http://**www.vam.ac.uk**/images/image/45611-popup.html

http://**tr.wikipedia.org** Iran East Azerbaijan.

http://**www.tursab.org.tr**/content/turkish/haberler.

http://**www.turkcebilgi.com** Kilis'te Kıpçak ve Kuman (Kaman)lar.

http://**wowturkey.com/forum/viewtopic.** Tarihçe

ARAŞTIRMA BÖLGELERİ:

Erdebil Eyaleti, (2003), İran.
Aher ve Keleyber İlleri, (2004), Doğu Azerbaycan Eyaleti, İran.
Hoy ve Salmas İlleri, (2004), Batı Azerbaycan Eyaleti, İran.
Köcenek ve Halhal Yöresi, (2004), Erdebil Eyaleti, İran.
Meşkinşehir, Erdebil Eyaleti,(2004) , İran.
Tebriz, (2005), Doğu Azerbaycan Eyaleti, İran.
Bakû, (2005) ,Azerbaycan Cumhuriyeti.
Şamahi, (2005), Azerbaycan Cumhuriyeti.
Doğubayazıt, (2005).
Van , (2005).
İstanbul, Eminönü ilçesi,(2006).

SÖZLÜ GÖRÜŞMELER:

ASGARİ, Aziz, Esnaf, Erdebil, Üstü Örtülü pazarı, Erdebil Eyaleti, İran, 2006.

ATLIHAN, Şerife, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Üyesi, 2008.

CAFERİ, Eyüp, Dokumacı, Meşkinşehir, Erdebil Eyaleti, İran, 2006.

CABBARİ, Adalet, Kooperatif Başkanı, Erdebil Eyaleti, İran, 2006.

Çarhi, Rahim, Sahand Üni Öğretim üyesi, Tebriz, 2005.

EREN, İbrahim, Eren Kilimcilik ve Ticaret, İstanbul, 2008.

HAMEDİ NİYARİ, Ata, Çiftçi, 2007.

KAYA, Zeki, Halı Tamircisi, İstanbul, 2008.

KERİMZADE, Cafer, Halı uzmanı ve İşadamı, Meşkinşehir, İran, 2004.

MUHAMETZADE, Hüseyin, Dokumacı, Meşkinşehir, Erdebil Eyaleti, İran, 2006.

SATTARZADE, Yakup, El Sanatlar İdaresi Bölüm Başkanı, Meşkinşehir, Erdebil Eyaleti, İran, 2005.

ŞİRİNZADE, Hanif, İşadamı(Halı Sektörü), Tebriz, İran, 2004.

YUSEFİ, Kerim, Esnaf, Tebriz, Doğu Azerbaycan Eyaleti, İran, 2006.

HARİTALARIN ALINDIĞI KAYNAK

Harita 1.1. İran Haritası, **Atlas Aylık Coğrafya ve Keşif Dergisi**, (2004), Ağustos:70, İstanbul, 137.

Harita 1.2. İran Coğrafi Bölgeler Haritası, **www.karafarini.gov.ir**

Harita 1.3. İran Eyaletler (Otsan) Haritası, **Attlas-e-Jame'-e- Gitashenasi**, (2007), Coğrafi ve Kartografi Kurumu, Tahran, 31.

Harita 1.4. İran Azerbaycan Bölgesinin Haritası, **Attlas-e-Jame'-e- Gitashenasi**, (2007), Coğrafi ve Kartografi Kurumu, Tahran, 31.

Harita 1.5. M.Ö. 6. ve 5. Yüzyıllarda Ahameniş İmparatorluğu, **AnaBritannica Ansiklopedisi**, Cilt 16, 398.

Harita 1.6. Osmanlı ve Safavi imparatorluklarının sınırları, **www.azatyurt.com**

Harita 2.1. Azerbaycan Cumhuriyeti Haritası, **images.google.com.tr**

Harita 3.1. Türkiye Haritası, **images.google.com.tr**

Harita 3.2 Türkiye Coğrafi Bölgeler Haritası.**www.sehirler.biz/-83k**

Harita 3.3 Anadolu İller Haritası, **images.google.com.tr**

Harita 3.4. XV. yüzyılda Yakın Doğuda Osmanlı ve Memluk İdaresindeki Çeşitli Göçebelerin İran'a Göçleri, SARNESAR, Katayoun, (2001), **13.yy. dan Günümüze Kadar İran ve Anadolu'da Cicim Örnekleri**, Yüksek Lisans Tezi, Mü. Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul, 141.

RESİMLERİN ALINDIĞI KAYNAK

Resim 1.1. RAİSNİYA, Rahim, (1991), **İran'ın Tarih Seyrinde Azerbaycan**, Niya Yayınevi, Tebriz, İran.432.

Resim 1.2. www.**hermitagmuseum.org**

Resim 1.3. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2000.

Resim 1.4. www.vam.ac.uk/images/image/45611-popup.html

Resim 2.1. **Carpet Katalog**, (1978), Aurora Art Pub, Leningrad, 5.

Resim 2.2. **www.hermitagmuseum.org**

Resim 2.3. ELLİS, Charles Grant, A Soumak-Woven Rug in a 15th Century International Style, **Textile Museum Journal,** vol. 1, no. 2, 1963, pp. 3–20.

Resim 2.4. http://**www.mirssg.com**/english/creations/azarsumakh

Resim 2.5. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2004.

Resim 2.6. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2004.

Resim 2.7. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2004.

Resim 2.8. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2008.

Resim 2.9. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2008.

Resim 2.10. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2008.

Resim 2.11. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2004.

Resim 2.12. **www.oldcarpet.com**/soumak.htm

Resim 2.13. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2008.

Resim 2.14. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2006.

Resim 2. 15. **www.gfwsheep.com/tapestry/tapestries**

Resim 2.14.a. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2005.

Resim 2. 15. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2005.

Resim 2. 16. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2005.

Resim 2. 17 **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2005.

Resim 2. 18. **www.spongobongo.com**

Resim 2. 19. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2006.

Resim 2. 20. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2006.

Resim 2. 21. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2006.

Resim 2. 22. **Mertcan Halı Özel Koleksiyonu**, Kapalı Çarşı, İstanbul, 2008, Foto: **Katayoun SARNESAR**

Resim 2. 23. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2004.

Resim 2. 23. a. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2004.

Resim 2. 24. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2006.

Resim 2. 25. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2003.

Resim 2. 26. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2001.

Resim 2. 27. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2005.

Resim 2. 28. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2006.

Resim 2. 29. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2006.

Resim 2. 30. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2005.

Resim 2. 31. **Sumak,** (2005), Ardebil Yöresel El Sanatları, El Sanatlar Kurumu Başkanlığı, Ardebil, İran.

Resim 2. 32. **Mertcan Halı Özel Koleksiyonu**, Kapalı Çarşı, İstanbul, 2008.

Resim 2. 33. **www.bazaarsirvan.com**

Resim 2. 34. **www.bazaarsirvan.com**

Resim 2. 35. **www.kelim-art.**

Resim 2. 36. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2005.

Resim 2. 37. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2002.

Resim 2. 37. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2002.

Resim 2. 37. **Katayoun SARNESAR**, Arşiv, 2002.

Resim 3. 1. GÖRGÜNAY, Neriman, (2001), **Altaylardan Tunaboyuna Türk Dünyasında Ortak Yanışlar**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 154.

Resim 3. 2. DENİZ, Bekir, , (1999), **Selçuk (İzmir) Civarında Yaşayan Tekeli Yörüklerinde Halı ve Düz Dokuma Yaygıları**, **Erdem,** Cilt 10, 28, Ankara, 260.

Resim 3. 3. Mehmet Çetinkaya Koleksiyonu, 2008**, Foto Katayoun SARNESAR.**

Resim 3. 4. GÖRGÜNAY, Neriman, (2001), **Altaylardan Tunaboyuna Türk Dünyasında Ortak Yanışlar**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 150.

Resim 3. 5. **wowturkey.com/forum/viewtopic.**

Resim 3. 6. **wowturkey.com/forum/viewtopic.**

ÇİZİMLERİN ALINDIĞI KAYNAK

Çizim 1. 1. **Naqsh ve Nigar**, Terh-i Hatayi ve golhaye şahabbasi, (1336- 1958), Bahar, Sayı 3, Tahran, 30.

Çizim 1. 1.a. **Naqsh ve Nigar**, Terh-i Hatayi ve golhaye şahabbasi, (1336- 1958), Bahar, Sayı 3, Tahran, 30.

Çizim 2. 18 a. MİZBAN, Hacer, (2003), **Şahseven Yörükleri ve Ardebilde Verni Nakışlarının İncelenmesi**, Lisans Tezi, Tahran Güzel Sanatlar Fakültesi, Tahran, 113–120.

7. SÖZLÜK

Argaç: Atkı.

Asyaye Sağir: Küçük Asya demektir.

Boy: Oğuz ilini meydana getiren, soy bağı olan aileler grubu. Kaşgarlı Mahmut'a göre Orhun abidelerinde en eski şekli "bod" idi. Türkiye'de son zamanlara kadar resmi dil ve halk arasında yaygın olarak kullanılmıştır.

Çuval: Giyecek veya yiyeceklerin içinde saklandığı kilim, sumak, cicim, zili gibi dokumalardan meydana gelen büyük torba.

Dartı: Atkı ipliklerini çözgülerin arasında geçirmek için çözgülerin açılmasını sağlayan düz ve çok enli olmayan tahta.

Defe: Demirden Yapılan kirkit türü.

Ehli-i Hiref: Saray esnafı sicil defteri.

Eriş: Çözgü.

Farmaş: Kayık tekniğiyle dokunan bu dokuma daha sonra Biçilerek Sandık biçimini alır ve kız gelin giderken içine çeyizi konulur.

Gergef: Üzerinde kumaş gerilerek nakış işlemeye yarar, çoğu dik dörtgen biçiminde olan çerçeve.

Halça: Azerbaycan Türkçesinde Halı demektir.

Hurç: Yatak, yorgan gibi büyük boydaki eşyaların sarıldığı büyük torba şeklindeki dokuma.

Hurçin (Hurcun): At veya eşek terkisinde taşınabilen iki gözlü torba, büyük heybe.

İğ: ip eğirmek veya katlamak için kullanılan uzun, silindir biçimi, alt kısmına indikçe ağırlık dengesi sağlamak için kalınlaşan ahşap alet.

İlmek: Düğüm.

Kasrı-i şirin: Iranın Batı Bölgesinde, Irak 'la Sınırdaş olan şehir.

Kayçi: Azerbaycan Türkçesinde Makas demektir.

Kef: Sumaklarda zemin anlamına gelir.

Kenare: Eni dar, uzun, kirkitli yaygı, Yolluk.

Kirkit: Dokumacılıkta atkı ipliğini sıkıştırmak için kullanılan, demirden veya ağaçtan yapılmış dişli araç.

Kılıç: Çözgülerin normal ön-arka pozisyon arasında gücüden önce yer alan kılıca benzer tahta.

Kirman: İp eğirmek için kullanılan uzun bir çubuğa (+) şeklinde geçirilmiş ahşap, enine şeritlerden meydana gelen alet.

Kürsü: Kalın, desenli veya çizgili, yünden dokunmuş bir çeşit örtü. Eskiden özel kısa ayaklı masalar için dokunurdu.

Mafraş: Bakz. Farmaş

Makas: (Halı Makası) Azerbaycan Türkçesinde “kayçi”, Halının ilme boylarının (havlarını) aynı düzeyde kesilmesini sağlar.
Mesnet: 100x150 boyutlarında dokunan yaygı formatı.

Oymak: Boylar oymaklara ayrılır.

Püştü: Yer ve divanda oturmak veya yaslanmak için bir çeşit minder.

Serend: Çözgülerin birbirinden ayırmak ve sıkı durmasını sağlamak için kullanılan uzunca bir sopa.

Varan Gelen: El tezgâhlarında gücü ağacından daha ilerideki çözgülerin arasında, aşağı yukarı hareket ederek çözgüler arasındaki açıklığı artırıp eksilen uzunca çubuk.

Zeronim: İran Azerbaycan Bölgesinde, **ç**ift veya ikili olarak yaygılarda dokunan bir format. Her zer 112 cm tır.

8. ÖZGEÇMİŞ

1965 İran (Doğu Azerbaycan) Eyaleti, Tebriz Şehrinde doğdu. Tahran El-Zehra Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil (Baskı) Bölümünden 1991 yılında mezun oldu.

İran Milli Eğitim Bakanlığında lise öğrencileri için baskı ve desen bölümünde 1994–1996 yıllar arası öğretmenlik yaptı.

Milli Eğitim Bakanlığının öğretmen ve öğrencilere yaz kurslarında sanat tarihi ve temel sanat seminerleri verdi. 1992–1996

1990–1995 Tarihler arası İran'da kişisel ve karma birçok pelastık ve tekstil sergilere katıldı. 1992 de birincilik ve mansiyon layık görülmüştür.

1997 Eğitim ve öğrenim için İstanbul'a geldi.

Birçok vakıf ve Derneklerde gönüllü olarak çalıştı.

1998 Marmara Üniversitesi, Güzel sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatlar Bölümünü kazandı.

Marmara Üniversitesi, Güzel sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatlar Bölümü, Halı Kilim Eski Kumaş Desenleri programında 2001yılında yüksek lisansını aldı.

9. SUMAK UYGULAMALARI

Örnek 1. Sumak
(Ters Sumak Dokuması)

Örnek 2. Sumak
(Balıksırtı Sumak Dokuması)

Örnek 3. Sumak
(Düz Sumak Dokuması)

Örnek 4. Sumak
(Balıksırtı Sumak Dokuması)

Örnek 5. Sumak
(Düz Sumak Dokuması)

Örnek 6. Sumak
(Düz Sumak Dokuması)

Örnek 7. Sumak
(Balıksırtı Sumak Dokuması)

Örnek 8. Sumak
(Balıksırtı, Düz, Ters Sumak Dokuması)

Örnek 9. Sumak
(Balıksırtı Sumak Dokuması)

Örnek 10. Sumak
(Balıksırtı Sumak Dokuması)